

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SPİNOZA'NIN METAFİZİĞİNDE ZİHNİN ve DUYGULARIN KAYNAĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Yunus BAYRAK

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

AĞUSTOS, 2014

MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
(FELSEFE ANABİLİM DALI)

SPİNOZA'NIN METAFİZİĞİNDE ZİHNİN ve DUYGULARIN KAYNAĞI

Hazırlayan
Yunus BAYRAK

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 25.08.2014
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 15.08.2014

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Mehmet AKGÜN

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ali Osman GÜNDOĞAN

Enstitü Müdürü : Yrd.Doç.Dr.Aytekin FIRAT

AĞUSTOS, 2014

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 24./07./2014 tarih ve 641/3 Sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Yunus BAYRAK'ın "Spinoza'nın Metafiziğinde Zihnin ve Duyguların Kaynağı" adlı tezini incelemiş ve aday 15./08./2014 tarihinde saat 14.00.' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

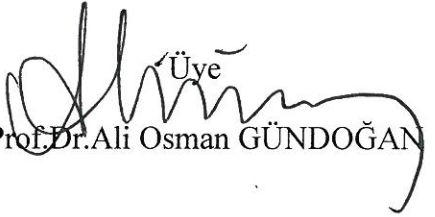
Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine oy birliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Prof.Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Üye

Prof.Dr.Mehmet AKGÜN

Üye
Prof.Dr.Ali Osman GÜNDOĞAN

YEMİN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Spinoza’nın Metafiziğinde Zihnin ve Duyguların Kaynağı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15.08.2014

YUNUS BAYRAK

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR

Soyadı : BAYRAK

Adı : Yunus

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : SPİNOZA'NIN METAFİZİĞİNDE ZİHNİN ve DUYGULARIN KAYNAĞI

Y. Dil : THE SOURCE OF THE MIND AND EMOTIONS IN SPINOZA'S METAPHYSICS

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : ÇEVİKBAŞ, SEBAHATTİN

Ünvanı : PROF.DR.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI:

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. SPİNOZA'NIN METAFİZİĞİ
2. ZİHNİN DOĞASI ve KAYNAĞI
3. DUYGULARIN KAYNAĞI ve DOĞASI
4. ÖZGÜRLÜK

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

- 1.METAFİZİK
- 2.ZİHN
- 3.DUYGU
- 4.ÖZGÜRLÜK

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. METAPHYSICS
2. MIND
3. EMOTION
4. FREEDOM

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☒

Yazarın İmzası :

Tarih : 25/08/2014

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SPİNOZA'NIN METAFİZİĞİNDE ZİHNİN ve DUYGULARIN KAYNAĞI

Yunus BAYRAK

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Yıl: 2014-Ağustos Sayfa: 112

Bu çalışmanın amacı, Spinoza'nın *Etika* adlı eserinden hareketle, onun, insan doğasının kaynağı ve özgürlüğü hakkındaki düşüncelerini analiz etmeye çalışmaktır. Bu amaçla, Birinci Bölüm'de Spinoza'nın Metafiziği, İkinci Bölüm'de Zihnin Doğası ve Kaynağı, Üçüncü Bölüm'de Duyguların Kaynağı ve Doğası, Dördüncü Bölüm'de ise Özgürlük ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Metafizik, Tanrı, Doğa, Töz, Sıfat, Tavır, Zihin, Duygu, Özgürlük.

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

DEPARTMENT OF PHILOSOPHY

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

**“THE SOURCE OF THE MIND AND EMOTIONS IN SPINOZA’S
METAPHYSICS”**

Yunus BAYRAK

THESIS SUPERVISOR : Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Year : August 2014 Pages : 112

The aim of this study is try to make an analyse of Spinoza’s thoughts about the source and the freedom of human nature according to his famous book Etics. With this purpose, it will be taken hold of in the first part Spinoza’s Metaphysics, in the second part The Nature and Source of Mind, in the third part The Source and Nature of Emotions, and in the fourth part Freedom.

Keywords : Metaphysics, God, Nature, Substance, Attribute, Mode, Mind, Emotion, Freedom.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
-------------	-----

GİRİŞ

SPİNOZA'NIN HAYATI, ESERLERİ ve FELSEFESİ	1
---	---

BİRİNCİ BÖLÜM

SPİNOZA'NIN METAFİZİĞİ	16
1. Töz	18
2. Sıfat ve Tavır	20
3. Tanrı	23
4. Tanrı Kanıtlaması	26
5. Natura Naturans ve Natura Naturata	30

İKİNCİ BÖLÜM

ZİHNİN DOĞASI ve KAYNAĞI	41
1. Düşünce ve Yer Kaplama	42
2. Zihnin Kaynağı	49
3. Zihnin Doğası	57
4. Bilgi Türleri	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DUYGULARIN KAYNAĞI ve DOĞASI	72
1. Duygunun Tanımı	74
2. Conatus	77
3. Arzu, Sevinç ve Keder	81
4. Duyguların Kaynağı	82

5. İyi ve Kötü	84
6. Duyguların Doğası	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZGÜRLÜK	88
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	110

ÖNSÖZ

Benedictus (Baruch) Spinoza (1632-1677), on yedinci yüzyılın önemli düşünürlerinden birisidir. Spinoza'yı önemli kılan nedenlerin başında onun felsefesi, Tanrı-evren ilişkisi ve özgürlük ile ilgili düşünceleri gelmektedir. Spinoza, insan da dahil her konuda, düşüncelerini 'Tanrı' ya da 'Doğa' kavramlarından hareketle temellendirir. Onun felsefesinde Tanrı kavramı, merkezi bir yere sahiptir. Öyle ki Tanrı, bu felsefi sistemin hem başlangıç noktası hem de son noktasıdır. Dolayısıyla insan doğasını anlamak için izlenebilecek yol; Spinoza'nın Tanrı'ya, akla, duygulara, tutkulara, tutkular karşısındaki insan köleliğine ve bu kölelikten özgürleşmeye dair düşüncelerini irdelemektir.

Spinoza, insan özgürlüğü inancını Tanrı'nın doğasına ilişkin, akla dayalı kalıcı yasalarla uzlaştırmaya çalışır. Spinoza'yı felsefe yapmaya iten şey, bilgi arayışından ziyade mutluluk arayışıdır. Bu yüzden o, insan için iyi yaşam nedir? Bu yaşamı en iyi şekilde yaşamamı sağlayacak olan nedir? Yaşamımı sürekli mutlu ve yüce bir sevinç içinde sürdürmemi sağlayacak olan şey nedir? Bunu nasıl elde ederim? gibi sorular sorar. Böylece, iç özgürlüğü ve mutluluğu yakalayabileceği bir yaşam yolu arayışındaki Spinoza'nın sorduğu tüm bu sorular etik sorulardır ve felsefesi de bu yolu aydınlatmaya yönelik çabadan ibarettir denilebilir. Spinoza'nın metafiziğinde zihnin ve duyguların doğasını ve kaynağını anlama çabası, Spinoza'nın etiğinin ve felsefesinin temel taşlarından olan bu sorular çerçevesinde anlam kazanacaktır. Spinoza'ya göre evrendeki sonsuz sayıdaki şeyler ve olaylar, hep doğadaki şaşmaz, değişmez, istisna tanımaz Tanrısal zorunluluk altında türer. Evrende varlığına tanık olduğumuz şeyler bir tek varlığın/tözün çeşitli görünümlerinden ibarettir. Bu tek ve sonsuz töz, Tanrı'dır. Tanrı, tasavvur edilebilecek her şeyin ilk ve etkileyici nedenidir.

Bu yüzden Spinoza'nın metafiziğini anlamak, 'Tanrı', 'töz', 'zorunluluk', 'nedensellik', 'belirlenim' gibi kavramları açıklamayı gerektirir. Aynı zamanda Spinoza, iç özgürlük yolunun kendini tanımaktan geçtiğini söyler. Spinoza'da amaç, kişiliğimizin olumlu yönde değişimini sağlamaktır. Ona göre bu değişimin gerçekleşmesi için; önce, doğamızda Tanrısal olan, içkin varlığın doğasını iyice kavramamız; sonra da, bu varlığın hangi koşullarda nasıl etkilendiğini ortaya çıkarıp, olumsuz etkilenmelerin gerçekleşmemesini, olumlu etkilenmelerin ise oluşmasını sağlamaya çalışmamız gerekir. Bunu gerçekleştirmek için elimizde bulunan tek olanak zihnimizin ve bedenimizin etkilenmelerinin tabi olduğu nedensellik yasalarıdır. Bu bağlamda çalışmanın Birinci Bölüm'ünde, 'Spinoza'nın Metafiziği' başlığı altında zorunluluğun yani nedensellik yasası ve belirlenimin, Tanrı ve tözün ne olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

İkinci Bölüm'de 'Zihnin Doğası ve Kaynağı'na yönelik inceleme yapılacaktır. Tözün kendisini açığa vurduğu ve Tanrısal nedenselliğin egemen olduğu bir alanın da, insan zihni olduğu söylenebilir. Bedeni ve zihni ile bir bütün olarak insan da, diğer varlıklar gibi doğanın sonsuz ve şaşmaz yasalarına tabidir. Tüm yer kaplayan varlıkların tabi olduğu belirlenim, yalnız maddesel dünyada değil, düşüncede de egemendir. Bu bağlamda, 'Zihnin Doğası ve Kaynağı' adlı bu bölümde, ruh ve beden, Tanrı'nın sıfatları, yer kaplama ve düşünce, insanın özü, insan zihninin kökeni, insanın kendinin farkında oluşu, tam ve eksik fikirler, doğru ve yanlış fikirler, irade ve zihin, bilgi türleri gibi konulara değinilecektir.

Üçüncü Bölüm'de 'Duyguların Kaynağı ve Doğası' üzerine durulacaktır. Zihnimizde olup bitenin, nadiren nedeni olur, çoğu zaman, bizi belirli bir biçimde davranmaya sevk eden duygularımıza edilgin bir biçimde boyun eğeriz. Buradan hareketle, duyguların kaynağı ve doğasını kapsamlı bir şekilde analiz edebilmek için; iyi ve kötü, etkinlik-edilginlik (eylem ve tutku), özgür irade, irade-itki, arzu, sevinç, keder, istek, duyguların çeşitliliği gibi hususlar ele alınacaktır.

Dördüncü Bölüm'de, diğer üç bölümle yakından ilişkisi olan 'Özgürlük' üzerine durulacaktır. Bu nedenle burada, diğer bölümlerde yer alan kavram ve konulara genel anlamda, bağlantıları nispetinde değinmek gerekir. Bu bölümde insanın duygularına egemen olma ve onları dizginleme hususunda, neden güçsüz

olduğu, neden tutkularına boyun eğmek, onlara tutsak olmak zorunda olup kendi kaderine egemen olamadığına değinilecektir. Ayrıca iyi ve kötü, insanın köleliği, tutkuların kölesi olma, tutkuların gücünün artışı, azalışı, yok oluşu, erdem ve yarar, anlamak, Tanrı'yı tanımak ve sevmek, uyum (uzlaşma) gibi konuların yanı sıra özgürlük yolunda, başka bir deyişle, duygulara egemen olma uğraşında, aklın kılavuzluğunun nasıl sağlanacağı üzerine durulacaktır. Sonuç Bölümü'nde ise bütün bölümlerin genel anlamda bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında önemli katkıları olan, konunun belirlenip tezin sonuçlandırılmasına kadarki süreçte öneri ve eleştirileriyle bana sürekli yol gösteren, tecrübelerinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ'a, lisans ve yüksek lisans eğitimimde büyük emekleri olan Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Felsefe Bölümü'ndeki bütün hocalarıma, her zaman yanımda yer alan ve desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yunus BAYRAK

Ağustos 2014, Muğla

GİRİŞ

SPİNOZA'NIN HAYATI, ESERLERİ ve FELSEFESİ

Felsefe tarihinde hemen her filozofun düşünceleri üzerinde, yaşadığı dönemin koşulları etkili olmuştur. Spinoza'nın felsefesi de yaşadığı yüzyılın özellikle dini, siyasi, ekonomik koşulların etkisiyle şekillenmiştir. Dolayısıyla Spinoza'nın metafiziğinde insan doğasını ve bununla bağlantılı olarak özgürlüğü irdelemeden önce giriş niteliğinde onun yaşamına, felsefesine, yaşadığı döneme değinmek yerinde olacaktır.

Spinoza*, 24 Kasım 1632'de, Portekiz'den göç eden zengin bir Yahudi tüccarın oğlu olarak Amsterdam'ın Yahudi mahallesinde doğmuştur. Portekiz ve İspanyol Yahudilerinin, Katolik kilisesinin ağır baskılarına maruz kalmaları, İspanya'daki engizisyon zulmüne karşı tepki gösteren Hollanda'ya umut bağlamalarına yol açmıştır. 1588'de İspanyolların yenilmesiyle bir göç hareketi başlamıştır. İspanya'dan 1593'te Hollanda'ya göç eden ilk Yahudi göçmenler arasında, her ikisi de Marrona, yani on beşinci yüzyılın son on yılında ülkelerinden sürülmekten kaçınabilmek için görünüşte Hıristiyanlığı kabul etmiş, ama içten kendi dinlerine bağlı kalmış Yahudiler olan Spinoza'nın büyük babası ve babası Micheal de Spinoza da bulunur.¹

O yıllarda Portekiz ve İspanya gibi ülkelerde pek mümkün olmasa da Hollanda'daki göçmenler açık bir şekilde Yahudi olduklarını bildirmekteydiler. Bu

---

* Benedict de Spinoza, Benedictus Spinoza, Baruch Spinoza, Despinoza olarak da anılır.

¹ Afşar Timurçin, "[Spinoza'nın] Yaşamı ve Felsefesi", Benedictus de Spinoza, *Siyaset Üzerine*, (çev. Afşar Timurçin), Morpa Kültür Yayınları içinde, İstanbul, 2004, s. 5.

yüzden Spinoza, Yahudi topluluğu içinde Yahudi geleneklerine göre yetiştirilir. Babası haham olmasını istediğinden, Spinoza, Portekiz Yahudileri'nin Amsterdam'da Talmud Torah (Yasa İncelemeleri) adıyla kurduğu Yüksek Yahudi Okulu'nda ilahiyat eğitimi almaya başlar.² Spinoza, İspanyolca ve Portekizce yanı sıra, Eski Ahit ve Talmud'un dili olarak İbranice, Francis Van den Ende'den öğrendiği Latince ve bunlara ek olarak Fransızca, İtalyanca ve yaşadığı çevre olarak da Hollanda dili olan Felemenkçe'yi bilmekteydi. İbranice'nin önemine olan inancından olsa gerek, İbranice gramer kitabı yazma gereği de duymuştur. Dolayısıyla farklı dillerdeki kaynaklardan doğrudan yararlanma imkanına sahip olduğundan iyi bir eğitim aldığı söylenebilir.

Her şeyden önce, bir Yahudi olarak doğmuş ve bu geleneğe göre yetiştirilmiş olan Spinoza, ilk eğitimine Yahudi okulunda, Kabala, Eski Ahit ve Talmud'u öğrenerek başlar. Burada, tek ve sonsuz varlık olarak anlaşılan Tanrı düşüncesine sahip olmaya başlar, Talmud ve Ortaçağ Yahudi din felsefesi eğitimi alır. Spinoza, Eski Ahit ve Talmud öğretiminin yapıldığı, küçükler ve büyükler için iki ayrı bölümü bulunan okulda ileri çalışmalara katılmamıştır. Yeni-Platoncu gelenek tarafından etkilenmiş olan Kabalistik* kurgularla da tanışmıştır ve Moses Maimonides** (1135-1204) gibi Yahudi filozofların yazılarını incelemiştir. Ancak Spinoza bir din adamı olma eğilimi içinde olmamıştır. Onun eğilimi, 'tek sonsuz varlık olarak anlaşılan Tanrı' düşüncesini savunmak ve geliştirmek olmuştur. Bu görüş, tüm yaygın yüksek dinlerde görülebilir. Doğudan gelen bir mistik eğilim onun tek sonsuz varlık olan Tanrı düşüncesinin temelini oluşturur. Gençlik yıllarında Yahudiliğin temelinden kuşku duymaya başlar. Bu tutumu, Yahudi kelamcılarının kendisine düşman olmalarına neden olmuş ve aforoz edilmesine yol açan süreci başlatmıştır.

² Afşar Timurçin, "[Spinoza'nın] Yaşamı ve Felsefesi", Benedictus de Spinoza, *Siyaset Üzerine*, s. 5.

* Kabala, evrenin ve hayatın nasıl çalıştığını açığa çıkaran eski bir öğretilerdir. Kabala Hikmeti, insanın neden var olduğunu, neden doğduğunu, neden yaşadığını, yaşamın amacının ne olduğunu, nereden geldiğini ve bu dünyadaki yaşamını tamamladıktan sonra nereye gideceğini açıklar.

** İbn Meymun olarak da bilinen Maimonides, Yahudi filozoflar arasında Spinoza'yı en çok etkileyen düşünür olmuştur. Maimonides'in sadece Yahudi değil, aynı zamanda İslam ve Hıristiyan düşüncesinde de etkisi olmuş, ortaçağ teolojisini Aristoteles yoluna oturtmuş olan Endülüslü Yahudi ve Arap düşünürlerinden biriydi. Spinoza, Maimonides ve büyük düşünür İbn Rüşd yolu ile Aristoteles düşüncesi ile tanışmıştır.

İbrani Edebiyatı, Yahudi Felsefesi ve Maimonides gibi Yahudi filozofların yazılarını inceleyip bunlar üzerine çalışan Spinoza, çok geçmeden Yahudi din eğitiminde geleneksel yorumların dışına çıkmaya başlamıştır. Düşünce ufkunu genişletme gereksinimi duyduğundan, Eski Yunan ve Latin felsefe ve edebiyatına, doğa bilimlerine ilişkin yapıtlar okumaya başlamıştır. Bu bağlamda Latince'yi önce bir Alman öğretmenden, daha sonra da Francis Van den Ende adındaki bilgili ve kendine has politik ve felsefi fikirleri olan bir doktordan öğrenmiştir. Özgür düşünceli bir kişi olan Ende, tutkulu bir ilkçağ araştırmacısı, şair ve oyunlar yazar eski bir 'Cizvit'*tir. Ende, Spinoza'yı Giordano Bruno ve Descartes ile tanıştırmıştır.

Zeki ve çalışkan bir öğrenci olan Spinoza'nın, okuduğu metinlerdeki çelişkilerin farkına varması fazla zaman almamış, bazı sorular zihnini meşgul etmiştir. Bu soruların bazıları şöyledir: Kutsal kitaplarda karşılaşılan antropomorfik Tanrı görüşü kabul edilebilir mi? İnsanlara has kusurları varmış gibi gösterilen, kendi yarattıklarına kızabilen, onları yarattığına pişman olan bir Tanrı görüşü, Tanrı'nın kusursuzluğu görüşü ile bağdaşabilir mi? Felsefi olarak, mucizeler yaratan, yani doğanın akışına müdahale ederek onu değiştirmeye girişen bir Tanrı düşünülebilir mi? Spinoza'ya göre mucize kavramı, akla uygun değildir; Doğanın gücü, Tanrı'nın gücünün dışında bir güç olmadığı için Tanrı ona müdahale etmez. Tanrı'nın mucize göstermesi, daha önce nasıl gelişeceğini belirlemiş olduğu bir olayda, fikir değiştirerek "bu seferlik" sonucu değiştirmeye karar vermesi anlamına gelir ki, bu hem akla hem de Tanrı görüşüne aykırıdır. Ayrıca, Hıristiyanların "Eski Ahit" olarak adlandırdıkları kutsal kitaplarda ruhun bedenden ayrı olarak yaşamaya devam ettiği, iyilerin ödüllendirildiği, kötülüğün cezalandırıldığı bir yaşam ötesine inanmak için bir dayanak var mı? Yahudilerin seçilmiş halk olduğu hususundaki geleneksel inanış nasıl anlaşılmalı? Tanrı, kendi varlığını, doğasını ve buyruklarını niye tüm insanlara iletmemişti ve neden seçtiği halkın Engizisyonun ve daha nice zalimin elinden çektiği acıya seyirci kalmıştı? Kutsal yazılarda öğretilen dünya kronolojisi ile yaratılış tarihinden binlerce yıl önce yaşadığı bilinen uygarlıkların varlığı olgusunu uzlaştırmanın bir yolu var mı? Ancak bu sorulara verilen mevcut cevaplar, Spinoza'yı tatmin etmekten uzaktır. Çünkü Tanrı'nın, insanların çiğneyebileceği

---

* Cizvitler, İsa Tarikatı olarak anılan bir Hıristiyan tarikatıdır. Bu tarikatın üyelerine Cizvit denilmektedir.

yasaları olamaz. Eğer, Tanrının herhangi bir yasası varsa, bunlar doğanın evrensel, şaşmaz yasalarında yazılı olmalıdır.³

Bu sorular ve ortaya çıkardığı sorunlara, öğretmenlerinin getirdiği açıklama ve cevaplar yaşı ve öğrenimi ilerledikçe, Spinoza'yı tatmin etmemeye başladı. O, öğretmenlerinin ve ortaçağ Yahudi filozoflarının dinsel metinleri ele alış biçimlerini ve yorumlayışlarını önyargılı ve peşin fikirlerle dolu bulur. Metinlerdeki sözcüklerden, harflerin yazılış şekline ve kenar süslerinden gizemli anlamlar çıkarmaya çalışan Kabalistleri hor görür. Bu konuda, "Bazı Kabalistleri okudum, yazdıkları saçmalıkları öğrendim ve çılgınlıkları beni hayrete düşürdü"⁴ der. Kabalizmi eleştiren Spinoza, herkesin zor ve derin bir kitap olduğunu düşündüğü Talmud'u kolay ve sığ bulur.

Spinoza, Kutsal yazılardaki zorlukları çözme işinde kendinden başkasına başvurmanın boşuna olacağına inandığı için, her şeyi baştan ele alması gerektiğini düşünür. Yıllar sonra yazacağı *Tractatus Theologico Politicus* adlı kitabının önsözünde bu tutumunu şöyle izah etmiştir:

Kutsal yazıların incelenmesi işini, önyargısız, tamamen özgür bir zihinle yeni baştan ele almaya ve bu yazıların içinde apaçık öğretilmiş olmayan hiçbir şeyi doktrinin bir parçası olarak kabul etmemeye karar verdim.⁵

Spinoza'nın yeni doğa anlayışını öğrenmek için okuduğu yazarlar arasında Giordano Bruno'nun en önemlilerinden biri olduğu söylenebilir. Her ne kadar eserlerinde Bruno'ya değinmese de ilk eseri olan *Tanrı, İnsan ve Onun Yüksek İyiliği Üzerine Kısa İnceleme*'ye bağlı küçük bir diyalog, doğrudan Bruno'yu akla getirir. Burada Spinoza, dinsel fikirlerin özü olarak görünen şeyi, doğanın bilimsel olarak anlaşılması ile uzlaştırılmasına olanak veren felsefi bir düşünce görülmektedir.⁶

³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, Yol Yayınları, İstanbul, 2004, s. 46.

⁴ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 47.

⁵ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 46-47.

⁶ Afşar Timurçin, "[Spinoza'nın] Yaşamı ve Felsefesi", *Benedictus de Spinoza, Siyaset Üzerine* içinde, s. 9.

Spinoza'nın Tanrı fikrini doğa fikrine bağlamasında etkili olan düşünce, Bruno'nun 'doğanın sonsuzluğu ve Tanrılığı' hakkındaki düşüncesidir.

Tanrı, İnsan ve Onun Yüksek İyiliği Üzerine Kısa İnceleme adlı eseri, Spinoza'nın felsefeye Descartesçi olarak başladığı ve yavaş yavaş ona eleştiriler yönelttiği düşüncesini çürütür. Descartes'ın felsefi terimlerinden ve fikirlerinden yararlandığı, ondan çok şey öğrendiği ama tam anlamıyla bir Descartesçi olmadığı söylenebilir. Spinoza, Bacon ve Descartes felsefelerinin hakimiyetinden önce Almanya ve Hollanda'da felsefe öğretiminde hakim olan Skolastik yazarları da incelemiştir. Bu Skolastik etkiyi ilk eserlerinde olduğu gibi sonrakilerde de görmek mümkündür. Bu, Spinoza'nın felsefi yetkinliğini elde etmede çok geniş ve farklı alanlarda incelemelerde bulunduğunu ve önemli eserlerden yararlandığını gösterir.⁷

Spinoza bir yandan Latince'yi öğrenip o dilde eserler vermiş olan Tacitus, Seneca, Cicero gibi klasik yazarları öğrenirken, diğer taraftan da zamanın ünlü düşünürleri olan Descartes ve Hobbes'u incelemiştir. Bu düşünürlerin ortak noktaları, geleneklere, alışılmış fikirlere ve otoritelerin görüşlerine kuşku ile bakmayı ve sadece kendi aklına güvenmeyi teşvik etmeleridir. Bu düşünürlerin bir başka ortak noktası, gerçeği araştırmak için gerekli olan yöntemin, şeylerden oldukları gibi söz eden, önce basit ve bilinen gerçeklerden, tanımlardan, aksiyomlardan yola çıkıp, küçük dedüktif adımlarla ilerlemekten ibaret olan, matematiksel yöntem olduğuna inanmalarındır.

Yaşamının kuşkular, araştırmalar ve buluşlarla karakterize olan bir döneminde, bütün bu düşünsel nedenlerin etkisiyle Spinoza, her geçen gün sinagogdan ayrılmaktaydı. Yahudi teolojisi üzerine olan kuşkularından dolayı, Yahudi kelimcilerinin tepkisini çekmiştir. Spinoza'dan, para karşılığında, serbest ve eleştirel düşünceyi bırakmasını ve atalarının inancına dönmesini istemişlerdir. Hatta aksi durumda ölümle tehdit etmişlerdir. Bu teklif ve tehdit de onu düşüncesinden

---

⁷ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 10.

uzaklaştırmamıştır. Bu çabaların sonuçsuz kalması üzerine Spinoza, Yahudi cemaatinden aforoz edilmiştir.⁸

Spinoza'nın aforoz edildiği dönemde, sosyal hayatın her alanında, fertlerin sosyal ve bireysel haklarını elde etmesinde ağırlıklı olarak sinagogun ve kilisenin normları söz konusudur. Bu dönemde, dinin ilkelerine öncelik verilmesi anlayışından tam olarak sıyrılmamış ve klasik kaynaklara bağlı kalınmıştır. Kiliseye ve din adamlarına rağmen herhangi bir alanda özgür bir şeyler yapmanın mümkün olmadığı, din ve seküler her alanın hahamların ve kilisenin nüfuzu altında olduğu bir dönemdir. Ancak, Spinoza'ya göre insanlar, yasalar karşısında itaate mecbur olsalar bile, yine de her alanda, din de dahil olmak üzere, özgür karar alma, bireylerin kendi yargılarını hem teoloji hem de felsefe alanında ilke, norm ve yasaları konusunda özgürce ortaya koyma hakkına sahip olmalıdır. Ona göre, yasaların olması insanların özgürlüğünü kısıtlamasını gerektirmez. Herkes, her alanda düşüncelerini baskı altında kalmadan ifade edebilmelidir.

Spinoza'yı özgün kılan şey, hem o dönemin düşüncelerinden hem de geleneksel felsefeden kopuşudur. Bu kopuş, kullandığı kavramların ve ele aldığı problemlerin farklı olmasından ziyade kavramlara yüklediği anlamdan ve problemleri ele alış tarzından kaynaklanmaktadır. Bu tavır, döneminin düşüncelerinin karşısında olması, Yahudilik ve Hıristiyanlığı, aslından sapmaları, zamanın mevcut din adamlarının ve kilisenin, dini, kendi çıkarları ve insanların menfaatleri yönünde tahrif etmeleri açısından eleştirmesi sebebiyle, öncelikle maddi menfaatler teklif edilerek susması istenmiş, ancak, o, bunu kabul etmeyince, cüzzamlı bir hasta gibi toplumdan dışlanarak, dinsizlik ve Tanrıtanımazlıkla suçlanmıştır.

Yahudiliği birçok yönden eleştirmesi sebebiyle, bir sinagogun kapısına aforoz edildiğine dair bir yazı asılmıştır. Bu metne göre, kimse onunla konuşmayacak, ona herhangi bir kolaylık sağlamayacak, aynı çatı altında ya da yakınında bulunmayacak ve dahası onun tarafından yazılan ya da hazırlanan hiçbir eseri okunamayacaktır.

---

⁸ M. Kazım Arıcan , *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 18-19.

Yahudi topluluğundan dışlanan Spinoza, ahlaken cüzzamlı, meleklerin ve azizlerin lanetiyle lanetlenmiş ilan edildiği için hiç kimse onunla konuşmayacak, ona hizmet etmeyecek ve onunla aynı ortamda bulunmayacaktır.⁹

Yahudi cemaatinin yöneticileri, Spinoza'yı halktan uzaklaştırmış, ancak seçkin Yahudi aydınlarından ayıramamıştır. Spinoza'nın Amsterdam Yahudileri arasında çok fazla aydın dostu ve öğrencisi vardı. Bunlar onu hiçbir zaman dışlamamıştır. Afroz metnindeki tüm lanetleme tehditlerini dikkate almamış ve yaşamı boyunca onun yanında yer almışlardır. Kilisenin tavrının aksine dostları ona sürekli destek olmuştur.

Bilgili biri olması ve hoş kişiliğe sahip olması, Spinoza'nın çevresinin her zaman dost ve hayranlar ile çevrili olmasını sağlamış, düşmanlarına ise rahatsızlık vermiştir. "Çünkü, bunlara göre, 'erdemli bir ateist' algılanması güç bir insan tipi idi; daha doğrusu, böyle bir insan tipinin var olabileceğini değil kabul etmek, tasavvur etmek bile, bu insanları sanki bir rezalete ortak oluyormuş gibi ürkütüyordu."¹⁰ Ancak Spinoza'nın dostları için bu durum söz konusu değildi. Çünkü dostları, onunla birlikte olmaktan büyük mutluluk duymaktaydı. Ayrıca Spinoza bir insan için en büyük mutluluk kaynağının insanlar arasında yaşamak olduğunu düşünmekteydi. Toplum hayatından kaçıp, tek başına yaşamının, hiçbir insan, özellikle de bir filozofa uygun olmadığına inanmaktaydı.

Sinagog tarafından lanetlenen ve bu süreçte birçok olumsuzlukla karşılaşan Spinoza, Yahudi okulunda öğrendiği gözlük camı cilalama mesleğiyle geçimini sağlayarak huzurlu ve sakin bir hayat sürmeye çalışmıştır. Gösterişten uzak, az ve basit şeylerle yetinen biri olduğundan onu, Epikuros'a benzetenler de olmuştur. Özgürlüğünden ve sade hayat düzeninden ödün vermemek adına, 1673'te kendisine önerilen Heildelberg Üniversitesi'ndeki felsefe profesörlüğünü ve XIV. Lous'in dolgun ücret teklifini de kabul etmemiştir. Çünkü o, ücret karşılığı felsefe

⁹ Steven Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, (çev. Anıl Duman, Murat Başekim), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 182- 183.

¹⁰ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 78.

yapılmasına karşıydı.¹¹ Spinoza'ya göre, bilimlerin ve felsefenin tek amacı insanın mutluluk ve kusursuzluğa ulaşmasını sağlamak olmalıdır. İnsanları mutlu edecek şeye ulaşmak için gereksinim duyulan paraya sadece yaşamı ve sağlığı sürdürmeye yaradığı kadarıyla değer verilmelidir. Bu düşüncelerle o, kendisine sunulan maddi olanakları geri çevirip, mercek imal işi ile uğraşarak geçimini sağlamış ve felsefeyle meşgul olmasına engel olan durumları ortadan kaldırmıştır. Mercek imal işiyle, optiğe duyduğu merakın yanı sıra, araştırmalarını rahatça yapabilmesi için geçimini sağlama düşüncesiyle uğraşmıştır.

Bazı kimselerce ilkeleri ve öğretisi kabul edilmemişse de, onun insanlara karşı yumuşak ve iyi niyet sahibi olması, kendisine karşı sert davranan mistik tavrı ve ahlakının temizliği düşmanları tarafından takdir edilmiş ve sevilmiştir. Onun teolojik konulardaki serbest düşünceleri, liberal Hollanda hükümeti tarafından da hoş görülmüştür. Ancak bir ara Spinoza, hükümetteki Orange hanedanına karşı, bunların muhalifi olan De Witt kardeşlerden yana tavır alınca siyasi açıdan kötü durumda kalmıştır. Ama genel olarak Spinoza, Tanrı ve doğruluk sevgisi, alçakgönüllülük ve sade yaşam tarzı ile iyi bir örnek olmuştur.¹²

Spinoza, Yahudi cemaatinden dışlandıktan sonra Amsterdam yakınında Rijnsburg'a, daha sonra da Voorburg'a yerleşmiştir. O, bu dışlanmadan başka çok daha ağır dışlanma ve hakaretlere maruz kalmış bir filozoftur. Aslında bir düşüncenin tartışılması ya da eleştirilmesi felsefe tarihinde sık rastlanan bir durumdur. Ancak Spinoza'nın durumunda şaşırtıcı olan, bu tartışmanın şiddeti ve onu çürütmeye girişenlerin üslubudur. İnsanların, Spinoza'nın fikirlerini tartışırken, tezlerini aşağılama ve hakaretlerle desteklemezlerse, onunla hem fikir ve suç ortağı sayılacaklarmış gibi bir korkuları vardı. Çoğu zaman düşünürler, Spinoza'yı yeterince eleştirmemiş olmak gibi bir duruma düşmemek için, onu çürütmeye girişmeyi bile tehlikeli bulmakta ve ondan hiç söz etmemeyi, onu yok saymayı tercih etmişlerdir.¹³

¹¹ M. Kazım Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, s. 20.

¹² M. Kazım Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, s. 20.

¹³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.82.

Spinoza'yı diğer filozoflardan ayıran yönler de vardır. Genelde filozofları felsefe yapmaya iten şey bilgi arayışı iken, Spinoza'yı felsefe yapmaya iten şeyin mutluluk arayışı olduğu söylenebilir. Örneğin, Descartes'ın düşünmeye başlarken kendisine sorduğu ilk soru “kendisinden şüphe edilmeyecek kesinlikte bir hakikatin bulunup bulunmadığı” sorusu iken; Spinoza “bu yaşamı en iyi şekilde nasıl yaşarım, bir insan için iyi bir yaşam nedir, kusursuz bir yaşam nedir, yaşamımı sürekli mutlu ve yüce bir sevinç içinde sürdürmemi sağlayacak olan şey nedir” gibi sorular sorar. Bu soruların birer etik sorusu olmasından dolayı, o, felsefesini sunduğu yapıtına *Etika* adını verir.

Spinoza, Descartes'in daha düşüncesinin başında yanlış yerden yola çıktığına inanmaktaydı. Ona göre, dış dünyanın varlığından, en basit ve bilinen önermelerin doğruluğundan kuşku duyarak işe koyulmak yanlıştır. Descartes, felsefi düşünceye başlarken, işe insan zihninin varlığını, güvenilirliğini ve doğasını sorgulayarak başlamakta, daha sonra, insan zihninin bedenle ilişkisini araştırarak, edindiği bilgiden Tanrı'yı anlamayı hedeflemektedir. Spinoza, Descartes'ın bu sıralamasını hatalı bulur. Ona göre, doğru sıralama bunun tam tersi olmalıdır. Önce doğanın tümü yani Tanrı hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarmak, sonra da, bu bilginin ışığında ilerleyerek, Tanrı ya da Doğanın bir parçası olan insan zihnini ele almak gerekmektedir. Ayrıca, “felsefenin amacı ne olmalıdır?” noktasında da Descartes'tan ayrılmaktadır. Ona göre, felsefenin amacı Descartes'ta olduğu gibi bilgi edinmek değil, iç özgürlük ve mutluluğa ulaşmaktır. Bu gerekçelerle Spinoza, kendi felsefesini sunarken, “Tanrı üzerine, zihnin doğası ve kökeni üzerine, duyguların kökeni ve doğası üzerine, insanın köleliği veya duyguların kuvvetleri üzerine, aklın gücü veya insanın özgürlüğü üzerine” sıralamasını yapmaktadır.¹⁴

Spinoza'nın, Descartes'in felsefesinin ilkelerini eleştirmesi, kendi felsefesine farklı bir yön vereceğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda, onun felsefi bakışının anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Spinoza, Oldenburg'a yazdığı mektupta Descartes'in metodundaki hataları değerlendirmektedir.

¹⁴ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 125-126.

Siz bana, Bacon ve Descartes'in felsefesinde gördüğüm hataların ne olduğunu soruyorsunuz. Başkalarının hatalarını açığa çıkarmak gibi bir alışkanlığım olmamasına rağmen, oldukça ısrarlı, bu ricanızda, sizi memnun etmeyi deneyeceğim. Onların ilk ve en önemli hatası, şimdiye kadar, bütün şeylerin kaynağı ve ilk sebebinin bilgisinden uzaklaşarak yoldan sapmış olmalarıdır. İkinci olarak, insan zihninin gerçek doğasını anlamakta başarısız oldular. Üçüncü olarak, hatalarının gerçek nedenini asla kavrayamadılar. Bunların, sadece, bilgi ve eğitim eksikliğinden kaynaklandığını, bu üç noktanın bilgi hakkındaki kritik önemini görmekte başarısız oldular.¹⁵

Bu bağlamda Spinoza, felsefeyi, ahlakı ve daha iyi bir toplum anlayışına ilişkin açıklamalarını en yüce varlık olan Tanrı'ya dayanarak ortaya koymuştur. Onun böyle bir başlangıç noktası tespit etmesi rastlantı sonucu değildir. 16. ve 17. yüzyıldaki yeni bilimin deneyci karakterine rağmen, Pascal, Descartes, Newton, Kant gibi aydınlanma filozofları da Tanrı düşüncesini yadsımamıştır. Akılcılığın en önemli temsilcilerinden olan Spinoza gibi bu filozofların da reddettiği, insanı sonsuz cehennemle korkutan Ortodoksluğun Tanrısıdır. Bu dönemde bilim ve akılcı felsefe ile birlikte yüce bir varlık'ın var olduğu inancı bozulmadan kalmıştır.¹⁶

Spinoza, hayattayken sadece iki çalışmasını yayımlamış ve bunlardan sadece biri kendi adıyla basılmıştır. *Kartezyen Felsefenin İlkeleri* adlı eseri kendi adıyla yayımlanmıştır. Amsterdam'daki dostlarının ısrarı üzerine *Teolojik-Politik İnceleme* adlı eseri, yazarı belirtmeksizin yayımlanmıştır. Bunların dışındaki eserlerini yakınlarına müsvedde olarak gönderip okuttuğu halde yayımlanmamıştır. Ölümünden kısa bir süre sonra *İnsan Anlığının İyileştirilmesi Üzerine* ve *Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika* adlı eserleri yayımlanmıştır. Ayrıca, *Tanrı, İnsan ve Onun İyiliği Üzerine Kısa İnceleme* adlı eseri dışında Spinoza'ya ait olduğu iddia edilen başka eserler de vardır.

Spinoza, yaşadığı dönemde düşünsel anlamda özgürlüğün olmayışından, gelebilecek tepki ve saldırılardan dolayı kendi adını yazmadan yayımladığı *Teolojik-*

¹⁵ Benedictus de Spinoza, *The Letters, Translated by: Samuel Shirley, Indianapolis / Cambridge: Hacket Publishing Company, 1995, s. 63.*

¹⁶ Yıldız Karagöz Yeke, " Spinoza'da Felsefe, Etik ve Siyaset", *Kaygı Dergisi*, Sayı:16, 2011, s. 99-100.

Politik İnceleme adlı eserinde genel olarak dinle politika arasındaki ilişkiler ve İbrani milletin tarihinden bahsetmektedir. Özel olarak ise, peygamberlik, vahiy, mucize, ilahi ve doğa yasaları, Kutsal Kitap yorumlanması, dinlerin anlam ve önemi üzerine incelemelerde bulunmuştur. Spinoza bu eserde, din özgürlüğünü bir insan hakkı olarak savunmasına, inanç farklılıklarının ister istemez özel olarak kişilik farklılığından kaynaklandığını belirtmesine ve peygamberlik, vahyin anlamı, iman, ilahi kanun, mucize gibi konulara değinmesine rağmen; Kilise ve Devlet ayrımı, düşünce özgürlüğünün savunulması, ayrıca eserin politik inceleme kısmında, özgürlük, hoşgörü ve demokrasi gibi konuları ele alması ve ön plana çıkararak savunmasından dolayı, Kilisenin şikayeti üzerine yasaklanmasına neden olmuştur.

Spinoza'nın, *Kartezyen Felsefenin İlkeleri* adlı eserini yayımladığı sırada aslında hiç durmaksızın *Etika* üzerine çalıştığı bilinmektedir. Bazı Spinoza yorumcularına göre *Etika*, Spinoza'nın düşüncesinde orijinal bir biçimde şekillenmiş ve geometrinin usullerine göre hazırlanmış yalın bir eserdir. Spinoza'yı sürekli destekleyen, liberal eğilimli De Witt kardeşlerin, iktidardaki Orange hanedanlığı tarafından katledilmeleri, onu, *Etika*'yı yayımlamaktan alıkoyan etkenlerdendir. İktidar desteğini de kaybeden Spinoza'nın herhangi bir eser yayımlamayı düşünmediği ileri sürülür. Her ne kadar eseri yayımlanmamış olsa da *Etika*, dostları arasında çok iyi bilinmiş ve okunmuştur. Sonuç olarak *Etika*, 27 Şubat 1677'de Spinoza ölünceye kadar basılmadan kalmıştır.¹⁷

Birçok eserinde, özellikle *Etika*'da olduğu gibi Spinoza, doğayı bir bütün olarak tasarlar ve onun rasyonel bir açıklamasını yapar. Varlığı açıklama çabasında, çokluğu birliğe indirgeme eğilimi gösterdiği söylenebilir. Oluşturduğu metafizik sisteminde Tanrı, doğa ve insan arasındaki ilişkiyi bir bütünlük içinde değerlendirmektedir. Spinoza'nın oluşturduğu sistemde bütünlük içinde yer alan tüm unsurların arasında sıkı bir bağ vardır. Dolayısıyla insanı anlamak için, onu Tanrı ve Doğa ile birlikte ele almak gerekmektedir. On yedinci yüzyılın merkezinde yer alan ve akılcılığın önemli isimlerinden olan Spinoza, öğretisini ve felsefesini Tanrı konusu üzerine yoğunlaştırmış bir filozoftur.

¹⁷ Afşar Timurçin, “[Spinoza'nın] Yaşamı ve Felsefesi”, Benedictus de Spinoza, *Siyaset Üzerine* içinde, s. 18-22.

Düşüncenin bütün yollarının onda birleştiği söylenebilir: mistisizm ve doğacılık, kuramsal ve pratik bilgi, döneminin başka düşünürleri arasında az çok büyük bir çatışma halini alırken onda aynı kişiliğin bütünleyici unsurları olmuştur. Spinoza bunu mantıkla geliştirmeye çalışmıştır ve bu farklı unsurların uzlaşması bu aşırı mantiki gelişme yardımıyla ortaya çıkmıştır.¹⁸

Spinoza'nın bilgi kaynakları ya da felsefesini oluşturan yapı taşları çok geniş ve farklı kültürel geleneğe dayanır. Bu farklılık Yahudi ve Hıristiyan dini geleneğinden İslam düşüncesine, İlkçağ felsefesinden Ortaçağ felsefesine kadar uzanır. Spinoza'nın, ontolojiden epistemolojiye, değer felsefesinden siyaset felsefesine kadar birçok konuda; Machiavelli, Hobbes, Descartes, St. Thomas, Farabi ve İbn Sina takipçisi Maimonides, İbn Sina ve İbn Rüşd etkisinde olan İbn Gebirol'*den etkilendiği ileri sürülmektedir. Bunun dışında fizik, matematik ve felsefe eğitimi de almıştır. Ayrıca Hıristiyan ve İslam kelmacılarından etkilendiği de söylenmektedir.¹⁹

'Hayattaki amacım nedir?' gibi bir sorudan hareketle kendini sorgulamaya başlarken Spinoza, tüm felsefesini ve yaşam çabasını şöyle ortaya koyar:

Deneyimim sıradan yaşam içerisinde gerçekleşen her şeyin boş ve gereksiz olduğunu bana öğretmesinden sonra, şimdiye kadar korktuğum ve beni korkutan her şeyin kendi içinde iyilik ya da kötülük taşımadığını, sadece zihnin onlardan etkilendiğini gördüğümde, nihayet bir şeyin gerçekten iyi olup olmadığını ve onun iyiliğini iletebilecek ve sayesinde zihnin etkilendiği diğer bütün şeyleri dışarıda bırakıp bırakamayacağını sorgulamaya başladım: yani sonsuzluk boyunca aralıksız en yüce mutluluğun gücünü kullanabilme yeteneğini keşfedip edemeyeceğimi ve başarıp başaramayacağımı sorgulamaya karar verdim.²⁰

¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, "[Spinoza'nın] Hayatı ve Eseri", Benedictus de Spinoza, *Etika* içinde, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 14.

* Avicenna olarak da anılan, Yahudi şair ve filozof olan İbn Gebirol, İslam felsefesi içinde etkili olmuştur. Arapça eserler veren filozof, İslam filozoflarından etkilenmiştir. Bu yüzden Maimonides ile birlikte İslam dünyası Yahudi filozofları başlığı altında değerlendirildiği görülür.

¹⁹ M. Kazım Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, s. 31-35.

²⁰ Steven Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, s. 157.

Yüce mutluluğu nasıl elde edeceğine ilişkin bu sorgulama sırasında Spinoza, felsefesini oluştururken Descartes, Yahudi ve Müslüman filozoflardan Maimonides ve İbn Rüşd ve onun yorumları aracılığıyla Aristoteles'in ve aynı zamanda siyaset felsefecileri Grotious ve Hobbes'tan etkilendiği söylenebilir. Örneğin, Aristoteles'in ve Skolastik felsefenin görüşleri Spinoza'nın evrene ilişkin kuramının dünyanın nasıl tanınacağına ve dünyada mutluluğun nasıl sağlanacağına ilişkin bir kuram biçiminde yorumlanmasına yardımcı olmuştur. Ancak Spinoza'nın ortaya koyduğu felsefe bu etkilenimlerden farklıdır. Çünkü, o, 'felsefenin amacını bilgi edinmek değil, iç özgürlük ve mutluluğa ulaşmak' olarak ele almış, insanı, insanın dünyasını birbirinden ayrılmaz bir bütün, insanın kendisini de onu yaratan kaderin aynı anda hem efendisi hem de hizmetkârı olarak göstermiştir.²¹

Ortaçağ boyunca varlığını sürdüren ontolojik argüman ve sınırsız güçle ve her şeyi bilme gücüyle donatılmış "zorunlu varlık" kavramını içeren varlık bilimsel görüşün kabul edilmesi, insanın doğru karar verme yetisine sahip olduğu savını geçersiz kılmaktadır. Eğer var olanların tümü sonuçta ilahi doğaya bağlı ve bu da zorunluluk tarafından yönetilmekteyse, o zaman dünyadaki hiçbir şey rastlantısal değildir ve bu durumda 'insanın özgürlüğü nasıl mümkün olur?' sorusu akla gelir.²² *Spinoza* adlı eserin yazarı Scruton'a göre, Kilise babalarının zaten farkında oldukları bu soru, Aristotelesçi metafiziğin kabulü ile birlikte, bambaşka ve yeni bir boyut kazanmıştır. Zaten modern felsefenin en büyük başarılarından bazıları, insan özgürlüğü inancını Tanrı'nın doğasına ilişkin kalıcı yasalarla uzlaştırma çabasından kaynaklanmaktadır. Belki de Spinoza'nın çabası, bu çabalar arasında akla tek yatkın ve kalıcı olanıydı.²³ Spinoza'yı önemli kılan nedenler arasında bu çabanın olduğu görülmektedir.

Akla dayalı kalıcı yasalar oluşturmaya çalışan Spinoza, Descartes gibi Tanrı varlığının ontolojik kanıtına yönelmiştir. Var olmayan kusursuz varlık fikrinin kendi içinde çelişkili olmasından dolayı, 'Tanrı' kavramının kendisi, Tanrı'nın varlığını onaylamayı gerektirmektedir. Zorunlu bir varlık olan Tanrı, gerçekliğe ilişkin

²¹ Roger Scruton, *Spinoza*, Routledge, New York, 1999, s. 19-22.

²² Yıldız Karagöz Yeke, "Spinoza'da Felsefe, Etik ve Siyaset", s. 97.

²³ Roger Scruton, *Spinoza*, s. 22-23.

sonuçların çıkarılması için gerekli kesinliği ve güveni tek başına sağlamaktadır. Yani, her türlü gerçekliği açıklamak için sağlam bir başlangıç noktasıdır. Bu bağlamda dünyanın bilimsel bir tarzda kavranışı, onun değişmez yasalarla yönetildiğini göstermektedir. Spinoza'nın metafiziğinde ele aldığı şekliyle Tanrı, her şeyin aslında var olan, her yerde bulunan, maddi ve ruhsal olanların varoluşlarını düzenleyen yasadır. Dünyada Tanrı'nın işlerinden söz etmekse, var olmanın matematiksel ve nedensel ilkelerini tanımlamanın bir yoludur. Aşkın Tanrı anlayışını kabul etmeyen Spinoza, gerçekliğin geri kalanından ayrılamayan bu Tanrı'ya ilişkin sezgisel ve kendiliğinden bilginin onun varlığını kesin bir şekilde açıkladığını belirtmektedir. Ona göre Tanrı, tüm şeylerin kendisinden çıkarıldığı mükemmel bir başlangıçtır.²⁴

Spinoza, insanlar için 'iyinin' bir açıklamasını vermek amacıyla yazdığı *Etika*'nın başında ilk nedenlerden hareketle metafiziksel bir evren kuramı inşa etmektedir. Diğer bölümlerinde ise, insanın duygulanışlarının, tutkularının insan zihni gücü ile özgürlüğün doğası üzerine ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktadır. "Spinoza'nın etiğinin, ödevlerimizi yerine getirmek suretiyle nasıl iyiliğe kavuşacağımızı anlatan bir ahlak felsefesi ile bir benzerliği yoktur. *Etika*, tam tersine, alışlagelmiş düşüncede ve günlük yaşamda ahlaksızlık, zayıflık gibi olumsuz sıfatlarla nitelendirilen davranış, tutum ve ruh hallerimizi anlamak suretiyle, özgürlüğümüzü nasıl gerçekleştirebileceğimizi açıklayan bir eserdir."²⁵ Spinoza'nın *Etika*'da, ahlaksızlık, zayıflık gibi olumsuz sıfatlarla mücadele etmekten ziyade, onları anlamaya çalışma gayretinde olunması gerektiğini vurgulamaktadır.

Etika'da, Tanrı ve erdem gibi, dinlerin ve geleneksel ahlak sistemlerinin konu edildiği kavramların irdelenmesi insanların farklı düşüncelere yönelmesine neden olmuştur. Bu yüzden bazıları, Spinoza'nın Tanrıtanımaz olduğunu ileri sürmüştür. Hatta bu suçlamadan dolayı Spinoza kendi Yahudi toplumundan dışlanmıştı. Bazıları için ise Spinoza, "Tanrı zehirlenmesine uğramış adam" ya da "Tanrı sarhoşu"dur; yani gereğinden fazla Tanrı teneffüs etmiş birisidir. Bazı düşünürlere göre Spinoza "dinsiz", başka bazılarına göre ise "derin bir biçimde dindar" bir

²⁴ Yıldız Karagöz Yeke, "Spinoza'da Felsefe, Etik ve Siyaset", s. 100.

²⁵ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 132-133.

insandır. Bazı filozoflar Spinoza'yı ateist olarak nitelemiş, bazıları da akozmist diye bir sıfat icat etmiştir. Hegel'e göre Spinoza'nın söylediği, Tanrı'nın var olmadığı değil, tam tersine, Tanrı dışında hiçbir şeyin var olamadığıdır.²⁶

Spinoza'nın, ontolojiden epistemolojiye, etikten siyasete geçişleri olan felsefesinin merkezinde Tanrı bulunmaktadır. Dolayısıyla, Spinoza'da, birbirinden farklı alanlardaki tüm konular değerlendirilirken Tanrı bağlamında açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu bakımdan onun düşüncelerini, felsefesini ve sistemini anlamak için öncelikle Tanrı'yı dikkate almak gerekmektedir.

---

²⁶ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 134.

BİRİNCİ BÖLÜM

SPİNOZA'NIN METAFİZİĞİ

Uzun bir geçmişe sahip olan ‘metafizik’, felsefeciler arasında önemli tartışmalara yol açmış olan bir kavramdır. Metafizik sözcüğü ilk kez, ‘fizik konularından sonra gelenler’ anlamında kullanılmıştır. Genellikle metafizik, ‘nedenler’i araştıran bir bilim olarak görülmüştür. Buna bağlı olarak, var olanın ve doğanın ‘üstünde’, bunları ‘aşan şeyleri’ araştıran bir alan diye belirlenmek istenmiştir. Bu sözcük felsefe tarihinde, anlam kaymasına uğrayarak, doğayı aşan, doğadan ayrı var olan, doğadaki şeylerden varlıkça ve değerce üstün nitelikte var olanların araştırılması anlamını almıştır. Daha sonra, gözlem ve deneyle yanıtlanamayan sorulara ilişkin a priori kurgulamalar şeklinde anlaşıldığı dikkat çeker. Metafiziğin böyle anlaşılması, onun daha çok kuramsal konulara ilişkin olduğu düşüncesine yol açmış ve ‘tinsel’, ‘dinsel’, ‘gizli’, ‘akılla anlaşılmaz’ şeyler de metafiziğin konusu sayılmıştır.²⁷

Metafizik kavramı ve metafizik kapsamında değerlendirilen Tanrı, töz gibi kavramların kendisinden önceki anlayışlarla benzerlikleri bulunmakla birlikte Spinoza’da önemli sayılabilecek anlam değişikliklerine uğradığı görülür. Spinoza’nın metafiziğinde, felsefi sisteminde Tanrı kavramının merkezi bir yeri olduğu, sisteminin başlangıç, aynı zamanda, son noktası olduğu hatta bütün felsefesinin bu kavram çerçevesinde olduğu söylenebilir. Felsefesinin merkezine Tanrı kavramını koymasında, aldığı dinsel eğitimin etkisi olabilir. Onun dinsel eğitimi, sadece duaların ve kutsal kitapların incelenmesinden ibaret değildir. Eğitiminin ileri kademelerinde, ortaçağ Yahudi filozoflarını da okuyup irdelemiştir.

²⁷ Sevgi İyi, *Çağımızda Metafizik Sorunu*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, s. 7-16.

Bu okumaların da etkisiyle hayranlık duyduğu Maimonides ve diğerlerinin yolunu izleyen Spinoza, ‘gerçek Tanrı’yı arama, Tanrı’yla birliğin yaşanması düşüncesine yakın bir düşündür. Ayrıca, Spinoza’nın amacı, geleneksel Tanrı kavramının ‘yanında yer alacak’ bir görüş değil, ‘onun yerini alacak’, yeni bir Tanrı anlayışı getirmektir.²⁸ Nitekim, onun eserleri incelendiğinde, geleneksel Tanrı anlayışından farklı, yeni bir Tanrı anlayışı ortaya koyduğu rahatlıkla söylenebilir.

Spinoza, felsefe geleneği içinde Tanrı anlayışı en fazla tartışma konusu edilen filozofların önde gelenlerinden birisidir. Felsefe geleneği içerisinde genel bir kabul olarak panteist bir Tanrı anlayışını benimsediği iddia edilirken, kimilerine göre pan-enteist, ateist, materyalist ve naturalist, hatta kimilerine göre de ailesinin mensubu olduğu dinden gerçekte hiç kopmayan bir Yahudi’dir. Ona, birbirinden farklı, hatta birbirine zıt anlayışların atfedilmesinde, ortaya koyduğu yeni Tanrı anlayışının büyük oranda etkisinin olduğu söylenebilir.

Spinoza’nın, *Etika* adlı eserinin ilk bölümü, Tanrı hakkındadır. Burada ilk olarak, varlıkları, daha sonra da zaman zaman Tanrı ile aynı anlamda kullandığı töz kavramını tanımlar. O, Tanrı tanımına, öncelikle varlığın tanımlanmasıyla başlar. Var olan şeylerin, var olmasını sağlayan bir nedeni vardır. Başka bir deyişle, var olan her şey, bir nedenin etkisidir ya da o nedenin etkisi ile var olur. Diğer taraftan, kendisi de, bir başka şeyin nedeni olabilir. Bu kadarını kabul etmekte bir sorun olmayabilir ama nedensellik zincirinin başındaki ilk nedenin, neyin sonucu olduğu, varoluşunu neye borçlu olduğu sorusu sorun oluşturabilir. Zincirin başında eğer bir ilk neden varsa, bu ilk nedenin, aynı zamanda, ‘kendi kendisinin nedeni’, olması gerekir. Bu nedensellik zincirinin başında öyle bir şey bulunmalıdır ki, özünde var olmak olsun; başka bir deyişle, varlığı kendi özünün gereği olsun. Spinoza’ya göre, kendinin ve var olan her şeyin ilk nedeni, Tanrı’dır. Ancak Tanrı, evrende var olan her şeyin, sadece ilk nedeni olarak kalmaz, aynı zamanda, var olan her şeyin özü, her şeyin altında yatan saf varlık ya da tözdür.²⁹

²⁸ Moris Fransez, *Spinoza’nın Tao’su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 137-138.

²⁹ Moris Fransez, *Spinoza’nın Tao’su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 143-144.

Spinoza ‘kendi kendisinin nedeni’ olan şeyi, ‘özü varlığı kuşatan, başka bir deyişle, doğası ancak var olarak tasarlanabilecek olan şey’ olarak tanımlar.³⁰ Tanrı, bu anlamda kendi kendisinin nedenidir ve özü varlığını kuşatır; yani varlığı olmaksızın doğası bilinemez. Aynı zamanda, Tanrı’nın özü varlığı ile özdeşdir, yani öz ve varlık aynıdır.

1. Töz

Spinoza’nın metafiziğinde üç ana deyim vardır: töz, sıfat (öznitelik) ve tavır (görünüş, kip). O, ‘kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edinilen şeye töz’ der.³¹ Tözün tanımından, mantıksal olarak şu sonuçlar çıkarılabilir: birincisi; töz kendi kendisinin nedenidir, yoksa kendinden başka bir nedenle var olur ve töz olmazdı. İkincisi; töz sonsuzdur, eğer sonlu olsaydı kendisini sınırlayacak olan ve dolayısıyla kendilerine tabi bulunacağı başka tözlerle ilişkide olurdu. Sonluluk, sınırlı olmayı ifade ettiğinden, tözün sınırlı olmadığını onun sonsuz olması ortaya koyar. Üçüncüsü; töz bir tanedir. Çünkü eğer iki töz olsaydı bunlar birbirlerini sınırlar ve bağımsız olmaz, yani töz olmazlardı. Bu yüzden, hiçbir şeye tabi olmayan ve her şeyin kendisine tabi olduğu bir tek töz vardır. Bunun dışında kalan bütün şeyler, ya bu tözün sıfatları ya da bunun görünüşleri olan tavırlardır. Töz tek olduğu ve hiçbir şeye tabi olmadığı için mutlak olarak özgürdür. Böylece o, sadece kendi kendisi tarafından belirlenmiştir ve kendi kendisi tarafından belirlenmişliği onun özgürlüğü olmuştur. Bu anlamdaki bir özgürlüğe göre tek özgür odur. Dolayısıyla, onun özgürlüğü bir baskı ile değil, zorunlulukla aynı anlama gelmekte ve onun zorunluluğu özgürlüğü demektir. Töz, ezeli, ebedi ve zorunludur. Spinoza’nın, skolastik söylemle ifade ettiği gibi, tözün özü var olmayı gerektirir. Ona göre, özü

³⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, (çev: Çiğdem Dürüşken), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 33 ; Benedictus de Spinoza, *Etika*, (çev. Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 31; Benedict de Spinoza, *Etics*, Edited and Translated by Edwin Curley with an Introduction by Stuart Hampshire, Penguin Books, 1996, s. 1. Bundan sonra *Etika*’dan alıntılar, sırasıyla *Etika*’nın Çiğdem Dürüşken çevirisi, Hilmi Ziya Ülken çevirisi ve Edwin Curley’in İngilizce çevirisinden yapılacaktır.

³¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33; (s. 31; s. 1).

varlığını kuşatan varlık, ‘zorunlu varlık’tır ve zorunlu olması da özünün var olmayı gerektirmesi demektir.

Spinoza’ya göre, sonlu olmak bir takım olumsuzlukları, sonsuz olmak ise mutlak olumluluğu dile getirir. Bu nedenle, kendi kendisinin nedeni olan, özü zorunlu olarak varlığını kuşatan ve varlığı var olmayı gerektiren tek töz, mutlak olumluluğun bir ifadesi olarak sonsuzdur. Tözün bölünüp bölünemeyeceği hususu ise, en temelde tözün sonsuzluğu ile ilgili bir mesele olduğundan, sonsuz olma ile bölünmezlik arasında, önemli bir ilişki vardır. Spinoza, mutlak olarak sonsuz olan bir tözün bölünemez olduğunu söyler ve tözün bölünemezliğini onun sonsuz olmasından çıkarır. Eğer töz bölünebilir olursa, mutlak olarak sonsuz olan tözün de, sonsuz parçalara bölünmüş olması söz konusu olacaktır. Böyle bir mantıksal varsayım Spinoza’ya göre, şu sonuçlardan dolayı geçerli değildir: Bölünen her bir parça sonsuz olur. Böyle bir durumda, aynı doğada ya da aynı sıfatta birden fazla töz olabilir. Dolayısıyla, parçalara bölünen töz, bölünmeden dolayı tözlük doğasını kaybeder ve töz olmaktan çıkar.³²

Çoklu ya da dualist töz anlayışını monist bir yapıya indirgeyen Spinoza’ya göre, sıfat (öznitelik) olarak ruh ve beden ikiliği kabul edilmekle birlikte, bu ikisi arasında bir paralellik vardır. Yani bu ikisi tamamen birbirinden ayrı tözler olmayıp, bir ve aynı gerçekliğin, yani Tanrı’nın sıfatlarıdır. Bu yüzden Spinoza’ya göre tek bir töz vardır. Töz kendi cinsinden üstün olarak mükemmeldir ve doğası gereği sonsuzdur. Dolayısıyla doğada, aynı niteliğe sahip iki töz olamaz ve töz bir başka töz tarafından meydana getirilemez. O halde, birçok tözden bahsedilemez ve mutlak bir varlığın ifadesi olarak, sadece tek bir töz vardır. Spinoza, tözle Tanrı’yı aynı şey olarak algıladığından dolayı, birden çok tözün olması, mutlak anlamda tek töz anlayışını ortadan kaldıracağı gibi, bu, doğada aynı sıfatlara sahip birçok Tanrı olması anlamına gelir. Onun tek olarak algıladığı töz, tüm olumlu niteliklere sahip olan üstün bir varlıktır. Çünkü töz, var olması başka bir şeyden dolayı olmayan, sadece kendinden olandır. Dolayısıyla, bütün öteki kavramlar, sadece töz kavramı

---

³² M. Kazım Arıcan , *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, s. 62-63.

altında toplanabilir. Töz kavramını kurmak için başka bir şeyin kavramına ihtiyaç duyulmaz ve o başka bir kavramdan türetilemez.

2. Sıfat ve Tavır

Böylece, Spinoza, var olandan hareketle tözün tanımını yaparak Tanrı tanımına geçer. Tanrı tanımından önce ‘sıfat’ ya da ‘yüklem’ ve ‘tavır’ kavramlarının tanımlarını da yapar. Spinoza’ya göre sıfat, tözde, onun özünü meydana getirmek üzere algılanan şeydir. Tavır ise, tözün uygulanışına, başka bir deyişle, kendi kendisine değil, başka bir şeyde var olan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeydir.³³

Tözün her biri kendine göre Tanrı’nın özünü ifade eden sonsuz sıfatları vardır. İnsan zekası bunlardan ikisini bilir: yer kaplama ve düşünce. Kozmos tözü yer kaplar ve düşünür; o, aynı zamanda bütün cisimlerin tözü veya madde ve bütün ruhların tözüdür. Madde ve ruh Descartes’ta olduğu gibi, birbirine zıt iki töz oluşturmazlar. Bunlar aynı bir tözü düşünmenin iki ayrı şekli, bir tek ve aynı şeye verilen iki ayrı addır. Tözün sıfatlarından her biri görece sonsuzdur. Töz mutlak olarak sonsuzdur. Şu anlamda ki, onun dışında hiçbir şey yoktur; sıfat ancak kendi cinsinde sonsuzdur. Yer kaplama, yer kaplama olarak, düşünce de düşünce olarak sonsuzdur. Ama ne yer kaplama ne de düşünce mutlak olarak sonsuzdur. Çünkü tözün bizim bilmediğimiz sıfatlarını hesaba katmasak bile, yer kaplamanın yanında düşünce, düşüncenin yanında yer kaplama vardır. Töze gelince, o, var olan şeylerin bütünüdür. Yer kaplama olarak sonsuz olan yer kaplama, bütün varlıkları kendinde toplamaz, çünkü bundan başka, sonsuz düşünce ve onun oluşturduğu ruhlar vardır; bunun gibi düşünce de varlıkların bütünü oluşturamaz, çünkü onun yanında yer kaplama ve cisimler vardır.³⁴

³³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33; (s. 32; s. 1).

³⁴ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 230-231.

İlk bakışta töz teorisini sıfatlar teorisine uzlaştırmak güç gibi görünür. Gerçekten, birincisine göre töz, mutlak olarak belirli olmayan varlık; ikincisine göre, onun sıfatları ve hatta sonsuz sıfatları vardır. Bu durumda Spinoza'nın Tanrısı, hem hiçbir sıfatı olmayan varlık, hem de sonsuz sıfatları olan varlık gibi görünür. Spinoza'nın, Yeni Platoncular ve sıfat izafe etmeyen Yahudi ilahiyatçıları gibi, sıfatlarla, aklın üstünde, anlaşılmaz ve ad verilemez varlık olan Tanrı'da içkin nitelikleri değil, ama zekanın Tanrı'ya kendileriyle düşündüğü görüş noktalarını, tamamıyla subjektif ve insani düşünme ve konuşma şekillerini kastedebileceği sanıldı; şu halde, sıfat, tam anlamıyla, insan aklının Tanrı'ya yüklediği, verdiği, adeta kattığı şey olup, gerçekten objektif olarak veya Spinoza'nın deyimleriyle formel olarak Tanrı'da bulunan şey değildir; zihin, kendiliğinde öyle olmadığı halde, tözü, düşünen ve yer kaplayan bir şey gibi tasarlayacaktır. Ancak, Spinoza'nın sıfat hakkında verdiği tanım bu yorumu haklılaştırır. Çünkü sıfat, "zihnin tözde, onun özünü oluşturduğunu düşündüğü şey" veya "zihnin tözde sanki onun özünü oluşturuyormuş gibi düşündüğü şey" olarak tanımlanabilir. Eğer bu ikinci tanım doğru olsaydı, Spinoza tözün yer kaplayan ve düşünen olduğunu, ne de özellikle onun hakkında tam bir fikrimiz bulunduğunu söyleyebilirdi. Aslında filozofun çelişik gibi görünen iddiaları arasındaki uyumsuzluk yalnızca görünüştedir ve bir yanlış anlamadan gelmektedir. Tanrı'ya mutlak olarak belirli olmayan varlık demekle Spinoza, Tanrı'nın mutlak olarak belirlenmemiş varlık olduğunu değil; fakat aksine, sıfatlarında mutlak olarak sınırsız varlık, pozitif, somut, en yüksek derecede gerçek, yani kendisinde mümkün olan bütün sıfatları toplayan ve onlara ölçsüz olarak sahip bulunan varlık olduğunu söylemek ister.³⁵

Spinoza'ya gelinceye kadar çoğu düşünürü göre varlık, ya 'kendi kendinde' ya da 'başka bir şeyde' varlık diye tasnif edilmiştir. Yani, varlık, ya kendi kendisiyle ya da başka bir şey yardımıyla vardır. Var olan her şey töz ve ilinekle ya da 'zorunlu varlık' ve 'mümkün varlık' şeklinde adlandırılmıştır. Spinoza *Etika*'da, var olan şeyleri 'kendinde olan' ve 'başka şeyde olanlar' diye iki kısma ayırır. Diğer bir ifadeyle, bu, 'kendi başına var olan' ve 'kendi başına var olmayan' ayrımıdır. Böylece Spinoza'nın, kendisinden öncekilere benzer bir şekilde varlığı tasnif ettiği

³⁵ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 231-232.

görülür. Bunlardan ilki, yani 'kendi başına var olan' onun töz teorisine, ikincisi, yani 'kendi başına var olmayan' tavrı teorisine karşılık gelir. 'Kendinde olan' varlığın, başka bir şey aracılığı olmaksızın, bizatihi kendi kendisiyle tasarlanması, algılanması ve bilinmesi demektir. Söz konusu varlığın, kendi kendisinin nedeni olması ise; özünün varlığını kuşatması ve doğasının varlığı olmaksızın algılanamaması demektir. Yani, 'kendinde olan' varlık, kendi başına algılanan, kendi kendisinin nedeni olan ve özü varlığını kuşatan bir varlıktır. Spinoza'nın 'kendinde olmayan', yani, kendi başına var olamayan varlık tanımına göre, bu varlıklar, kendinde olan varlık dışındaki tüm varlıkları kapsar. Dolayısıyla bu varlıklar, kendi başına algılanamayan, ancak başka bir varlığın yardımıyla algılanabilen, kendi kendisinin nedeni olamayan ve özü varlığını kuşatmayan varlıktır.³⁶

Var olanlar açısından bakıldığında Spinoza'nın, var olanları iki kısımda ele aldığı görülür. Bunlardan ilki, var olmak için kendinden başka hiçbir varlığa muhtaç olmayan mutlak, zorunlu, sonsuz, mükemmel ve özü varlığını kuşatan varlık ya da tözdür. Böyle bir varlık, ancak Tanrı olabilir. O'nun dışında hiçbir varlık O'nunla aynı niteliklere sahip olamaz. Diğerisi ise, var olmak için kendinden başka bir varlığa ya da kendinden daha yetkin bir varlığın var etmesine gerek duyan varlıktır. Spinoza, böyle bir varlığa 'tikel, mümkün, sonlu, özü varlığını kuşatmayan varlık ya da tavrı' der.³⁷ Onun bu değerlendirmelerinden Tanrı ve diğer varlıklar diye temel bir ayrım ortaya çıkar. Bu, en genel şekliyle, mutlak töz olan Tanrı ve tavırlar olarak ifade edilebilir.

Evrende varlığına tanık olunan şeyler, bir tek temel varlık ya da tözün çeşitli görünüşleri, tavırları olarak karşımıza çıkar. Töz, anlaşılması daha derindeki başka bir şeyin anlaşılmasına bağlı olmayan saf ve gerçek varlıktır. Oysa tüm diğer varlıklar, bu tözün değişimlerinden başka bir şey değildir ve anlaşılmaları, tözlerinin de kavranmış olmasına bağlıdır.³⁸ Spinoza'nın töz hakkındaki görüşlerine dayanarak, her ne kadar Aristotelesçi gelenekten ayrılrsa da, yine de onun töz anlayışında bu geleneğe ait bazı etkilerin olduğunu söylemek mümkündür. Aristotelesçi geleneğin,

³⁶ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33-37; (s. 31-34; s. 1-4).

³⁷ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33; (s. 32; s. 1).

³⁸ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 144.

tözü, bağımsız varlığı olan bir şey olarak ele almaları ve töz-ilinek ayrımı, bu geleneğin ve Spinoza'nın töz anlayışının ortak noktalarıdır.

Tavırlar, gerçeğin geçici olarak büründüğü herhangi bir özel nesne ya da olay, özel biçim ya da kalıptır. Bütün bunlar, nesnelerin ardındaki ve altındaki sonsuz değişmez bir gerçeğin biçimleri ve kılığıdır. Tavırlar, ne yanılısma ne de gerçek dışıdır. Bizzat gerçekliğin kendisini ifade etmesinin biricik yoludur. Tavırlardan soyutlanmış bir töz var olamaz. Ama onlar tözün kısımları değil, onun halleri, tavırları ve işlemleridir.³⁹ Kendi kendisinin nedeni olan, kendi başına var olan ve kendisiyle tasarlanan şey olarak tanımlanan 'töz', tözün özünü meydana getirmek üzere algılanan şey olarak tanımlanan 'sıfat' ve başka bir şeyde var olan, sadece bu başka şey yardımıyla tasarlanan şey olarak tanımlanan 'tavır' kavramlarından sonra Spinoza, Tanrı'yı tanımlar.

3. Tanrı

Spinoza'ya göre "Tanrı, mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü, bu sonsuz sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan töz"dür.⁴⁰ Onun bu tanımıyla, mutlak olarak sonsuz bir varlık olan Tanrı kavramını, geleneksel Tanrı kavramında olduğu gibi, üstün bir surette mükemmel varlık şeklinde tanımladığı söylenebilir. Dolayısıyla Spinoza'nın tanımında iki kavram ön plana çıkar. Birincisi, geleneksel Tanrı tanımında olduğu gibi Tanrı'nın üstün olarak mükemmel bir varlık olmasıdır. Diğeri ise, Tanrı'nın mutlak olarak sonsuz bir varlık olmasıdır.

Bir töz, zorunlu olarak sonsuzdur. Dolayısıyla, doğada birden fazla töz olamaz. Bu zorunlu olarak var olan, özünde var olmak bulunan, bölünmez, tek ve sonsuz töz, Tanrı ya da Doğadır. Tanrı'dan başka hiçbir töz olamaz, var olan her şey

³⁹ Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", *Kaygı Dergisi*, Sayı: 19, 2012, s. 57.

⁴⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33; (s. 32; s. 1).

Tanrı'dadır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz.⁴¹ Tanrı'nın evrenin yaratıcısı olmayıp, evrenin tümü ile bir ve aynı şey olduğu fikri yeni sayılabilecek bir öneridir. Spinoza, bu fikrin kabul edilmesinin kolay olmadığını farkındadır. Bu zorlukla baş edebilmek için Spinoza, bu önermelerine bir takım açıklamalar yapar.

Hiç şüphe etmem ki, şeyler üzerinde bütün bulanık olarak hüküm yürütenlerle onları ilk nedenleriyle tanımaya alışmamış olanlar, var oluşun tözün doğasının sonucu olduğunu anlamakta güçlük çekerler. Bunun sebebi şudur ki, bu türlü kimseler, tözün değişiklikleriyle asıl tözleri asla ayıramazlar ve zaten şeylerin nasıl meydana geldiğini bilmezler. Bundan dolayı, doğal şeylerin ilkesi diye gördüklerini tözlerin ilkesi saydıkları olmuştur. Dolayısıyla, şeylerin hakiki nedenlerini bilmeyenler, her şeyi birbirine karıştırırlar; zekalarının hiçbir itirazına uğramadan, ağaçları nasıl yapıyorlarsa konuşan insanları da öyle yapmaya kalkarlar. İnsanların hayat sıvısından olduğu kadar, taştan da doğacağını ve herhangi bir şeklin aynı suretle herhangi başka şekle değişebileceğini kabul ederler.

Aynı şekilde, Tanrı'nın doğasını insan doğası ile karıştıranların hepsi, kolaylıkla Tanrı'da sırf insan duygulanışlarını varsayarlar ve bu duygulanışların ruhumuzda nasıl meydana geldiğini bilmedikleri zaman olur. Fakat eğer insanlar tözün doğasına dikkat etselerdi, yalnızca 'var olmak bir tözün doğası gereğidir' önermesinin gösterdiği gibi, tözün doğası zorunlu olarak varlığı gerektirdiğinden şüphe etmemle kalmazlar, aynı zamanda bu önerme hepsi için bir aksiyom teşkil eder ve en ortak kavramlar arasına konmuş olurdu. Çünkü, töz deyince, kendi başına var olan ve kendi kendisiyle tasarlanan şeyi anlayacaklardı ve değişiklik deyince de başka biriyle var olan ve ancak başka birini tasarlayarak tasarlanan şeyi anlayacaklardı.⁴²

Spinoza, Tanrı'nın tek ve sonsuz töz olduğunu kanıtladıktan sonra, Tanrı'nın aynı zamanda, tasavvur edilebilecek her türlü şeyin, her türlü olayın etkileyici ve ilk nedeni olduğunu; ayrıca, her türlü nedensellik ilkesinin, Tanrı'nın kendisi olduğunu açıklamaya girişir. Tanrı, tasarlanabilecek her şeyin etkileyici nedenidir. "Evrendeki sonsuz sayıdaki şeyler, hep Tanrısal doğadaki zorunluluktan türer."⁴³ Tanrı, tek

⁴¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 37-39; (s. 35-40; s. 3-4).

⁴² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 43; (s. 37-38; s. 4).

⁴³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 79; (s. 50; s. 13).

özgür nedendir. Spinoza'ya göre özgürlük, kendi doğasındaki zorunluluğa uyarak hareket etmektir.⁴⁴ Tanrı, sadece kendi doğasındaki yasalara göre davrandığı, hiçbir zorlamaya maruz kalmadan, sadece kendi doğasındaki zorunluluğa uyarak var olduğu için, tek özgür nedendir. Özgürlüğün bu şekilde tanımlanmasına itirazlar olacağını düşündüğünden olsa gerek Spinoza bazı açıklamalarda bulunur.

Bazıları, Tanrı'nın, kendi doğasının sonucu olan ve onun yetkisinde olan şeylerin gerçekleşmemesini, başka bir deyişle, kendisi tarafından üretilmemesini sağlayabileceğini sanıp, bu yüzden Tanrı'nın özgür neden olduğunu düşünürler. Bu, tam olarak, Tanrı'nın, üçgenin doğasından üç açının iki dik açığa eşit olmasının çıkmamasını sağlayabileceğini söylemek gibidir ya da verili bir nedenden etkinin çıkmamasını söylemek ki, bu da saçmadır.

Eğer Tanrı, diyorlar, kendi üstün Aklında bulunan her şeyi yaratmış olsaydı, ondan sonra hiçbir şey yaratamayacaktı ki; bu da Tanrı'nın evrensel gücüne en aykırı diye tasarlanabilecek bir şeydir. Onlar öyle ise, daha çok, her şeye karşı ilgisiz ve yalnız mutlak İradenin emriyle yaratan bir Tanrı kabul etmeden hoşlanırlar. Bence, yeteri kadar açık olarak gösterdiğimi sanıyorum ki, sonsuz tavırlardaki sonsuz şeyler, yani, her şey Tanrı'nın sonsuz gücü ya da onun sonsuz doğasınca zorunluluklar O'ndan çıkmıştır. Yani var olan her şey, O'nun doğasının zorunlu bir sonucudur. Nitekim üçgenin doğasından iç açılarının iki doğru açığa eşit olduğu sonucu, ezeli olarak çıkacaktır. Böylece, Tanrı'nın evrensel gücü fiil halindedir ve o ezeli olarak fiil halinde olacaktır. Bana öyle geliyor ki, Tanrı'nın evrensel gücünü bu tarzda tasarlarken O, kendileriyle savaştığım kimselerin sisteminde olduğundan daha yetkin tasarlanır. Hatta ben açıkça diyebilirim ki, onlar Tanrı'nın evrensel gücünü reddediyorlar. Çünkü, Tanrı'nın kendi Aklında meydana gelmesi mümkün sonsuz şeyi tasarladığını ve bununla birlikte başka türlü asla meydana getiremeyeceğini, yani sonsuzca meydana getirmesi mümkün olan bu şeyi gerçekten meydana getirmiş olsa, onlara göre kendi evrensel gücünü tüketeceğini ve böylece kendi üstün yetkinliğini kaybedeceğini itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Bu suretle, Tanrı'nın yetkinliğini korumak için bu kimseler, Tanrı'nın mümkün olan her şeyi icra

---

⁴⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33; (s. 32; s. 2).

edemeyeceğini söylemeye kadar varıyorlar. Halbuki bunun kadar saçma ve Tanrı'nın evrensel gücüne bunun kadar aykırı bir şey tasarlanamaz.⁴⁵

4. Tanrı Kanıtlanması

Spinoza'ya göre Tanrı, mutlak surette ilk nedendir. Tanrı'nın ilk neden olması, dıştan gelen bir etkiyle değildir. "Tanrı, ilinekli olarak değil, kendisi ile nedendir."⁴⁶ Dolayısıyla, ilk neden olan Tanrı, gerek özleri gerek varlığı bakımından her şeyin biricik nedenidir. Tanrı, zorunlu olarak vardır ve tektir. Sadece kendi doğasının zorunluluğu ile vardır ve tesir eder. Tanrı'nın kendi doğasının zorunluluğu ile var olması ve tesir etmesi, bir anlamda kendi özgürlüğünü ifade eder. Bu zorunluluk Tanrı'ya dışarıdan verilmiş değildir. Mükemmel bir varlık olduğu için, bu özellikler onun için olağandır. Aynı şekilde O, her şeyin özgür nedenidir. Böylece kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan ve bunun sonucu olarak da Tanrı diye isimlendirilen varlık, aynı zamanda mutlak olarak özgür olan tek varlıktır.

Tanrı ile ilgili düşünceleri ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa, Spinoza açısından, Tanrı'nın var olup-olmadığı meselesi tartışma konusu yapılacak bir husus değildir. Çünkü ona göre, nasıl ki, dört köşeli bir dairenin olduğu düşünülemezse, Tanrı'nın yok olduğu da düşünülemez. Dört köşeli bir dairenin varlığını savunmanın saçmalığı, Tanrı'nın varlığını inkar etmenin saçmalığı ile aynıdır. Tanrı'nın varlığının inkar edilemez oluşu, aynı zamanda, Tanrı'nın varlığının kanıtlanabilir olması demektir. Tanrı'nın varlığını kanıtlamak, ona göre, a priori ve a posteriori şekilde mümkündür. Spinoza'nın a priori ve a posteriori olarak isimlendirdiği kanıtlar, ontolojik ve kozmolojik kanıtlar olarak ifade edilmektedir.

Spinoza, ontolojik ya da a priori kanıtı iki ilkeye dayanarak açıklar: Tanrı kavramının kendisine ve var olabilmenin bir güç olmasına. Birinci ilkeye göre, Tanrı kavramının kendisi, Tanrı'nın varlığını onaylamayı gerektirir. Çünkü var olmayan kusurlu bir varlık fikri kendi içinde çelişkilidir. Varlığı zorunlu olan ve tüm

⁴⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 83-87; (s. 50-53; s. 13-15).

⁴⁶ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 81; (s. 51; s. 13).

mükemmellikleri kendinde bulunduran Tanrı, varlığı ile gerçekliği için gerekli olan kesinlik ve güveni doğal olarak ifade eder. Diğer taraftan, Tanrı fikrinden hareket eden Spinoza'ya göre, Tanrı hakkında bir fikre sahip olmak, bir tözü zihinde canlandırmaktır. Bir, tek ve sonsuz olan Tanrı, varlığı zorunlu olan bir tözdür. Buna göre, Tanrı fikrinin varlığı, onun yokluğunun düşünülememesini zorunlu kılar. Bu durumda, Spinoza'ya göre, nasıl bir üçgen fikrinden üç açısının var olduğu anlaşılıyorsa, Tanrı kavramından ya da fikrinden onun var olduğu sonucu çıkar. Ayrıca, bir şeyin varlığını, var olmaktan alıkoyan bir şey yoksa, o şey zorunlu olarak vardır. Öyleyse, Tanrı'nın varlığını alıkoyan hiçbir neden olmadığı için, Tanrı zorunlu olarak vardır. İkinci olarak, Spinoza, ontolojik ya da a priori kanıtlamada, 'var olabilmek bir güçtür' prensibinden hareket eder. Ona göre, var olmamak bir güçsüzlüktür, var olabilmek ise bir güçtür. Sonsuz ve zorunlu olan Tanrı doğası, bir gücü temsil eder. O halde doğası var olmayı gerektiren, mutlak olarak sonsuz olan Tanrı, bu ilke gereğince zorunlu olarak vardır ve onun sonsuz mutlak gücü kendiliğinden olduğu için, O, mutlak olarak vardır.⁴⁷

Tanrı'nın varlığını kanıtlamada; Spinoza'ya göre, apaçık olan kanıt, burada değinilen, a priori kanıt da denilen ontolojik kanıttır. Ancak bazıları, bu kanıtlamanın apaçıklığını kavrayamadığı için, onlar dış nedenlerle meydana gelmiş olan şeyleri göz önüne alarak Tanrı'nın varlığını kanıtlama yoluna giderler. Bu kanıtlama, Spinoza tarafından a posteriori (kozmolojik) kanıtlama diye isimlendirilir. Bu kanıt için temel prensip, Spinoza'ya göre, 'birden bire var olan şey yine öylece yok olur' ilkesidir. Dış nedenlerle meydana gelen şeyler bu şekildedir. Bu şeyleri meydana getiren, ancak kendisi herhangi bir dış nedenden meydana gelmeyen ve onların dışında var olan mutlak töz vardır. Bu töz sayesinde meydana getirilmiş olan şeylerin, yetkinlikleri ve var olmak için gerekli olan şeyleri, bu dış nedene ya da güce ihtiyaç duyar. Töz ise, yetkinliği ve kendisi için gerekli olan her şeyi, hiçbir dış nedene borçlu değildir. Sadece kendi doğasının gereği olduğu için o, tüm yetkin olmayan şeyleri dışta bırakır ve tüm yetkinliği kendisinde bulundurur. Dolayısıyla, doğada, her şeyin meydana gelmesine ve varlığını devam ettirmesine neden olan Tanrı, varlığından asla şüphe edilemeyen varlıktır. Bu şekildeki a posteriori ya da

⁴⁷ M. Kazım Arıcan , *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, s. 97-99.

kozmozolojik kanıtta, Spinoza'ya göre, ince bir bakış ve derin düşünceyle ulaşılır. Bunun aksine, amaç-neden doktrini çerçevesinde hareket edildiğinde ise, bu kanıtın ruhuna uygun hareket edilmemiş olur. Amaç-neden doktrini, Spinoza'ya göre, doğada var olan yetkinlik ve güzellikleri, bilgince bilmeye çalışmak yerine, bunlara bir budala gibi hayretle ve hayranlıkla bakmaktır. Bu önyargılı bir bakıştır. Hayret ve hayranlık önyargısından kurtulup, ince bir bakış ve düşünceyle Tanrı'ya ya da O'nun varlığına ulaşmak da, amaç-neden doktrininden sıyrılarak Tanrı'nın varlığını keşfetmek demektir.⁴⁸

Spinoza'ya göre Tanrı, tavırlarının olduğu her şeydir; ama tavırları onun olduğu şey değildir. Tıpkı bütünü, parçalarının olduğu her şey olmasına karşın, tüm parçaların bütünü olduğu şey olmaması gibi. Tanrı, tüm şeyleri, tavırları yaratmaz; Tanrı, hiçbir şeyi yaratmaz, her şey onun özünden zorunlu olarak çıkar veya türer. Tüm şeyler, tıpkı bir üçgenin tanımından onun iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olmasının çıkması gibi, Tanrı'dan çıkarlar.⁴⁹ Doğada zorunsuz (olumsal) olan hiçbir şey yoktur. Orada her şeyin şu ya da bu şekilde var olması ve bir eser meydana getirmesi, Tanrısal doğanın zorunluluğu ile gerektirilmiştir. Var olan her şey, Tanrı'da vardır ve Tanrı tarafından gerektirilmiştir. Tanrı için bile zorunsuz şeydir, denemez. Çünkü o, zorunsuz bir şekilde değil zorunlu olarak vardır, onun zorunluluğu kendi doğasındadır. Tanrı'nın tavırları da, zorunlu olan Tanrısal doğanın zorunlu üretimleridir. Tanrı bu tavırların sadece var olmaları bakımından değil, aynı zamanda bir eser meydana getirmeleri gerektirilmiş gibi görülmeleri bakımından da nedenidir. Eğer Tanrı tarafından gerektirilmiş değil iseler, kendi kendilerini gerektirmeleri zorunsuz değil, imkansızdır. Aynı şekilde, Tanrı onları gerektirmiş ise, onların kendi kendilerini gerektirilmemiş kılmaları da zorunsuz değil, imkansızdır. Öyleyse her şey Tanrısal doğanın zorunluluğu ile sadece var olmada değil, aynı zamanda şu ya da bu şekilde var olma ve bir şey meydana getirmede gerektirilmiştir.⁵⁰

⁴⁸ M. Kazım Arıcan , *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, s. 100-101.

⁴⁹ Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 14.

⁵⁰ Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 58.

Etika'nın ilk cümlesinde “kendi kendisinin nedeni ile, özü varoluşu içereni veya var değilse kavranamayanı anlıyorum” diyen Spinoza, Tanrı'nın varoluşuna dair ontolojik bir kanıt yapar. Eğer bir şey, ister düşünce ister nesne olsun, varsa, o, var olan tek bir şey olarak vardır. Bu durumda başka bir şey tarafından sınırlanmaz ve bu yüzden de sonsuzdur, tamdır. Sadece kendi doğasının yasalarından hareketle iş görmek durumundadır. Onun dışında bir şey olmadığı için, o kendi kendisinin nedeni olarak düşünülmektedir veya eğer bir şey, ister düşünce ister nesne olsun, varsa, o, bir takım şeylerden biri olarak vardır ki, bu durumda her bir şey diğer şeylerin her biri tarafından sınırlanır ve her biri ile ilişkilidir. Tüm bu şeylerin toplamı, aralarındaki ilişkileriyle, bir sistem oluşturuyor olarak düşünülmelidir. Spinoza, tüm şeylerin bir sistem oluşturduğunu göstermiş olduğunu ve bu şekilde bir düzenlenişin dereceleri, katları hakkında hiçbir şey söylemeden bunu göstermiş olduğunu düşünür. Varılan sonuç, salt epistemolojik değil, aynı zamanda ontolojiktir. Yani sonuç, tüm şeyleri düzenli bir sistem olarak deneyimlemek durumunda olduğumuzu değil, tüm şeylerin zaten bir sistem olarak var olduğunu, bir sistemin var olduğunu söyler.⁵¹

Doğanın sistemi, insanlar tarafından düşünce veya yer kaplama olarak deneyimlenir. Bu sıfatlar birbirine indirgenemez, özdeşleşemez ama yine de, bir ve aynı gerçeğin ifadeleri veya görünüşleridir. Bu iki sıfattan hiçbiri diğerinden önce veya diğerinden daha gerçek değildir. Düşünce, bir nesnenin veya bir durumun düşüncesidir. Yer kaplayan nesne ise, düşünceyi örnekler ve yayılımlı olan, düşüncenin örneğidir. Sıfatlar algı kategorileri değildir. Onlar, tözün özünün biricik ifadeleridir. Onların sayısı hiçbir şekilde sınırlı değildir. Spinoza, yer kaplayan tözü, yani yayılım (yer kaplama) sıfatı ile kavranan tözü, bölünmez, ayrılmaz olarak ve uzam bakımından sonsuz olarak düşünür. Sonsuz sayıda ve nitelikte olan sıfatların arasında bizim bildiğimiz iki tanesinin, yani düşünce ve yayılımın, kendi başlarına hiçbir var oluşu, hiçbir bağımsız var oluşu yoktur. Töz olmaksızın onlar ne var olabilir ne de bilinebilir. Öte yandan ne töz ne de onun sıfatları, dolaysız bir şekilde deneyimlenebilir. Bilinen dünya, tözün sıfatlarının tavırlarından, tezahürlerinden ibarettir. Tavırlar, yanılısalar, görünüşün hayale dönüştüğü anlamda göz

---

⁵¹ Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, s. 14-15.

aldanmaları veya gerçek dışı değildirler. Aksine onlar, gerçekliğin kendisini ifade ettiği biricik yoldur.⁵²

Nesneler dünyasındaki tüm hareketlerin, zihinsel yaşantımızda da, tüm düşünce ve isteklerimizin nedeni, olayların gerçekleşmesini açıklayan, kendi aralarındaki bağ, sonsuz bir neden-sonuç zinciridir. Ama tüm belirleme zincirlerinin altındaki içkin neden Tanrı'dır. Başka bir deyişle, bir şey bir başka şeyle ilişkiye girerse, onu ne biçimde etkileyeceğini belirleyen ilke, Tanrı'dır. Tanrı, her şeyin içkin nedenidir. Tanrı, şeylerin sadece var oluşlarının değil, aynı zamanda, özlerinin de etkileyici nedenidir.⁵³ Spinoza, görüldüğü gibi, evrensel nedenselliği ve belirlenim (determinizm) ilkesini gözler önüne sermeye çalışır.

5. Natura Naturans ve Natura Naturata

Spinoza'ya göre Tanrı ile doğa aynı anlama gelmektedir. O, töz ile tavırları arasındaki ilişkiyi, yani Tanrı veya doğa ile onun görünüşleri arasındaki ilişkiyi 'Natura Naturans' (Üreten Doğa) ve 'Natura Naturata' (Üretilen Doğa) kavramlarıyla açıklar. Üreten doğa, özgür neden olarak, yani, sadece doğasındaki zorunlulukla üreten neden olarak Tanrı'yı belirtir. Üretilen doğa ise, Tanrı'nın ya da tözün, tüm değişikliklerini, girdiği biçimleri, başka bir ifadeyle, tüm varlıkları ifade eder.⁵⁴

Spinoza, işleyen ve uygulayan sonsuz bir üretim kudreti olan Tanrı ya da 'Natura Naturans' (üreten doğa) deyince, 'kendi başına var olan ve kendi başına tasarlanan Tanrı'yı anlamak gerekir' der. 'Natura Naturata' (üretilen doğa) deyince de, 'Tanrı'nın doğasının zorunluluğu olan, Tanrı'sız ne var olabilen ne de tasarlanabilen, şeyler gibi görülen Tanrı'nın özniteliklerinin (sıfatlarının) bütün tavırlarının zorunluluğundan çıkmış olan şeyi anlıyorum' der.⁵⁵ Görüldüğü gibi, Spinoza'ya göre, 'Natura Naturans', Tanrı'dır. 'Natura Naturata', Tanrı'nın sıfatları

⁵² Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, s. 16-17.

⁵³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 83-89; (54-58; s. 16-19).

⁵⁴ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 147-148.

⁵⁵ Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 58.

ve tavırlarıyla ortaya çıkan şeylerin hepsi, yani doğadır. Daha açık bir şekilde, ‘Natura Naturans’, tek töz olan Tanrı ve onun sıfatlarını ifade eden bir kavram iken; ‘Natura Naturata’, Tanrı’nın düşünce ve madde olarak yayılımını anlatan, bütün tavır sistemini ifade eden bir kavramdır.

Tekil bir cismi ya da tekil bir anlığı üreten Tanrı, aşkın değildir. Tanrı, her şeyin geçici değil, içkin nedenidir. Sonsuz bir tekil nedenler zinciri vardır. Bu zincir mantıksal ve ontolojik olarak kendine bağımlı ve öz-belirlenimli tek bir töz olarak düşünülen ‘Natura Naturans’ üzerine bağımlıdır. Doğa zorunlu olarak kendini değişkenlerde ya da tavrılarda anlatır. Bu anlamda doğa, tüm değişken ve tavırların içkin nedenidir. Dolayısıyla Tanrı, tüm şeylerin geçici değil, yerleşik nedenidir. Çünkü tüm şeyler, Tanrı’da ya da doğada var olurlar. Nedensellik zinciri Tanrısal nedenselliktir, Tanrı’nın öz-belirleniminin tavırlarla anlatımıdır. Üreten doğa ve üretilen doğa birbirinden ayrı ve biri diğerine aşkın dünya değildir, bir ve aynıdır. Çünkü Tanrı, her şeye içkindir, her şeyde vardır.⁵⁶

Spinoza’ya göre irade, akıl, arzu, sevgi gibi şeyler, ‘Natura Naturata’ya aittir. İrade ve akıl, düşüncenin tavırları oldukları için kendi doğalarının veya karakterlerinin zorunluluğu ile var olmamışlardır. Nitekim, onlar, başka bir şeyin aracılığıyla kavranırlar, tasarlanırlar. Spinoza’da irade ve akıl, bir ve aynı şeydir. İrade, düşüncenin sadece bir tavrı olduğu içindir ki nedensiz olamaz: “İrade, özgür neden olarak değil, zorunlu neden olarak adlandırılabilir” önermesinden Spinoza, Tanrı’nın özgür irade ile etkide bulunmadığını, özgür irade ile yaratmadığını çıkarır. Çünkü ona göre, hiçbir nedeni olmaması anlamında, özgür irade Tanrı’da yoktur. Tanrı şeyleri özgür iradesi ile değil, kendi zorunlu özünün sonucu olarak türetir. Başka deyişle sonlu varlıklar, tözün türevleridir, yaratımları değil. O halde Spinoza’nın Tanrı’sı yaratmaz ve tavırlar Tanrı’nın özünden zorunlu olarak çıkar. Bir üçgenin iç açılarının iki dik açığa eşit olduğu nasıl ki bir üçgenin doğasından zorunlu

⁵⁶ Tuncay Ceylan, “Belirlenimci Etik’te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite”, s. 58-59.

olarak çıkıyorsa, aynı şekilde tüm şeyler Tanrı'nın yüce gücünden veya sonsuz doğasından aynı zorunlulukla çıkar.⁵⁷

Tanrı, zorunlu bir varlıktır ve zorunlu olarak var olur. Mutlak töz olan Tanrı'nın doğası varlığı gerektirir. Çünkü bir şey var değil diye tasarlanabildiği zaman, bu şeyin özünün varlığı gerektirmediği, yani bu şeyin varlığının olumsuzlandığı söylenebilir. Dolayısıyla, Tanrı'nın hiçbir neden tarafından meydana getirilmemiş olmasından ve kendi kendisinin nedeni olmasından dolayı, doğası varlığını gerektirir. Bu bağlamda, her biri sonsuz ve ezeli bir özü ifade eden sonsuz sıfatlardan oluşan töz ya da Tanrı, zorunlu olarak vardır. Spinoza'ya göre, bir şeyin kendi kendisini var olmaktan alıkoyan hiçbir neden bulunmadığı zaman, bu şey zorunlu olarak vardır. Onun bu mantıksal ilkesi gereğince, Tanrı'nın varlığını alıkoyan ya da varlığını ortadan kaldıran hiçbir neden bulunmadığı için, Tanrı'nın zorunlu olarak var olduğu sonucuna ulaşılabilir. Burada zorunluluğu, Spinoza, Tanrı'nın var olmasının kaçınılmaz olması anlamında kullanır. Yani Tanrı'nın var olmasına engel olabilecek hiçbir nedenin olmadığı ifade edilir. Tanrı zorunlu varlık olunca, her şey zorunlulukla olur ve özgürlük, yaratma gibi birçok önemli konunun açıklanmasında zorluklar ortaya çıkar. Spinoza, bu zorlukları aşmak için, bazı kavramları bilenen anlamından farklı bir şekilde ele alır.

Özgürlük kavramı bağlamında değerlendirildiğinde, Spinoza'ya göre, mutlak olarak özgür olan sadece Tanrı'dır. Çünkü kendi doğasının zorunluluğuyla hareket edebilmek, onun tarafından gerçek özgürlük olarak tarif edildiğinden ve kendi doğasının zorunluluğuyla tesir ve hareket eden sadece Tanrı olduğundan, tek özgür varlık Tanrı'dır. Başka bir ifadeyle ona göre, zorunluluk sınırları içerisinde hareket etmek özgür olmayı ifade eder. Tanrı, kendi doğasının zorunluluğu ile vardır ve buna göre eylemde bulunur. Yani, mutlak bir özgürlüğe sahip olan Tanrı, beraberinde zorunlulukla eylemde ve etkide bulunur. Anlaşılacağı üzere, Tanrı'nın özgür olması, zorunlu olmasıyla aynı anlama gelir. Bu nedenle, özgürlük kavramının anlam kaymasına uğradığını ve Spinoza tarafından bu kavramın alışılmış anlamının dışında tanımlandığını söylemek mümkündür.

---

⁵⁷ Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, s. 17-18.

Özgür olmayı zorunlu olmakla birlikte açıklayan Spinoza, böyle bir özgürlüğün irade ile ilişkilendirilmesine pek imkan bırakmaz. Tanrı'nın irade özgürlüğüyle eylemde bulunduğundan bahsetmek mümkün değildir. Zaten, iradenin özgür bir neden değil, zorunlu bir neden olarak ele alınması, Tanrı'nın her şeyi özgür iradesi ve mutlak gücünün gereği olarak dilediği şekilde meydana getirdiği anlayışına imkan vermeyerek, onun her şeyi mutlak doğasının ve gücünün önceden gerektirdiği şekilde meydana getirdiği düşüncesini akla getirir.

Tanrı ile şeylerin ilişkisi, zihin ile fikirlerin ilişkisinin aynısıdır. Fikirler gelip zihne ilave olmazlar, onu teşkil ederler. Zihin fikirleri oluşturur demekle fikirler zihni oluşturur demek arasında bir fark yoktur. Çünkü söz konusu olan bir neden-sonuç ilişkisi değil, bir ayrılmazlık, bir içindeliktir. Aynı şekilde bütün şeyler Tanrı'yı, Tanrı da bütün şeyleri oluşturur. Tanrı'yı anlamak ile varlığı anlamak ya da evrenin sırlarını çözmek eş anlamlıdır. Tanrı, zorunlu varlık olduğu için, bir amaca göre değil, doğası gereği zorunlulukla hareket eder. Tanrı'nın niçin etki yaptığı ve niçin var olduğu, bir ve aynı şeydir. Hiçbir amaç için var olmadığından, hiçbir amaca göre tesir etmez, varoluşu gibi etkisinin de ne ilkesi ne de amacı vardır. Öyleyse Tanrı'nın her şeyin nedenini teşkil etmesiyle kendi kendinin nedenini teşkil etmesi aynı anlamdadır.⁵⁸

Tanrı'ya evrenin nedeni demekle, Spinoza, 'neden' kelimesini alışılan anlamından çok farklı bir anlamda kullanır. Onun neden fikri, töz fikri ile, sonuç fikri, ilinek, tavır fikri ile karışır. Ona göre, elma nasıl kırmızı renginin nedeni, süt beyazın, tatlının, sıvının nedeni ise, öylece Tanrı da evrenin nedenidir; yoksa baba çocuğunun varlığının nedeni, ne de hatta güneş sıcaklığının nedeni olduğu gibi değil. Tam ve kesin olarak, çocuğun varlığının nedeni olan baba değil, babanın doğurtucu özelliğidir; dünyanın ısınmasının nedeni güneş değil, onun ışık vermesidir. Bir neden bir töz değil, bir olgudur. Baba kendisinininkinden ayrı bir hayata sahip olan oğlunun dış ve geçici nedenidir. Bunun gibi sıcaklık, güneşe bağlı olmakla birlikte kendini meydana getiren yıldızlardan farklı bir varlığa sahiptir. O, alemin aşkın ve geçici nedeni değil, içkin nedenidir. Eğer Spinoza'nın amacı iyi anlaşılırsa, Tanrı asla

⁵⁸ Tuncay Ceylan, "Belirlemlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 59.

evrenin, dışarıdan etki eden ve onu ilk ve son defa yaratan nedeni değil, var olanların daimi temeli, evrenin bizzat tözüdür.⁵⁹

İçkinlik kuramına göre, doğada altlık üstlük ilişkisi, yani töz-sıfat-tavır arasındaki ilişkide hiyerarşik bir örgütlenme tarzı bulunmaz ve Tanrı'nın bu ilişkiler açısından bağımsız aşkın bir varlığı yoktur. Her şey bütündeki yeri ve bütün içindeki ilişkisi çerçevesinde bir dengededir. Doğa bir denge durumudur. Tanrı'nın doğada içkin olduğu düşüncesi ve inancını taşıyan Spinoza'ya göre, ruhun cisimden ya da ruh sahibi olanların olmayanlardan Tanrı'nın hayalini daha fazla ifade ettiği düşüncesi cahillikten başka bir şey değildir. Bu, sonlu ile sonsuz arasında karşılaştırma değildir. Tanrı ile en yüce ve en büyük sonlu şey arasındaki fark, Tanrı ile en ufak sonlu şey arasındaki farktan daha az değildir. Spinoza'ya göre, tekil ve sonlu olan her şeyi kendi doğasına göre anlamlandırmaktan, birini diğeri ile kıyaslayarak anlamlandırmaktan kaçınmak gerekir. Doğa, kıyaslama ile değil, kendi içerisindeki hakikat ile değerlendirilmeye çalışılırsa her şeyin bir dengeden ibaret olduğu görülür. Her tekil şey, kendi doğasına göre vardır ve varoluşunu devam ettirmeye çalışır.⁶⁰

Bu içkin yasanın işleyişi sonucu evrende değişmez ve şaşmaz bir belirlenim (determinizm) hüküm sürer. Determinizme göre, her olayın bir nedeni vardır ve o nedenin gerçekleşip de ardından sözü edilen olayın oluşmaması doğa ya da Tanrı yasalarına aykırıdır. Aynı koşullarda hep aynı şey gerçekleşir. Aynı koşulların gerçekleşmesi kader değildir ama bu neden-koşullar gerçekleştiğinde sonucun ne olacağı belirlenmiştir.⁶¹ Bütün varlığı sıkı bir determinizme bağlayan Spinoza felsefesi, insanı ve onun hem ruhi hem de sosyal hayatını sıkı bir mekanik zorunluluk bağıntısı içine yerleştirir. Bu mekanik zorunluluk her türlü 'amaç' düşüncesini yadsır.

Evrendeki tüm olaylar, sıkı bir belirlenime tabi olduğuna, tüm olaylar, sonsuza kadar uzatılabilecek bir belirlenme zincirinin sonucu olduğuna göre, irade,

⁵⁹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 230.

⁶⁰ Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 59-60.

⁶¹ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 343-344.

bir özgür neden değil, sadece zorunluluk ürünüdür. Spinoza'ya göre insanın en büyük yanılgılarından biri, seçimlerinde, yargılarında, bir şeyi kabul ya da reddetmede kendisini özgür sanması, başka bir deyişle, kendisinde bir şeyin nedensellik zincirinden sıyrılabileceğini zannetmesidir. İrade, sadece insanın değil, Tanrı'nın bile doğasında olan bir şey değildir. Tanrı, şeyleri var ettiği biçimden başka bir biçimde ve başka bir düzen içinde yaratmış olamaz.⁶² Bunu kabul etmemek, Tanrı'ya Spinoza'nın tanımladığı özgürlüğün dışında bir özgürlük, yani mutlak bir irade yüklemek hem boşunadır hem de bilimin önüne büyük bir engel koymaktır. Tanrı, kendi yasalarından önce var olan, yasalarından ayrı, onların dışında bir şey değildir. Tanrı, yasaları ile aynı şeydir ve Tanrı'nın gücü, bir şeyi yaratıp yaratmamaya karar vermesinde değil, tüm şeylerin var oluşunu ve davranışını belirleyen özündedir. Tanrı'nın gücü, özünün kendisidir.⁶³ Tanrı'nın, kendisinin ve evrendeki tüm şeylerin nedeni olması, özündeki zorunluluktan kaynaklanır. Dolayısıyla, Tanrı'nın gücü, kendisinin ve doğadaki her şeyin davranışını belirleyen Tanrı'nın özü ile aynı şeydir.

Tanrı'nın sonsuz sıfatlarından biri olan düşüncenin tavrı olarak irade, hangi tarzda tasarlanırsa tasarlansın, sonlu ya da sonsuz bir irade, var olması ve bir eser meydana getirmesi bir neden gerektirir. Bu yüzden ona özgür neden denemez, sadece zorunlu neden denir. İradenin de bütün öteki şeyler gibi herhangi bir şekilde var olması ve bir eser meydana getirmesini gerektiren bir nedene ihtiyacı vardır. Şeyler Tanrı tarafından meydana getirildikleri tarzdan ve düzenden başka hiçbir tarzda ve düzende meydana getirilemezler. Eğer başka doğada olan şeyler var olabilseydi ya da doğa düzeni başka olacak gibi bir eser meydana getirmeleri gerektirilebilseydi, o zaman Tanrı da başka doğada olabilmeliydi ve bundan dolayı bu başka doğanın da var olması gerekirdi. Bunun sonucu olarak da iki ya da daha çok Tanrı olabilirdi ki, bu da saçmadır. Bu yüzden, şeyler, olduklarından başka bir tarzda ve başka bir düzende var olamazlar.⁶⁴

⁶² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 115-119; (s. 63-64; s. 21-22).

⁶³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 129; (s. 67; s. 25).

⁶⁴ Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 61.

Spinoza, gerek dünyanın Tanrı yarattığı olarak kavranmasına, gerek doğal olayların oluşumuna, gerekse insanın eylem biçimlerine ilişkin açıklamaların ereksel nedenlere dayandırılmasına karşı çıkar. İnsanın kendisini herhangi bir erekselliğe göre anlamlandırmasındaki yanılısama, bir başka yanılısamayı, özgürlük yanılısamasını doğurur. Spinoza'ya göre, varlığın ve evrenin açıklamasını ereksellik doktrinine göre yapmak, Tanrı'yı yetkin olmaktan yoksun görme sonucuna götürür ki, bu da Tanrı'nın doğası açısından kabul edilebilir değildir. Tanrı'nın bütün şeyleri insan için, insanı da kendisi için, yani, tapılmak için yapmış olduğu söylenir ki, bu peşin hükümden başka bir şey değildir. Doğa bir ereğe göre eylemde bulunmaz. Tanrı ya da doğa denilen o ezeli ve sonsuz varlık, var olan aynı zorunlulukla işler; o, aynı zamanda işlediği şeyle vardır. Öyle ise, Tanrı'nın ya da doğanın niçin etki yaptığı ve niçin var olduğunun sebebi, bir ve aynı şeydir. Hiçbir erek için var olmadığından, hiçbir ereğe göre tesir etmez ve var oluşu gibi etkisinin de ne ilkesi ne de ereği vardır.⁶⁵

Görüldüğü gibi, Spinoza, her şeyin zorunlu olarak var olduğu, oldukları biçimden başka biçimde olamayacakları, insan özgürlüğüne pek de yer bırakmayan determinist bir ontolojik sistem oluşturur. Böyle bir sistemde Etiğe gerek duyulmayacağı düşünülebilir. Spinoza, Etiğin sürmesine olanak veren açılımı, “doğasından bir eser çıkmayan belirli hiçbir şey yoktur”⁶⁶ önermesinde yapar. İnsanda bir davranma, kendinde ve kendi dışında bir dizi etki yaratabilme gücü vardır. Öğrenmesi gereken, bu etkilerden hangisinin aktif olarak nedeni olduğu, başka bir deyişle, hangi etkiye zorunluluk altında yani pasif olarak değil de, gerçek, bilinçli olarak neden olabileceği hususu ve kendinde hangi etkileri gerçekleştirmesi gerektiğidir.⁶⁷

Spinoza, *Etika*'nın birinci bölümünde Tanrı ile ilgili önermelerde genel olarak; Tanrı'nın zorunlu olarak var olduğunu, tek olduğunu, varlığının ve faaliyetinin sadece doğasındaki zorunluluktan kaynaklandığını, Tanrı'nın nasıl her şeyin özgür nedeni olduğunu, her şeyin Tanrı'da olduğunu, Tanrı olmadan hiçbir

⁶⁵ Tuncay Ceylan, “Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite”, s. 61-62.

⁶⁶ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 131; (s. 67; s. 25).

⁶⁷ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 149.

şeyin var olamayacağını, hatta tasavvur bile edilemeyeceğini, her şeyin Tanrı tarafından önceden belirlenmiş olduğunu, ama bu belirlemenin Tanrı'nın özgür iradesinden değil, mutlak doğasından ve sonsuz gücünden kaynaklandığını ifade eder. Spinoza, kendisi için açık ve anlaşılır olan bu önermelerin, başkaları tarafından engelleyen koşullanmaların nasıl oluştuğunu ortaya koyarak, önyargılara karşı insanları uyardı ve bu peşin hükümlerden arındırmaya çalışır.

... bu önyargıları aklın sınavına tabi tutmaya değer diye düşündüm. Zaten burada işaret etmek istediğim önyargıların tümü, bir tanesinden kaynaklanır, o da, genellikle insanların doğadaki her şeyin, kendileri gibi, bir amaçla hareket ettiğini sanmaları ve bu sanılarını giderek, Tanrı'nın bile her şeyi belirli bir sona yönelttiğini güvenle söyleyecek kadar ileriye götürmeleridir. Tanrı'nın her şeyi insan için, insanı da kendisine ibadet etmesi için yaptığını söylerler.⁶⁸

Bu yüzden Spinoza, önce bu önyargıyı ele alır. İlk olarak neden bu kadar çok insanın bu önyargılara kapıldığını ve neden herkesin doğal olarak buna sarılmaya eğilimli olduğunu açıklar. Daha sonra bunun yanlış olduğunu ve son olarak da, iyilik ve kötülüğe, sevap ve günaha, övgü ve yergiye, düzen ve karmaşaya, güzellik ve çirkinliğe ve bu tür şeylere dair önyargıların nasıl bu ilk önyargıdan kaynaklandığını ortaya koymaya çalışır.

Aslında burası, bütün bunları insan zihninin doğasından çıkarsamanın yeri değildir. Şimdilik, uslamlamaya temel olsun diye, herkesin kabul etmek zorunda olduğu bir şeyi ilke olarak koymak benim için yeterli olacaktır: insanlar, varlıkların nedenleri hakkında cahil doğarlar, kendilerine yararlı olanın ardından koşmak isterler ve bunun da farkındadırlar. Bundan ilk olarak şu çıkar: insanlar istenç ve arzularının bilincinde olup, kendilerini arzu etmeye ve istemeye iten nedenleri bilmedikleri için özgür olduklarını sanırlar. İkinci olarak da şu çıkar: insanlar her zaman bir amaçla hareket ederler, o da, kendilerine yararlı olanı elde etmektir. Bunun sonucu olarak da, olmuş bitmiş olayların sadece ereksel nedenlerini (hangi erek uğruna gerçekleştirildiklerini) öğrenmeye çalışırlar. Bu bilgiyi elde ettiklerinde de rahata kavuşurlar. Çünkü artık kuşku duymaları için bir neden kalmaz. Bu nedenleri başkasından öğrenemezlerse, ellerindeki tek çare, kendilerine dönerek, kendilerinin bu eylemleri hangi amaçla

⁶⁸ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 150.

yapıyor olabilecekleri üzerinde düşünmektir. Böylece, kendi doğalarından yola çıkarak, başkasının doğası üzerinde bir yargıya varmış olurlar.⁶⁹

Spinoza'ya göre insanlar, kendilerine yararlı olanı elde etmelerine önemli katkısı olan bir çok şey buldukları için –görmek için gözler, çiğnemek için dişler, beslenme için bitki ve hayvanlar, aydınlık için güneş, balıkları besleyen bir deniz gibi- doğadaki şeylerin tümünü kendi yararlarına tahsis edilmiş araçlar olarak görmeye başlarlar. Ayrıca bu araçları kendilerinin tedarik etmiş olmadıklarını, hazır bulduklarını bildikleri için de, burada, bir başkasının bunları kendileri kullansın diye sağladığına inanmak için bir neden bulurlar. Çünkü, bir kez bu şeyleri birer araç olarak gördükten sonra, artık bunların kendiliğinden oluşmuş olabileceğine inanmaları mümkün olmaz. Kendileri için hazırlamaya alışık oldukları araçlarla bir benzerlik kurarak, doğanın, insan özgürlüğü ile donatılı, onlar için her şeyin çaresine bakan ve tüm şeyleri onların kullanması için yapmış olan bir ya da birçok yöneticisinin bulunduğunu çıkarsamak zorunda kalır. Bu yöneticilerin doğaları hakkında herhangi bir bilgi edinememiş oldukları için, burada da, kendi doğalarına bakarak fikir yürütmeleri gerekir ve bundan, Tanrı'ların, insanları kendilerine bağlamak ve onlardan en yüksek saygıyı görmek için, her şeyi onların yararına yönettikleri sonucunu çıkarırlar. Bu bağlamda Spinoza, herkesin, Tanrı'nın kendisini diğerlerinden fazla sevmesini ve doğanın tümünü, açgözlülüğünü ve o doymak bilmez hırsını tatmin etmek uğruna, yönetmesini sağlamak için, çeşitli tapınma türleri icat ettiğini, böylece, bu önyargının batıl inanca dönüştüğünü ve zihinlerde derin kökler saldığını söyler.

[...] Fakat, Doğanın hiçbir şeyi insanın yararına olmayacak biçimde yapmadığını ileri sürerken, sadece doğanın da Tanrıların da insanlar kadar deli olduğunu ileri sürmekten başka bir şey yapmamış olurlar. Doğanın sunduğu bu kadar yararlı şey arasında, fırtınalar, depremler, hastalıklar gibi hiç de az sayıda olmayan zararlı şeyin de olduğunu gördüler. Bunların, insanların kötü davranışlarına ve ibadette işledikleri günahlara Tanrıların duyduğu kızgınlıktan kaynaklandığını söylediler. Günlük deneyimin tüm itirazlarına, yararlı ve zararlı olayların hiç ayırım yapmaksızın inançlılara da inançsızlara da rastladığını sayısız örneklerle göstermesine karşın, bu

⁶⁹ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 150-151.

kökleşmiş önyargılarından vazgeçemediler. Bu olguyu, ne oldukları ve ne işe yaradıkları bilinmeyen şeylerin arasına koymak şu an ki doğuştan cahil konumlarını sürdürmek, kurmuş oldukları düşünce yapısını yıkıp yenisini icat etmekten daha kolaydı. Bu yüzden, Tanrı'nın yargılarının insan anlayışını çok uzaktan aşmış olduğunu söylediler. Bu bile, gerçeklerin insan türünden sonsuza kadar gizli kalmasına yeterli olurdu; eğer ki, amaçlarla değil de, şekillerin sadece özleri ve özellikleriyle ilgilenen matematik insanlara yeni bir gerçek standardı sunmuş olsaydı.⁷⁰

Spinoza'ya göre, erekeçi doktrin, Tanrı'nın kusursuzluğunu ortaya koymak isterken, tam tersine Tanrı'nın mükemmelliğini yadsır. Tanrı'nın bir ereğe göre çalışması; kendinde eksik olan bir şeyi istemesi, bir eğilimin olması demektir ki, bu da Tanrı'nın eksiksizliğini ortadan kaldırır. Hatta Spinoza'ya göre, erekeçi doktrin, yani her şeyin belli bir amaç için yapıldığını ileri süren öğretisi, doğayı tersine çevirmektedir. Bu görüşe göre, önce yaratılmış ya da gerçekleşmiş bir şeyin var olma nedeninin, daha sonra yaratılacak bir şeye hazırlık olduğuna inanılırsa, o ikinci şeyin birincinin nedeni olduğu düşünülmesi gerekir ki, bu da doğayı tersine çevirmek, neden olanı sonuç, sonucu ise neden olarak görmek demektir. Örneğin, bir çatıdan düşen taşın o an oradan geçen birinin başına düşüp onu öldürdüğü varsayılacak olursa, adamın ölümünün nedeninin taşın düşmesi olduğu, taşın düşmesinin neden, ölümün ise sonuç ya da etki olduğunun söylenmesi gerekir. Fakat taşın düşmesinin, adamın tam o anda oradan geçerken gerçekleşmesinin rastlantı olmadığı, taşın zaten adamı öldürmek için düşmüş olduğu söylenirse, o zaman adamın ölümünün neden, taşın düşmesinin de sonuç olduğu söylenir ki, bu da doğayı tersine çevirmektir.⁷¹

Teolojideki Tanrı kavramı Spinoza'da anlamını yitirir. Onun Tanrı'sı evrenin dışında, evreni kendi özgür iradesi ile yaratmış ve yarattıklarını yüce bir kral gibi yöneten, onları cezalandırıp ödüllendiren bir konumda değildir. Sıradan insanlar Tanrı'nın gücünden, Tanrı'nın tüm şeyler üzerindeki özgür iradesini ve hakkını anlarlar. Bundan dolayı da şeylerin genellikle olumsal olduğunu düşünürler. Çünkü derler ki, Tanrı her şeyi yok etme ve hiçliğe düşürme iktidarına sahiptir. Bunlar

⁷⁰ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 152-153.

⁷¹ Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 62.

sıklıkla Tanrı'nın gücünü kralların gücüyle karıştırırlar ki, bu Tanrı'yı doğru anlamaktan uzaktır.⁷²

Spinoza'nın Tanrı'sı yaratıcı değil, üretkendir. Aradaki fark şudur: yaratıcı, kendi özgür iradesi ve kararı ile yaratır. Oysa Spinoza'ya göre, Tanrı'nın gücü, sonsuz olanaklara sahip olan yüce bir irade değil, karşı konulmaz bir üretim yetisidir. Tanrı, tüm şeylerin içinde bulunan yaşamın kendisidir. Tanrı'nın ya da doğanın hiçbir amacı hiçbir hedefi yoktur. Tanrı, istekleri, heyecanları, amaçları, kişiliği olan bir varlık değildir. Tanrı, kendi doğasındaki zorunluluk altında üretir. Tanrı'nın kendi doğasındaki zorunluluğa göre hareket etmesi, onun özgür olmadığı anlamına gelmez. Tanrı şu anlamda özgürdür; hiçbir güç onu dışarıdan başka türlü davranmaya zorlayamaz. Ama Tanrı'nın özgürlüğü keyfilik de değildir. Kendi yasalarındaki zorunluluk içinde hareket eder. Tanrı'nın yasaları doğa yasaları ile aynı şeydir ve bu yasaları, yani doğanın seyrini Tanrı bile değiştiremez. Evren, bu yasalar çerçevesinde sürekli bir oluşum, devam etmekte olan bir süreçtir.⁷³

Daha önce de bahsedildiği üzere Spinoza'da amaç, kişiliğin olumlu yönde değişimini sağlamak, iç özgürlük ve mutluluktur. Bu değişimin gerçekleşmesi için; önce, doğamızda Tanrısal olan, bizi içimizden güden varlığın doğasını iyice kavramamız, sonra da, bu varlığın hangi koşullarda nasıl etkilendiğini ortaya çıkarıp, olumsuz etkilenmelerin gerçekleşmemesini olumlu etkilenmelerin gerçekleşmesini sağlamak gerekir. Bunun gerçekleşmesi için bulunan olanak, zihnin ve bedeninin etkilenmelerinin tabi olduğu nedensellik yasalarıdır. Bu bölümde zorunluluğun, yani nedensellik yasası ve belirlenimin ne olduğu irdelenmiş olup, sonraki bölümlerde ise zorunluluğun insan doğası üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

⁷² Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 62.

⁷³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 134-135.

İKİNCİ BÖLÜM

ZİHNİN DOĞASI ve KAYNAĞI

Spinoza'nın felsefesinde, diğer her şey gibi insan da doğa ile bağlantılıdır. İnsan, yakın bir ilişki içinde bulunduğu doğanın, yani Tanrı'nın bir parçasıdır ve Tanrı'nın özünü belirli bir şekilde ifade eden sonlu bir tavidir. Aynı zamanda, insan kendisi dışındakilerle sürekli olarak etkileşim halinde bulunan bir bireydir. Doğa'nın bir parçası olarak, o, doğanın diğer parçalarının da tabi olduğu zorunluluğa tabidir, bu anlamda diğerlerinden hiçbir farkı yoktur. Tözün kendisini açığa vurduğu, zorunluluğun ve Tanrısal nedenselliğin egemen olduğu bir alanın da, insan zihni olduğu söylenebilir. Bedeni ve zihni ile bir bütünlük oluşturan insan, diğer varlıklar gibi doğanın değişmez ve sonsuz yasalarına tabidir.

Hatırlanacağı üzere, Spinoza'nın felsefi sisteminin amacı bilgi arayışından ziyade, mutluluk arayışıdır. İnsan mutluluğu elde etmek ya da mutsuzluğu ortadan kaldırmak için, bu mutluluk ve mutsuzluk denilen ruh hallerini yaşayan insan zihnini tanımak gerekir. Ancak, insan zihninde gelişen olaylar, ait olduğu bedende gelişen olaylara sıkı sıkıya bağlıdır. Dolayısıyla, insan zihnini anlamak için, bedenin de doğasını tanımak, ama bunun için de genelde tüm bedenlerin tabi oldukları yasaları ortaya çıkarmak gerekir.

Önceki bölümde değinildiği gibi, Spinoza, bazı insanların, bir takım önyargılarından dolayı, şeyler üzerinde bulanık düşünceleri olduğunu, buna bağlı olarak da var oluşun tözün doğasının sonucu olduğunu anlamakta güçlük çektiklerini ifade eder. Spinoza, bu insanların, tözün değişiklikleriyle asıl tözleri birbirinden ayıramadıklarına, tözlerin nasıl meydana geldiğini bilmediklerine, Tanrı'nın doğasını insan doğası ile karıştırdıklarına değinir. Spinoza'nın, *Etika*'da Tanrı'dan sonra insan doğasını, zihnin ve duyguların kaynağı ve doğasını ele almasının nedeni, bazı

insanların, diğer varlıklar gibi insanın da doğanın değişmez ve sonsuz yasalarına tabi olduğunu, var olan her şeyin Tanrı'da var olduğunu ve Tanrı tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu göz ardı etmeleri olduğu söylenebilir. Tanrı'nın tavırlarından olan insan da, zorunlu olan Tanrısal doğanın zorunlu üretimleridir. Bu yüzden zihin ve duygu sahibi olan insanı, insanın doğasını ve bunların zorunlulukla bağlantısını açığa çıkarmak gerekir.

Spinoza'ya göre, var olan her şeyin, ezeli-ebedi töz olan Tanrı'ya dayandığı ve Tanrı'nın özünün insanda sıfatlar aracılığıyla ifade bulduğu; buna göre Spinoza'nın, Tanrı ile şeyler arasındaki ilişki bağlamında ortaya koyduğu temel kavramlardan birinin tavrı olduğu; tavrın bir tözün duygulanışları, başka bir ifadeyle; başkasından olan ve yine bu başkası aracılığıyla kavranan şey olduğu söylenmiş, onun varlık anlayışına göre, var olan bir şeyin kendisinde ya da başka bir şeyde var olması gerektiği ifade edilmiş, kendisinde var olan ve yine kendisi aracılığıyla kavranan şeyin töz, varlığı bir başkasına dayanan ve yine o başkası aracılığıyla kavranan şeyin ise tavrı olduğu Birinci Bölüm'de belirtilmişti. Buradan hareketle de doğada töz ve tavırlar dışında hiçbir şeyin var olmadığı sonucuna varılmıştı. Ayrıca bunların arasındaki bağlantıya bakılacak olursa, doğada sadece sonsuz ve ezeli-ebedi olan tek tözün Tanrı ve Doğa ile özdeş olduğu ve doğadaki her şeyin Tanrı'nın sıfatlarının tavırları olduğu sonucu da çıkarılmıştı.

1. Düşünce ve Yer Kaplama

Spinoza'ya göre Tanrı, her biri Tanrı'nın ezeli ve sonsuz bir özü ifade eden sonsuz sıfatlardan meydana gelmiştir.⁷⁴ Bu öncesiz ve sonrasız, sonsuz varlığa atfedilecek özellikler, yer kaplama (uzam) ve düşünce ile sınırlı kalmaz. Böyle sonsuz ve ebedi bir varlığın sayısız başka boyutları da olmalıdır, ancak, Spinoza'ya göre, insanlar, Tanrı'nın sıfatlarından sadece düşünce ve yer kaplamayı bildiğinden, onlar için söz konusu olan tavırlar sadece fikirler ve bedenlerdir. Bu bağlamda, doğadaki tek tek her şey, Tanrı'nın bu iki sıfatından birini belirli bir şekilde ifade

⁷⁴Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33; (s. 32; s. 1).

eden birer tavidir. Ayrıca sıfatlarından her biri bir ve aynı Tanrı'yı ifade ettikleri için, sıfatların tavırları da dolaylı olarak bir ve aynı Tanrı'yı ifade ederler. Böylece, iki farklı sıfat altında kavranan iki tavır, aslında bir ve aynı şeyin iki farklı yönüne karşılık gelirler.⁷⁵

İnsan, evrenin yer kaplayan bir cismine bitişik bir düşünce birimi olduğu için, evrendeki sadece bu iki sıfatı yani yer kaplama ve düşünceyi algılayabilir, bu iki boyutun varlığına tanık olabilir, diğer boyutlarını algılayamaz. Düşünceler, evrensel düşüncenin tezahür ettiği, kendisini dile getirdiği bir halidir. Beden de, algılanan diğer bedenler gibi evrenin uzayda yer kaplama boyutunun bir halidir.⁷⁶ Spinoza, “cisim (beden) deyince, uzamlı bir şey olarak görülmesi bakımından, Tanrı'nın özünü belirli ve gerektirilmiş bir tarzda ifade eden tavır anlıyorum”; “fikir deyince, zihnin düşünen bir şey olduğu için teşkil ettiği bir ruh kavramını anlıyorum” der.⁷⁷

Spinoza'ya göre, düşünce, Tanrı'nın özüne aittir, yani, Tanrı, düşünen bir varlıktır. Yer kaplama (uzam), Tanrı'nın özüne aittir, yani Tanrı, yer kaplayan (uzamlı) bir varlıktır. Tanrı, kendi özünden zorunlu olarak türeyen bu şeyleri algılar. Başka bir ifadeyle, Tanrı hem yer kaplayan cisimleri; hem de bu cisimleri algılayan kendi düşüncesini algılar. Bu eyleme Tanrı'nın kendisini anlaması da denilebilir. Tanrı'nın mutlak gücünü ya da sonsuz doğasını ifade eden tüm sıfatlardan, sonsuz tarzlar halinde sonsuz şey, yani, düşünen şey olarak Tanrı'nın sonsuz düşünme gücü kapsamında olan her şey çıkar. Tavırlar, Tanrı'nın etkin halleri olduğu için Tanrı kendisini bildiği gibi tüm tavırlarını da bilir. Başka bir ifadeyle, Tanrı hem kendi özünün hem de özünden kaynaklanan her şeyin fikrine sahiptir. Buna bağlı olarak, hangi sıfat dahilinde olursa olsun her tavrın fikri Tanrı'da vardır. Bununla birlikte, bir fikir, düşünce sıfatının bir tavrı olduğu için, Tanrı, sahip olduğu her fikrin de bir fikrine sahiptir, yani, Tanrı bilir, bildiğini bilir, bildiğini bildiğini bilir ve bu böylece sonsuza dek gider.⁷⁸

⁷⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 171; (s. 83; s. 35).

⁷⁶ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 166.

⁷⁷ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 157; (s. 77-78; s. 31-32).

⁷⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 161-165; (s. 79-81; s. 33).

Tanrı'da olan ve onun mutlak doğasından zorunlu olarak çıkan her şey, kendi ilgili sıfatı altında var olur, başka bir ifadeyle, bir tavır herhangi bir sıfatın değil, mutlaka ilişkin olduğu başka bir sıfatın tavrıdır. Örneğin, cisimsel bir tavır olan kalem, Tanrı'da var olan ve Tanrı'nın yer kaplama sıfatı altında ifade edilen şeydir. Aynı şekilde, yine bir tavır olan aynı kalemin fikri de Tanrı'da bulunur ve bu defa düşünce sıfatı altında yer alır. Maddi şeylerin oluşma nedeni, evrensel varlığın yer kaplama boyutu içinde, fikirlerin oluşma nedeni ise, evrensel varlığın düşünce boyutu içindedir. Spinoza'ya göre, Tanrı'da olan ve onun doğasından zorunlulukla çıkmış olan bir beden varsa, o bedene karşılık gelen fikir de aynı zorunlulukla vardır ve Tanrı'dadır. Aynı zamanda bir fikir varsa, fikrin olduğu bir beden de olmalıdır.⁷⁹

Spinoza'ya göre, Tanrı, kendisinden çıkan tüm tavırların, yani her şeyin, mutlak ve ilk nedeni olmakla beraber, her şeyde ortak olarak hakim olan nedensellik de belli bir düzen içerisindedir. Bir tavır hangi sıfatın altında yer alıyorsa, o tavrın nedeni de sadece aynı sıfat ile dikkate alındığı sürece Tanrı'dır.⁸⁰ Örneğin, maddi olarak bulunan bir kalemin var oluş nedeni, herhangi bir sıfatında ifade bulan Tanrı değil, yer kaplayan şey olması bakımından Tanrı'dır. Bir kalemin fikrinin nedeni ise düşünen şey olarak göz önüne aldığı sürece Tanrı'dır. Bu bağlamda Spinoza'nın her sıfat için o sıfata özgü bir nedensel düzen ortaya koyduğu söylenebilir.

“Kendisinden sonsuz tavırlarla sonsuz şeyler çıkan Tanrı fikri, ancak tek bir fikir olabilir, başka bir ifadeyle, Tanrısal düşünce tektir, yani evrenseldir, birden fazla düşünce ilkesi olamaz”⁸¹ önermesinden hareketle Spinoza'nın zihin-madde ilişkisine dair bir yenilik ortaya koyduğundan söz edilebilir. Fikirler, nesnelere olan maddi dünya ile açıklanamaz ve algıladığımız şeyler hakkında bilgi vermezler; sadece kendi düşüncemiz ile ilgili bilgi verirler. Başka bir ifadeyle, edindiğimiz fikirler sadece kendi düşünce mekanizmamızı açıklar, nesnelere açıklamaz. Fikirler, bize sadece evrenin düşünce boyutu ile ilgili bilgi verirler. Fikir, bir düşünce halidir, evrenin maddi boyutunun bir etkisi değildir. Düşünce, düşünceden doğar; cisimler, cisimlerden. Nedensellik, aynı boyut içinde çalışır. Fikirlerin biçimsel varlığı, nasıl

⁷⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 167; (s. 82-83; s. 34-35).

⁸⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 167-169; (s. 81-82; s. 34-35).

⁸¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 167; (s. 81; s. 34).

cisimler dünyasından kaynaklanmazsa, cisimlerin de biçimsel varlıkları bir düşünceden kaynaklanmaz, kendi evrenindeki nedensellikten kaynaklanır.⁸²

Bu önermeden çıkabilecek bir sonuç da şudur: Fiziksel evrenin içinde bulunduğu biçim, Tanrı'nın daha önce yapmış olduğu bir planın uygulanması değildir. Maddesel şeylerin var oluş ve doğalarının Tanrısal doğadan türediği ifadesi sadece Tanrı yer kaplayan varlık olarak düşünüldüğünde doğrudur, oysa, düşünen varlık olarak ele alındığında doğru değildir. Buna göre, maddi olaylar sadece cisimler boyutunda hüküm süren nedenselliğe tabidir, zihinsel olaylar da sadece düşünce boyutuna hakim olan nedenselliğe tabidir. Her bir boyutun kendi içinde bir nedensellik düzeni vardır ama boyutlar arasında bir etkileşim, bir neden-etki ilişkisi söz konusu değildir. Madde maddeden, fikir fikirden doğar.⁸³

Tavırlar arasında bulunan ilişki ve etkileşimler, hangi sıfatın görünüşü iseler o sığata özgü nedensel düzen aracılığıyla anlaşılabilirler. Spinoza'ya göre, her sıfatın başka bir sıfat aracılığıyla olmaksızın sadece kendi başına kavranmak durumunda olduğu göz önüne alındığında, iki farklı sıfatın birbiri aracılığıyla anlaşılmasının mümkün olmadığı görülür. Bunun sonucu olarak, düşünce sıfatının tavırları olan fikirler ve yer kaplama sıfatının tavırları olan bedenler de birbirleri aracılığıyla açıklanamazlar.⁸⁴ Çünkü, farklı sıfatların tavırları, birbirlerine neden olamaz ya da etki edemezler, yani ne bir fikir bir bedene ne de bir beden bir fikri belirleyebilir ya da etkileyebilir.

Spinoza'ya göre, her ne kadar beden ve fikir arasında bir neden-etki ilişkisi söz konusu olmasa da, bu iki ayrı düzen arasında hiçbir bağ olmadığı anlamına gelmez. Fikirlerin düzen ve bağlantısı, şeylerin düzen ve bağlantısı ile aynıdır. Başka bir ifadeyle, düşünce ve yer kaplama sıfatları arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmasa da, farklı sıfatlar bir ve aynı Tanrı'nın gücünü ve doğasını ifade ettikleri ve dolayısıyla düşünce ve yer kaplamanın tavırları aynı nedenselliğe tabi oldukları için, fikirler ve bedenler Tanrı'dan aynı düzen ve bağlantıda çıkarlar.

⁸² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 171; (s. 82; s. 34).

⁸³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 168.

⁸⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 167-169; (s. 82; s. 34).

Tanrı'nın düşünme gücü ile eyleme gücü birdir. Dolayısıyla, Tanrı'nın sonsuz doğasından biçimsel olarak her ne çıkarsa, Tanrı'nın fikrinden de nesnel olarak aynı düzende ve aynı bağlantıda çıkar.⁸⁵

Bir şeye, düşünce sıfatı olarak bakıldığında, doğasındaki düzenin ve onunla ilgili nedensellik ilişkisinin düşünce yüklemine aranması, bunu yapabilmek için de, doğanın tümünün bu yüklem altında ele alınması gerekir. Bir nesne, yer kaplayan bir cisim olarak ele alındığında ise, bu nesneyi anlamak için, doğanın tümünün, yer kaplayan cisimler türünden ele alınması, yani, yer kaplama yüklemi altında açıklanması gerekir.⁸⁶ Düşünen ve uzamlı bir şey bazen düşünce, bazen de yer kaplama sıfatı altında kavranan bir ve aynı tözdür. Nitekim uzamın bir tavrı ile bu tavrın fikri, farklı bir tarzda ifade edilmiş olan aynı şeydir. Dolayısıyla, doğa, yer kaplama, düşünce ya da başka bir sıfat altında kavransa da, orada, aynı düzen ya da aynı nedenler zinciri işler.⁸⁷ Spinoza'ya göre, farklı sıfatların tavırları arasında nedensel bir ilişki bulunmamasına rağmen, fikirler ve bedenler aynı düzen ve bağlantıda meydana gelir. Buradan hareketle fikirler ile bedenlerin Tanrı'dan aynı anda çıktığı sonucuna varılabilir. Başka bir ifadeyle fikirler ve bedenler arasında öncelik sonralık ilişki bulunmaz. Çünkü Tanrı, şeyleri önceden sahip olduğu bir fikre göre yaratmaz. Düşünen şey olması bakımından fikirler ve uzamlı şey olması bakımından bedenler Tanrı'dan aynı düzen ve zorunlulukla çıkar.

Bir şey hakkında bir fikrin oluşması için, o şeyin mutlaka var olması gerekmez. Var olmayan şeyler hakkındaki fikirler bile Tanrısal (içkin) düşüncede vardır. Var olmayan şeyler de tasavvur edilebilir. Nasıl ki, şu ya da bu şeyin biçimsel özü (oluş biçimi), o şey daha doğmadan, Tanrı'nın yüklemelerinde varsa, başka bir deyişle, nasıl ki, şu ya da bu nesne, eğer var olacaksa, hangi biçim altında var olacağı, evrensel varlıkta belirlenmiş ise* insanlar da var olmayan şeyler hakkında doğru fikirler oluşturur. Spinoza bu fikri açıklamak için, geometriden örnek verir. Dairenin öyle bir doğası vardır ki, bunun içinde kesişen tüm düz çizgilerin kesmelerinin oluşturduğu dikdörtgenler birbirine eşittir. Dolayısıyla, bir dairenin

⁸⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 171-173; (s. 83; s. 35).

⁸⁶ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 169.

⁸⁷ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 171-173; (s. 83; s. 35).

* örneğin, nasıl ki doğacak olan her kazın, kaz biçiminde dünyaya geleceği belirlenmiş ise.

içinde fiilen çizmedikçe onlar var olmazlar ama bunlar hakkında fikir oluşabilir.⁸⁸ Tekil şeylerin fikirleri veya tavırlar var olmasalar da, Tanrının sonsuz fikrinde bulunmalıdır. Tıpkı tekil şeylerin şekilsel özleri veya tavırların Tanrı'nın sıfatlarında buldukları gibi. Yani, var olmayan şeyler üzerindeki fikirler, var olan şeyler hakkında edinilen fikirlerin tabi olduğu nedensellik yasalarına tabi olarak oluşur.⁸⁹

Spinoza, *Etika*'da İkinci Bölüm'ün ilk önermelerinde zorunluluğun, nedensellik yasası ve belirlenimin insan üzerindeki etkilerine değindikten sonra, insanın özüne ait olanın ne olduğuna dair önermeler ortaya koyar ve bunlara yönelik açıklamalar yapar. Spinoza'ya göre, kendi kendine yeterli mutlak gereklilik olan sonsuz, bölünmez, değişmez evrensel töz, insanın özüne ait olmayan bir şeydir. Tözün varlığı, zorunlu varlığı kuşatır. O halde eğer tözün varlığı insanın özüne ait olsaydı, tözün verilmiş olduğu varsayılınca, bunun sonucu olarak insan zorunlu olarak var olacak ki bu da saçmadır. Çünkü insanın özü zorunlu olarak var oluşu kuşatmaz, yani doğa düzenine göre şu veya bu insanın var olabilmesi mümkün olduğu gibi var olmaması da mümkündür. Ancak, insan var olacaksa hangi biçim altında var olacağı belirlidir. İnsanın özü, var olacaksa eğer hangi biçim altında var olacağının belirli olmasıdır. İnsanın özü, Tanrı'nın belirli bir hali ya da modifikasyonudur ve Tanrı'da var olan ve Tanrı olmadan tasavvur edilemeyecek bir şeydir. Başka bir deyişle, insanın özü, Tanrı'nın özünü belli ve belirli bir biçimde açığa vuran bir hali ya da modifikasyonudur. Buradan çıkan sonuca göre, insanın özü Tanrı'nın sıfatlarının bazı tavırları üzerine kurulmuştur. Çünkü tözün varlığı insanın özüne ait değildir. Öyle ise töz, Tanrı'da var olan ve Tanrı olmadan var olmayan ve tasarlanamayan bir şeydir.

Spinoza, bu önermenin ardından, insanların ön yargılarını ortadan kaldırmak ve alışlagelmiş düşüncelerinden arındırmak amacıyla açıklamada bulunur. Bu açıklama, hem Spinoza'nın Tanrısı ile geleneksel Tanrı anlayışı arasındaki farka bir kez daha dikkat çeker hem de insan aklını incelemek için neden işe Tanrı'dan başlamak zorunda olduğunu anlatır.

⁸⁸ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 170.

⁸⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 175; (s. 84; s. 36).

Herkes kabul etmelidir ki, hiç bir şey Tanrısız var olamaz ve tasarlanamaz. Zira herkes kabul eder ki, Tanrı gerek özleri gerek varlığı bakımından her şeyin biricik nedenidir. Tanrı, sadece dendiği gibi, oluşuna göre şeylerin nedeni değil, aynı zamanda varlığına göre de şeylerin nedenidir. Ancak bununla birlikte birçokları derler ki bir şeyin var olmasını ve tasarlanmasını gerektiren nesne o şeyin özüne aittir ve bunun sonucu olarak da zannederler ki ya Tanrı'nın doğası yaratılmış şeylerin özüne aittir ya da yaratılmış şeyler Tanrısız var olabilirler ya da tasarlanabilirler. Fakat daha kesin olan cihet onların kendi kendileriyle uyuşmamalarıdır.⁹⁰

Başka bir deyişle, Tanrı'nın var olan her şeyi hem yaratmış hem de ne biçimde var olacağını belirlemiş olduğunda herkes hem fikirdir. Ancak insanların birçoğu, bir yandan Tanrı'nın doğasının, şeylerin özünün bir parçası olduğunu söylerken, diğer yandan da, Tanrının yaratmış olduğu şeylerin Tanrı'dan ayrı olarak tasavvur edilebileceklerini söylerler ki bu, kendi içinde tutarsızlıktır. Çünkü evren, Tanrı'nın dışında, Tanrı'dan ayrı bir şey değildir.

Ben öyle tasavvur ederim ki bütün bu yanlışlıkların nedeni akıl yürütme tarzlarına pek az düzen vermiş olmalarından ileri geliyor. Tanrı'nın doğası hem bilgi hem doğa bakımından önce geldiği için, her şeyden önce yapmaları gerektiği gibi, Tanrı'nın bu doğasını göz önüne alacak yerde, bilgi düzeninde onun en son geldiğini ve duyu objeleri adı verilen şeylerin hepsinden önce geldiğini zannettiler. Buradan, onların doğal şeyleri göz önüne aldıkları sırada Tanrısal doğadan hiçbir şeyi düşünmemiş oldukları sonucuna varılır ve sonradan, Tanrısal doğayı göz önüne almaya kalktıkları zaman, doğal şeylere ait bilgiyi temellendirmek için kullanmış oldukları ilk varsayımlarından fazla bir şey düşünmediler ve bu onların Tanrısal doğayı bilmelerine asla yardım edemiyordu. Öyle ise, kendi kendileriyle bu kadar çelişik olmalarında şaşılacak bir nokta yoktur. Tek dileğim burada, kendisi olmadan ne var olacak ne tasarlanabilecek nesnenin, bir şeyin özüne aittir demememin sebebini ortaya koymaktır. Bu sebep, tekil şeyler Tanrısız ne var olabilirler ne de tasarlanabilirler ve bununla birlikte Tanrı bu şeylerin özüne ait değildir. Fakat ben şunun zorunlu sonucu olarak, varlığını kurmaksızın koyamayacağımız, o varlığı yok etmeksizin kaldıramayacağınız ya da kendisi olmadan şeyin var olamayacağı ve

⁹⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 183; (s. 86-87; s. 37-38).

tasarlanamayacağı ve tersine, şey olmadan kendisi var olamayan ve tasarlanamayan bir şeyin özünü meydana getirdiğini söyledim.⁹¹

Spinoza'nın ifadelerinden anlaşılacağı üzere insanların tutarsızlığının, çelişkiye düşmelerinin nedeni, felsefi argümanın düzenine uymamış olmalarıdır. Tanrısal doğa, her şeye önceliği olduğu için, önce bilinmesi gerekirken, insanlar tam tersine, en son bilinmesi gereken şey olduğunu, duyuların nesnesi olan şeylerin ise, önce geldiğini düşünmüşlerdir. Bunun sonucu olarak doğal şeyleri ele aldıklarında, Tanrısal doğayı dikkate almamışlar, daha sonra dikkatlerini Tanrısal doğaya yönelttiklerinde, daha önce doğal şeyleri açıklamak için üretmiş oldukları kurgudan başka bir şey düşünememişlerdir. Ancak bu söylemlerin, Tanrısal doğayı anlama noktasında hiçbir yardımı olamaz.

Spinoza'nın kendi çağındaki düşünceden ayrıldığı önemli bir husus vardır. Eğer evreni, yaratılmış şeylerden yola çıkarak açıklamaya karar verirsek, bu şeylerin varlık nedenleri hakkında bir takım kurgular yaratmamız gerekecektir. Daha sonra, sıra Tanrısal doğayı açıklamaya geldiğinde ise, daha önce yaratmış olduğumuz kurguların gerçek olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Spinoza'ya göre, doğru felsefi uslamama, ne maddi şeylerin ne de zihnin açıklanmasından yola çıkmalıdır. Skolastikler, felsefi uslamamaya başlangıç noktası olarak yaratılmış şeyleri almışlar. Descartes ise, işe zihinden başlamıştır; oysa ki başlangıç noktası, Tanrı olmalıdır.⁹²

2. Zihnin Kaynağı

Spinoza'nın, Descartes'tan ayrıldığı diğer önemli bir konu da, insan zihnine bakışıdır. Spinoza, Descartes'ın aksine, insan zihninin fikirler içerdiğini düşünmez. Ona göre, insan zihni, fikirlerin kendisidir. Başka bir ifadeyle, insan zihni, fikirleri içinde bulunduran bir kap değildir; kap yoktur, sadece içeriği vardır. İnsan zihni ile fikirlerin ilişkisi, Tanrı ile varlıkların ilişkisiyle aynıdır. Nasıl ki, Tanrı varlıkları ile

⁹¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 183-185; (s. 87; s. 37-38).

⁹² Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 173.

bir ve aynı şey ise, insan zihni de düşünceleri ile bir ve aynı şeydir. Düşünceler olmazsa, zihin olmaz. Bir tek fikir ile zihin oluşur.⁹³

İnsan zihninin önce fiili varlığını teşkil eden şey, fiil halinde var olan tekil bir şeyin fikrinden başka bir şey değildir. İnsanın özü Tanrı'nın sıfatlarının bazı tavırlarıyla yani düşünce tavrıyla kurulmuştur. Bütün bu tavırlardan fikir doğası gereği öncedir; bu fikir bilinince, doğası gereği fikrin ilk olduğu başka tavırların da bu fertte bulunmaları gerekir. O halde insan zihninin varlığını ilk meydana getiren şey fikirdir. Bununla birlikte, o, var olmayan bir şeyin fikri değildir. Zira aksi halde, bu fikrin var olduğu söylenemez. Bu, o zaman, fiil halinde var olan bir şeyin fikri olacaktır; yoksa sonsuz bir şeyin fikri olmayacaktır. Gerçekten, sonsuz bir şey her zaman zorunlu olarak var olmalıdır. Oysa bu, "insanın özü zorunlu olarak varoluşu kuşatmaz. Yani doğa düzenine göre şu veya bu insanın var olabilmesi mümkün olduğu gibi var olmaması da mümkündür"⁹⁴ anlayışına göre saçmadır. O halde ilk önce insan zihninin fiili varlığını kuran şey, fiil halinde var olan tekil bir şeyin fikridir.⁹⁵ İnsan zihninde fikir, her türlü düşünce halinden önce gelir. Örneğin, sevgi, arzu veya zihnin herhangi başka bir duygulanışının ortaya çıkabilmesi için, sevilen ya da arzu edilen şeyin fikrinin bireyin zihninde önceden var olması gerekir.

Spinoza'nın "insan zihninin önce fiili varlığını teşkil eden şey, fiil halinde var olan tekil bir şeyin fikrinden başka bir şey değildir"⁹⁶ önermesinden hareketle vardığı sonuca göre, insan zihni, Tanrı'nın sonsuz zihninin bir parçasıdır. Bundan dolayı insan zihni herhangi bir şeyi kavlıyor (algılıyor) dediğimiz zaman, Tanrı'nın sonsuz olması bakımından değil, fakat insan zihninin doğasıyla ifade edilmiş olması veya insan zihninin özünü kurması bakımından, Tanrı'nın herhangi bir fikri olmasından başka şeyi anlamıyoruz ve yalnız insan zihninin doğasını meydana getirmesi bakımından değil, insan zihniyle birlikte başka bir şeyin fikrine de sahip olması bakımından, Tanrı'nın herhangi bir fikri olduğunu söylediğimiz zaman, insan zihninin bir şeyi parça halinde ve upuygun (tam) olmayarak kavradığını söylemiş

⁹³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 174.

⁹⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 161; (s. 79; s. 32).

⁹⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 185-187; (s. 87-88; s. 38-39).

⁹⁶ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 185; (s. 87; s.38).

oluruz.⁹⁷ Başka bir ifadeyle, bir şey algılandığı zaman, Tanrısal anlama yetisi bu şeyin fikrini edinmiş olur. Bu fikir, bazen yeterli, bazen yetersiz, doğru ya da yanlış olabilir.*

Spinoza'ya göre, insan zihnini meydana getiren fikrin objesinde olacak olan her şey bir zihin tarafından kavranmalıdır. Bu fikir zorunlu olarak vardır; yani, insan zihnini meydana getiren fikrin objesi beden ise, bu bedende zihin tarafından kavranmayan hiçbir şey olmayacaktır.⁹⁸ Spinoza'nın bu önermesinden anlaşılacağı üzere, insan zihninde gelişen tüm olaylar, insanın zihin ve beden olarak tümünün genel durumundan kaynaklanır. Bu durum açık ve seçik olarak algılanmasa da, zihinsel durum, genel duruma bağımlıdır. Beden de meydana gelip de, zihnin algılamadığı hiçbir şey yoktur.

İnsan zihnini oluşturduğu söylenen fikirlerin nesnesi sadece ve sadece insan bedenidir. Beden ve zihin denilen şeyler, iki ayrı birim değil, bir ve aynı şeyin iki ayrı yönünün ifadesidir. İnsan, kendi bedenini algılayan bir zihindir.⁹⁹ Eğer beden gerçekten insan zihninin nesnesi olmasaydı, bedenin duygulanışlarının fikirleri, zihnin teşkil etmesi bakımından Tanrı'da var olmayacaklardır. Yani, bedenin duygulanışlarının fikirleri zihnimizde var olmayacaktı. Oysa bizde bedenin duygulanışlarının fikirleri vardır. O halde insan zihnini teşkil eden fikrin nesnesi beden veya fiil halinde var olan cisimdir. Zaten eğer zihnin bedenden başka bir nesnesi olmuş olsaydı, peşinden bir eser doğurmayan hiçbir şey bulunmadığı için, onun zihnimizde bu eserin bir fikrine zorunlu olarak sahip olması gerekirdi. Oysa buna ait hiçbir fikir yoktur; o halde zihnimizin nesnesi var olan bedenden ibarettir ve başka bir şey değildir.¹⁰⁰

Zihnin bedenle birleşik olduğu, Spinoza'nın geometrik kanıtlamalarına ihtiyaç duymadan, günlük deneyimlerle de anlaşılabilir. Ancak bu birliğin ne tür bir birlik olduğunu, bu birliktelikten ne anlaşılması gerektiğini kavramak için,

⁹⁷ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 187; (s. 88; s. 39).

* Yeterli, yetersiz, doğru ya da yanlış fikirlerin ne olduğuna ve bu fikirlerin insan zihnine nasıl yerleştiğine bu bölümde ilgili yerlerde değinilecektir.

⁹⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 189; (s. 88; s. 39).

⁹⁹ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 175.

¹⁰⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 191; (s. 89; s. 39-40).

Spinoza'ya göre önce bedenın doğasının ne olduğunu anlamak, bedenın diğer cisimlerden farkının ne olduğunu, bunun da zihne nasıl yansıdığını anlamak gerekir. Ona göre her şey, değişik derecelerde de olsa, yaşam doludur ve her şeyin bir düşünce boyutu vardır. Nasıl ki insan bedeninin bir düşünce boyutu olduğu, bunun da insan zihni olduğu söylenirse, aynı şeyin tüm bedenler için söylenmesi mümkündür. Tabi ki, tüm düşünceler birbirleriyle aynı değildir; biri ötekinden üstün olabilir. Bu da, nesnesi olan bedenın daha üstün olmasına ya da daha çok gerçeklik taşımasına bağlıdır.¹⁰¹ Spinoza, zihnin bedenle birleşik olduğuna dair önermeyi daha anlaşılır kılmak adına bazı açıklamalar yapar.

Söylemiş olduklarımızdan, sadece insan zihninin bedenle birleşik olduğu değil, aynı zamanda zihin ile bedenın birliğinden ne kastedildiği de anlaşılır. Halbuki, eğer önce bedenın doğasına dair uygun bir bilgi yoksa, hiç kimse bu birleşmeyi uygun ve seçik bir surette bilemez. Zira şimdiye kadar gösterdiklerimiz bütün bedenler için ortaktır ve sadece, insanlara mahsus değildir. Türlü derecelerde de olsa, başka bütün canlı fertlere de aittir. Gerçekten Tanrı'nın insan bedeni hakkında nasıl fikri varsa, nedeni olduğu herhangi bir şey hakkında da zorunlu olarak fikri vardır. Bundan dolayı, insan bedeninin fikri üzerine bütün söylediklerimiz, ister istemez, herhangi bir şeyin fikri için anlaşılmalı olmalıdır. Bununla birlikte nesnelere birbirlerinden ayrıldıkları gibi fikirlerin de birbirlerinden fark etmelerini ve bu fikrin nesnesinin başka bir fikrin nesnesinden daha yetkin olması ve daha çok gerçeği kavramasına göre, bir fikrin başka bir fikirden daha yetkin olması ve daha çok gerçeği kavramasını inkar edemeyiz¹⁰²

İnsan düşüncesini diğer varlıkların düşüncesinden farklı kılan şey, bağlı bulunduğu bedenın doğasının farklı olmasıdır. Dolayısıyla, insan zihnini anlamanın yolu, bedenın doğasının anlaşılmasına bağlıdır. Ancak Spinoza insan bedeninin doğasını genel olarak belirtse de, ayrıntılı bir şekilde açıklayamayacağını ifade eder.

İnsan zihniyle başka zihinler arasındaki farkı ve başkalarıyla kendi arasındaki yetkinlik derecesini belirtmek için, söylemiş olduğumuz gibi, nesnesinin yani insan bedeninin doğasını bilmek zorunludur. Ancak onu burada açıklayamam ve zaten bu

¹⁰¹ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 175.

¹⁰² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 191-192; (s. 90; s.40).

açıklama, kanıtlamak istediğim şey için de zorunlu değildir. Bununla birlikte diyeceğim ki, genel olarak bir bedende, başka bedenlerden ziyade birçok bedenlere aynı zamanda tesir etme ve onları duyma yetisi varsa onun zihninin başka zihinlerden ziyade birçok şeyleri aynı zamanda algı ve kavrama yetisi var demektir; yine söyleyeceğim ki, bir bedenin etkileri ne derece yalnız kendisine bağlıysa ve başka bedenler etki alanında ona ne derece az yardım ederlerse, onun zihni de o kadar yetkin olarak kavramaya elverişlidir. Buradan, bir zihnin başka zihinlere üstünlüğünü bilebiliriz, sonradan bedenimiz hakkında neden çok bulanık bir bilgimiz olduğunu görebiliriz; yine buradan, başka bir çok sonuç çıkarılabilir. Bu yüzden, genel olarak bedenin doğası üzerine bir şeyler söyleyerek işe başlamam zorunludur.¹⁰³

Spinoza'nın, “bir beden, aynı anda birçok eylemi yapmaya ya da karşılamaya, diğer bedenlerden ne kadar daha yatkınsa, zihni de aynı biçimde, aynı anda birçok şeyi algılamaya o kadar yatkındır” ifadesinin, sadece insan zihninin diğer varlıklardan neden daha üstün olduğunu değil, aynı zamanda bir insanın zihninin bir diğerinden neden daha üstün olduğunu da açıkladığı söylenebilir.

Spinoza, *Etika*'nın İkinci Bölüm'ündeki “insan zihnini oluşturduğu söylenen fikirlerin nesnesi sadece insan bedenidir”¹⁰⁴ önermesine dayanarak zihnin bedenle yakından ilişkili olduğunu ortaya koyar. Hemen ardından bu zihin beden birlikteliğinin ne olduğunu anlamak için, bedenin doğasının kusursuz bir biçimde öğrenilmesi gerektiğini belirtir. Aslında bu zihin-beden ilişkisi sadece insanlara ait bir şey değildir. İnsan bedeninin olduğu kadar, diğer bedenlerin de bir düşünme boyutu vardır. Bir zihnin karmaşıklık derecesi, bağlı bulunduğu cismin karmaşıklığına bağlıdır ve insan bedeni, diğer cisimlerden çok daha karmaşık bir cisim olduğu için, onu algılayan zihin de, zorunlu olarak diğerlerinden çok daha karmaşıktır. Spinoza, oldukça karmaşık ve çok öğeden oluşmuş olmasına karşın, yine de kendisini bir tek birey olarak algılayan zihnin, aynı şekilde, hiç de basit olmayan bedenle olan ilişkisinin anlaşılabilmesi için bedeninin doğası ve birey kuramı

¹⁰³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 193-195; (s. 90; s. 40).

¹⁰⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 189; (s. 89; s.39).

hakkında bilgi verir.¹⁰⁵ O, bedenın doğasını ve birey kuramını ‘hareketlilik’ ve ‘hareketsizlik’ gibi kavramlara dayanarak ele alır.

Spinoza’nın, hareketi de hesaba katan yepyeni bir fizik anlayışı vardır. Descartes, mekanikte ilk veri olarak uzayı ele alır. Ona göre, tek sonsuz olan uzaydır. Hareket ise her zaman sonludur. Hareketin, mutlak bir başlangıcı ve mutlak bir sonu vardır. Başka bir deyişle, hareket başlar, sona erer ve durgunluğa döner. Spinoza, burada, yepyeni bir şey önererek, hareketin de sonsuz olduğunu ileri sürer.¹⁰⁶

Spinoza’ya göre, bütün cisimler hareket halinde ya da durgun haldedirler. Her cisim ya daha hızlı, ya daha yavaş hareket eder. Cisimlerin birbirlerinden ayırt edilmelerini sağlayan şey, tözleri ya da yapılmış oldukları şey değil, hareket halinde ya da durağan, hızlı ya da yavaş olmalarıdır. İki cismi ayrı yapan şey, ayrı tözlerden oluşmuş olmaları değildir. Çünkü, Birinci Bölüm’de kanıtlanmış olduğu gibi, evrende bir tek töz vardır ve bütün cisimler bu tözden oluşmuştur. Bütün cisimler aynı kurallara tabidir ve hepsi de belli ve belirlenmiş bir şekilde Tanrısal varlığın kendisini ifade edişidir. Gerçekten, bütün cisimler aynı ve tek sıfatın kavramını kapsamaları bakımından birbirleriyle ilgilidirler. Bundan sonra da bazen daha hızlı, bazen daha yavaş hareket edebilmeleri bakımından ve mutlak olarak söylenirse, hareket veya durgunluğa elverişli olmaları bakımından birbirlerine uygundur. Bir cismi hareket haline getiren, hareket etmeye ya da durgun kalmaya zorlayan, bir başka cisimdir. Bu cisim de bir başkası tarafından hareket etmeye ya da durgun kalmaya belirlenim zinciri vardır.¹⁰⁷

Spinoza’ya göre, bireyselliğe sahip olan her beden, diğerleri de birer beden olan pek çok parçadan bir araya gelir. Bu bileşiklik, uzamın her tavrı için ortak olan hareket ve hareketsizlik yasaları uyarınca söz konusu olur. Zira, her beden hareketli ya da hareketsizdir. Ayrıca hareketli bedenlerin her biri, bazen daha yavaş bazen de daha hızlı hareket ederler. Böylece Spinoza’ya göre bir bedenın, diğer bedenden farkı, diğerine göre daha hızlı veya daha yavaş hareket etmesidir. Bu anlamda, belirli

¹⁰⁵ Moris Fransez, *Spinoza’nın Tao’su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 177.

¹⁰⁶ Moris Fransez, *Spinoza’nın Tao’su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 177.

¹⁰⁷ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 195-197; (s. 90-91; s. 41).

bir bedene ait olan parçaların, herhangi bir bedene değil de o bedene ait olmaları, belirli bir hareket ve hareketsizlik oranı uyarınca söz konusu olur. Bu hareket ve hareketsizlik oranı, söz konusu tavrın diğer tavırlardan ayrı olarak var olmasını sağlar. Dolayısıyla, bir bedeni diğer bedenlerden ayıran şey, o bedenin bileşik olduğu parçalar arasındaki hareket ve hareketsizlik ilişkisidir. Bir bedene bireysellik kazandıran bu hareket ya da hareketsizlik ilişkisi, onun özüne karşılık gelir ve dolayısıyla ona özgüdür. Başka bir ifadeyle, bir yer kaplama tavrı olan bir bedenin var olması, pek çok başka bedenin o tavrının özünü ifade eden hareket ve hareketsizlik ilişkisi altında bir araya gelmesidir.

Spinoza'ya göre, birkaç cisimden bileşik olan bir cisimden, yani bir bireyden başka bir cisim ayrılrsa ve aynı zamanda bu ayrılanların yerini aynı sayıda ve aynı doğada başka cisimler alsın, bu bileşik cisim, biçiminde hiçbir değişiklik olmadan önceki doğasını aynen korur. Çünkü cisimler arasında töz bakımından farklılık yoktur. Bir bireyin özünü kuran, cisimlerin birlikteliğidir. Bu birliktelikse, cisimler sürekli bir değişim halinde oldukları halde, hiç değişmeden kalır. Öyleyse birey hem tözü hem de tavrı bakımından önceki doğasını aynen korur. Bir bireyi oluşturan parçalar, birbirleriyle olan hareket ve hareketsizlik derecelerini önceki gibi korumaları kaydıyla, daha büyütülebiliyor ya da daha küçülebiliyorlarsa, o birey hiçbir biçimsel değişikliğe uğramadan önceki doğasını korur.¹⁰⁸

Bir bireyi meydana getiren bazı cisimler, hareketlerini sürdürebilmeleri ve birbirleriyle olan iletişimlerini eskisi gibi aynen korumaları kaydıyla, bir yönde devam eden hareketlerini başka bir yönde devam eden hareketlerini başka bir yöne çevirmek durumunda kalırlarsa, o birey hiçbir biçimsel değişikliğe uğramadan önceki doğasını aynen koruyacaktır. Dahası, bu şekilde bileşik bir birey ister bir bütün olarak hareket etsin isterse hareketsiz kalsın, ister bu ister şu yöne hareket ettirilsin, her bir parçası hareketini sürdürdüğü ve diğer parçalarıyla eskisi gibi iletişimini sürdürdüğü sürece doğasını aynen korur.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 203-205. (s. 93-94; s. 42-43).

¹⁰⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 205-207; (s. 94; s. 43).

Görüldüğü gibi, bileşik bir bireyin, çeşitli etkilere maruz kalmasına karşın kendisine özgü doğasını yitirmemesi mümkündür. Bu, birbirinden sadece hareketlilikte ya da hareketsizlikte, hızlı ya da yavaş olmaları ile ayırt edilen en basit cisimlerden oluşmuş bileşik bireylerde böyle olduğu gibi, doğaları değişik birçok cismin bir araya gelmesinden oluşmuş bileşik cisimlerde de durum değişmez. Bunlarda, parçaların her birinin kendi doğasına göre maruz kalabileceği türlü etkilenmelere karşın, parçalarının birbirlerine ilettikleri hareketlilik değişmedikçe, varlıklarını sürdürürler. Evrenin tümü, parçaları yani tüm cisimler, sürekli bir biçimde değişime tabi olsalar da, bireyin bir bütün olarak değişmediği bir tek birey olarak tasavvur edilebilir.¹¹⁰

Parçaları sürekli değişmekte olan bir bireyi, aynı birey olarak görmemizi sağlayan şey, parçaların değişmesine karşın, parçalar arasındaki ilişkinin, iletişimin değişmez kalmasıdır. Belki de sürekli değişmekte olan hücrelerden oluşan bir bedeni ya da sürekli değişmekte olan fikirlerden oluşan bir zihni, “ben” ya da “bir başkası” olarak algılamamızı açıklamanın tek yolu parçaların aralarındaki iletişimin değişmez kalmasıdır. Parçaların (fikirlerin, hücrelerin) dağılması ile beraber, birey sona ermiş, başka bir ifadeyle ölmüş olur. Evren, en büyük ölçekte bakıldığında, bir bireysellik, bir ‘başkasına benzemeyişlik’ arz ederken, en küçük ölçekte bakıldığında, bileşik olmayan, birbirinden ayırt edilemeyen bireylerde kendini ifade eden bir ‘töz’e indirgenebilir. Organize olmamış varlıklar için homojen uzam parçacıkları olduğu söylenebilir ama birey bambaşka bir şeydir. Birey bir orantıdır; bir sayı gibi gayri maddi, eşi benzeri olmayan, şaşırtıcı bir şeydir.¹¹¹ Spinoza, bireyle ilgili düşüncelerine yer verdiği yardımcı önermelere dair bazı açıklamalar yapar.

Buradan açıkça görüyoruz ki, bileşik bir birey farklı türde birçok etki almış olsa da her zaman kendi doğasını korumaktadır. Ama biz şimdiye kadar birbirinden sadece hareket, hareketsizlik, hızlilik ve yavaşlık açısından farklı olan, yani en basit cisimlerden meydana gelen bir bireyi ele aldık. Şimdi bakışımızı farklı doğalara sahip birkaç bireyden oluşan başka bir birey üzerine çevirirsek, bu tür bir bireyin de çok daha farklı şekillerde etki aldığı halde doğasını aynen koruduğunu görürüz.

¹¹⁰ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 180.

¹¹¹ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 180-181.

Çünkü bu bireyin her parçası birçok cisimden meydana gelmiş olduğundan, doğası hiç değişmeden her parçasını bazen daha yavaş, bazen daha hızlı hareket ettirebilir ve böylece hareketini daha hızlı ya da daha yavaş şekilde diğerlerine iletebilir. Dahası, bakışımızı bu ikinci tür bireyden meydana gelen üçüncü tür bireye çevirecek olursak, onun da birçok farklı şekilde etki alsa bile biçiminde hiçbir değişiklik olmadığını görürüz. Bu düşünce akışımızı böyle sonsuza dek sürdürürsek, sonuçta tüm doğanın bir birey olduğunu; parçaları, yani bütün cisimleri, sonsuz şekilde değişse bile bu bireyin bütünlüğünün asla değişime uğramayacağını kolayca anlarız.¹¹²

Spinoza'ya göre, insan bedeni farklı doğalara sahip pek çok bireysel kısımdan oluşmuştur ve bunların her biri kendi içinde son derece karmaşık yapıdadır. İnsan bedenini oluşturan bireysel kısımların bazıları sıvı, bazıları yumuşak, bazıları da serttir. İnsan bedenini oluşturan bireysel kısımlar, dolayısıyla insan bedeninin kendisi, dış cisimlerden çok değişik şekilde etkilenir. İnsan bedeni kendisini korumak için pek çok sayıda başka cisme gerek duyar ve deyim yerindeyse bunlar sayesinde sürekli yenilenir. İnsan bedeninin sıvı kısmı, dış bir cismin etkisi altında kalıp da yumuşak bir kısma sıkça çarpmaya başlarsa, yumuşak kısmın yüzeyini değiştirir ve bu yüzeyde kendisini harekete sevk eden dış bir cisimden belli izler bırakır. İnsan bedeni dıştaki cisimleri çok farklı şekillerde harekete geçirebilir ve onları çok farklı şekillerde düzenleyebilir.¹¹³

3. Zihnin Doğası

İnsan bedeni dış cisimlerle sürekli etkileşim halindedir. Beden, dış cisimlerden sadece farklı şekillerde etkilenmekle kalmaz, aynı zamanda onları da etkiler. Bu arada insan zihni de bedende olup biten her şeyi algıladığı için, bedeninin dış cisimlerle etkileşimi ne kadarsa, zihnin de o kadar algılayacağı söylenebilir. “İnsan zihni pek çok şeyi algılama yetisine sahiptir; beden dıştaki cisimleri farklı

¹¹² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 207; (s. 94-95; s. 43).

¹¹³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 209; (s. 95-96; s. 44).

şekillerde etkilemeye yatkınlaştıkça da bu yetisi artar.”¹¹⁴ Başka bir ifadeyle, bir insan, bedenini, çok yönlü kullanmak için çabaladığı oranda, zihni de birçok şeyi algılamaya o kadar yakın olur.

İnsan zihninin bilimsel varlığını kuran fikir basit bir fikir değildir; tersine birçok fikrin birleşmesinden oluşmuştur. Yani, insan zihni de, bedeni gibi bileşik bir varlıktır. Buradan hareketle, insan zihninin, bedeni oluşturan bütün parçaların düşüncelerinin bir araya gelmesinden ibaret olduğu söylenebilir.

Spinoza’ya göre, insan bedeninin dış cisimlerden etkilenme biçimlerinin her birinin fikri hem insan bedeninin hem de dış cisimlerin doğasını içermelidir. Bir bedenin etkilenme biçimlerinin hepsi hem etkilenen hem de etkileyen cismin doğasından çıkar. Bu yüzden, bu etkilenme biçimlerinin fikri zorunlu olarak her iki cismin de doğasını içermelidir. Dolayısıyla, insan bedeninin dış cisimlerden etkilenme biçimlerinin her birinin fikri hem insan bedeninin hem de dış bir cismin doğasını içerir. Buradan çıkan ilk sonuca göre, insan zihni hem birçok cismin doğasını hem de kendi doğasını anlar. Diğer sonuca göre, dış cisimlerden edindiğimiz fikirler, dış cisimlerin doğasından ziyade kendi bedenimizin yapısını gösterir.¹¹⁵

İnsan zihni, başka cisimlerin doğasını algılarken, aslında, sadece kendi bedeninin doğasını algılamış olur. Daha doğrusu, dış cisimler hakkında edinilmiş bilgiler, dış cisimlerin doğasından çok, insanın kendi bedeninin hakkında bilgi verir. İnsan bedeni bir dış cisim tarafından etkilendiğinde, o cismin etkisiyle bir değişime uğradığında, zihin de o cismi var olarak algılar. Çünkü bedenin yumuşak parçalarında onun izi kalır. Hatta, bedenin o cisimle teması kesilse dahi algılama onun zihninde varlığını sürdürebilir. Çünkü yumuşak parçalarda kalmış olan izi silen bir olay henüz gerçekleşmemiştir. Bedenin bu modifikasyonlarının oluşturduğu, bize dış cisimleri sanki karşıımızdaymış gibi gösteren fikirlere, şeylerin imgesi denir.¹¹⁶

¹¹⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 209-211; (s. 96; s. 43).

¹¹⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 211-213; (s. 96-97; s. 44-45).

¹¹⁶ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 182.

İnsan bedeni dış cismin doğasını gerektiren tarzda etkilenmişse, insan bedeni söz konusu cismin var oluşunu ya da bulunuşunu dışlayacak bir tarzda etkilenene kadar, insan zihni o cismin fiilen var olduğunu ya da karşısında durduğunu düşünecektir. Çünkü insan bedeni bu şekilde etkilendiği sürece insan zihni beden bu tarzdaki duygulanımına yoğunlaşacaktır, yani fiilen var olan bir tavrın fikrine sahip olacaktır. Başka deyişle, dış cismin doğasını içeren bir fikre, yani dış cismin doğasının var oluşunu ya da bulunuşunu dışlamayan, aksine olumlayan bir fikre sahip olacaktır. Dolayısıyla insan zihni, onu dışlayacak şekilde etkilenene kadar dış cismin fiilen var olduğunu ya da bulunduğunu düşünecektir.¹¹⁷

İnsan bedeni bir kereliğine birden fazla cisimden aynı zamanda etkilenmişse, sonradan zihin bu cisimlerin birini hayal etse hemen diğerlerini de hatırlar. Zihnin herhangi bir cismi hayal etmesinin nedeni, insan bedeninin dış bir cisimden aldığı izlenimlerin etkisinde kalmış ve belli bir duruma geçmiş olmasıdır; bu etkilenme, onun bazı kısımlarının söz konusu dış cisim tarafından itildiği zaman aldığı etkiyle aynı tarzdadır; ve bu insan bedeninin o sıradaki durumu, zihnin iki cismi aynı anda hayal etmesine yol açacak biçimdedir. Bu yüzden zihin aynı anda iki cismi de hayal eder. Dolayısıyla zihin onlardan birini hayal ederken hemen diğerini de hatırlar.¹¹⁸ Spinoza, bu görüşlerini daha anlaşılır kılmak adına örnek vererek açıklar ve onların farklı konularla olan bağlantısını ele alır.

Buradan hareketle hafızanın da ne olduğunu açıkça anlıyoruz. Çünkü hafıza, insan bedeninin dışındaki cisimlerin doğasını içeren fikirlerin çağrışımından başka bir şey değildir. Bu çağrışım, insanın bedensel hallerinin düzenine ve çağrışımına göre zihinde oluşur. Yani ilk olarak söylemek istediğim, bu çağrışımın her şeyden önce sadece insan bedeni dışındaki cisimlerin doğasını içeren fikirlerin bir çağrışımı olduğu, bu cisimlerin doğasını açıklayan fikirlerin çağrışımı olmadığı. Çünkü insanın bedensel hallerine ilişkin fikirler, kesin konuşmak gerekirse, hem insan bedeninin kendi doğasının hem de dış cisimlerin doğasını içerir. İkinci olarak söylemek istediğimse, bu çağrışımın insan bedeninin hallerinin düzenine ve çağrışımına göre oluştuğu; çünkü böylece onu aklın düzeninden doğan ve zihnin şeyleri ilk

¹¹⁷ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 213; (s. 97; s. 45).

¹¹⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 219-221; (s. 99; s. 46).

nedenleriyle algılamasına yol açan ve bütün insanlarda aynı olan fikirlerin çağrışımından ayırt edebiliyorum.

Buradan hareketle zihnin niçin bir şeyin düşüncesinden hemen başka bir şeyin düşüncesine, üstelik ilkiyle hiçbir alakası olmadığı halde, geçebildiğini de açıkça anlıyoruz. Örneğin elma kelimesinden, birisi hemen bu meyvenin düşüncesine ulaşır. Bu meyvenin o kelimenin telaffuzuyla hiçbir benzerliği ve o kelimeyle herhangi bir ortak noktası olmadığı halde; bunun tek nedeni, söz konusu insanın bedeninin hem bu kelimedenden hem de bu meyveden aynı anda etkilenmiş olmasıdır. Yani söz konusu insanın her elma gördüğünde bu kelimeyi de işitmiş olmasıdır. İşte bu şekilde her insan alışkanlığın bedenindeki şeylerin imgelerini düzenleyişine göre, bir düşünceden diğerine geçer. Örneğin, bir asker kumda bir atın izlerini görünce at düşüncesinden hemen atlı düşüncesine geçecektir, sonra da savaş düşüncesine ve bunun benzeri diğer düşüncelere. Ama bir köylü bu tür bir at düşüncesinden hemen saban düşüncesine, ardından tarla düşüncesine ve benzeri diğer düşüncelere geçecektir. Böylece her insan şeylerin imgelerini birbirine eklemeye ve bağlamaya alışkın olduğu şu ya da bu tarza göre bir düşünceden bir başkasına geçecektir.¹¹⁹

İnsan zihni denilen şey, insan bedeni üzerinde edinilmiş bilgi ya da fikirden başka bir şey değildir. Bu bilgi edinme ya da fikir, bedenin uğradığı değişimlerin algılanmasından ibarettir. İnsan zihni kendi bedenini algılar. Aslında, insan zihninin 'farkında' olduğu sadece kendi bedeni değildir. Zihin, aynı zamanda, kendisinin de farkındadır. İnsan bir şeyi bilir, yani bedenine yaptığı etkiyi bilir ama aynı zamanda, bildiğini de bilir, bildiğini bildiğini de bilir. İnsan zihni nasıl bedeni ile birleşikse, zihnin kendi hakkında edindiği düşünce de, kendisi ile birleşiktir. Başka bir deyişle, zihin ile beden ilişkisi ne ise, zihnin kendisi ile ilgili olduğu fikir ile ilişkisi de aynıdır. İnsan zihni, sadece bedenin uğradığı modifikasyonları değil, bunların neden olduğu kendi fikirlerini de algılar. Farkında olduğunun farkındadır. Zihnin kendisini bilmesi bedenin modifikasyonları üzerinde edindiği fikirleri algılamasından başka bir şey değildir.¹²⁰ Ancak burada, edinilen fikirlere ne kadar güvenilebilir ve bunlar gerçeği ne kadar yansıtabilir gibi üzerinde durulması gereken bazı sorular vardır. Daha önce değinildiği üzere, bir şeyin algılandığı düşünüldüğünde, aslında

¹¹⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 221-223; (s. 99-100; s. 46-47).

¹²⁰ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 184-185.

algılanmış olan, sadece bu şeyin duyulara yapmış olduğu etkiden ya da modifikasyondan başka bir şey değildir. Bu yüzden duyular aracılığıyla edinilen fikir, zorunlu olarak kısmidir, eksiktir. Çünkü algılanan dış cisim ile ilgili yeterli bilgi içermez.

İnsan zihni diğer cisimlerin varlığını, bedenini uğradığı değişim hakkında edindiği fikir yoluyla algılar, yani imgeleme yoluyla. İnsan zihni imgeleme yoluyla baktığı için, dış cisimler hakkında tam bir bilgiye sahip olamaz. Aslında, bedenini bir dış cisimden etkilenmesi sonucu oluşan fikir, sadece dış cisim değil, beden hakkında bile doğru bilgi içermez. Dış cisimleri sadece bizi etkiledikleri kadar, bedenimizi sadece etkilendiği kadar ve zihnimizi de sadece bu etkilenmeden oluşturduğu fikir kadar bilebiliriz. Fikirlerimiz, nesnelere hakkında yeterli bilgi içeremez, dolayısıyla onları açıklamaya yeterli olamaz.¹²¹ Ancak edinilen fikirlerin ne kadarının yetersiz ya da eksik olduğu sorularının yanı sıra, gerçeği yansıtan ya da tam, yeterli olan bir fikir edinme olanağının olup-olmadığı soruları akla gelebilir. Spinoza'ya göre, insan bedeninin hallerine ilişkin fikirler sadece insan zihnine ait fikirlerse, açık ve seçik değil, bulanık fikirlerdir.¹²² Başka bir ifadeyle, insan zihni, bir şeyi doğanın genel düzeni içinde algıladığı zaman, kendisi, kendi bedeni ya da dış cisim hakkında tam (upuygun) bilgi edinemez ve edindiği bilgi bulanıktır, dolayısıyla eksiktir.

Tam (upuygun) bilgi edinme olanağının bulunmadığı bir alan da varlıkların süreleridir. Biz bedenimizin varoluş süresiyle ilgili ve bizim dışımızdaki tekil şeylerin varoluş süresi hakkında ancak çok yetersiz bir bilgiye sahip olabiliriz. Çünkü insan bedeni gibi tekil olan her şey tekil olan başka bir şey tarafından şu ya da bu şekilde var olmaya ve eylemde bulunmaya belirlenmek zorundadır. Bu başka tekil şey de başka bir tekil şeyle aynı şekilde belirlenmek zorundadır ki, bu böyle sonsuza kadar sürer. Buradan çıkan sonuca göre, tekil şeylerin hepsi olasıdır ve yok olabilir. Çünkü onların var oluş süreleri hakkında hiçbir şekilde tam bir bilgi edinemeyiz.¹²³

¹²¹ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.185.

¹²² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 237; (s. 105; s. 51).

¹²³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 243-245; (s. 106-107; s. 52).

Spinoza'ya göre, Tanrı'yla ilişkili oldukları sürece tüm fikirler doğrudur. Çünkü Tanrı'da olan tüm fikirler nesnelereyle tamamen örtüşür ve bu nedenle hepsi doğrudur. Tanrı, zihnimizin özünü teşkil eder ve ona bağlı fikirler, gerçeğe uygun, kusursuz ve doğrudur. Bizde bire bir ve mükemmel fikrin olduğunu söylediğimizde, kastettiğimiz şey sadece bu bire bir ve mükemmel fikrin zihnimizin özünü kuran Tanrı'da olduğudur; dolayısıyla, kastettiğimiz şey sadece böyle bir fikrin doğru olduğudur. Yanlışlık bire bir olmayan, yani bölük pörçük ve bulanık olan fikirlerdeki bilgi eksikliğidir.¹²⁴ Spinoza, insanların kendilerini özgür sanmalarını, yanlış fikre bir örnek olarak gösterir.

Sözgelimi insanlar kendilerinin özgür olduklarını sandıklarından dolayı yanılırlar. Bu sanının tek dayanağı, insanların kendi eylemlerinin bilincinde oldukları halde, bu eylemleri belirleyen nedenleri bilmemeleridir. Demek ki, onların özgürlük fikri, kendi eylemlerinin nedenini hiç bilmemeleridir. İnsanın eylemlerinin iradeye bağlı olduğunu söylemelerinin nedeni, iradenin ne tür bir şey olabileceğini ve bedeni nasıl harekete geçireceğini bilmemelerindedir. [...] Aynı mantıkla, güneşe baktığımızda bizden yaklaşık iki yüz ayak uzakta olduğunu hayal ederiz ama bizim yanılığımız sırf onu böyle hayal edişimizden kaynaklanmaz. Güneşi böyle hayal ederken onun gerçek uzaklığını ve onu böyle hayal edişimizin nedenini bilmememizden de kaynaklanır. Hatta sonradan güneşin dünyanın çapından altı yüz kez daha uzak olduğunu öğrensek bile yine de bize yakın olduğunu hayal ederiz. Çünkü güneşi bize bu kadar yakın olarak hayal edişimizin nedeni onun gerçek uzaklığını bilmememiz değil, bedenimizin güneşin etkisinde olduğu sürece aldığı halin güneşin özünü içermesidir.¹²⁵

Spinoza'ya göre, tam, açık ve seçik fikirler nasıl meydana geliyorsa, eksik ve bulanık fikirler de öyle meydana gelir. Her ne kadar, onun, eksik ve bulanık fikirlere dair ortaya koyduğu önermelere dayanarak, tam, açık ve seçik fikirlerin olamayacağı düşünülse de, Spinoza, insanların bu tür fikirleri edinme imkanına sahip olduğuna dair bir takım önermelerde bulunur. Her şeyde ortak olan ve hem parçada hem de bütünde eşit olarak bulunan bir öge, tekil olan herhangi bir şeyin özünü oluşturmaz. Her şeyde ortak olan ve hem parçada hem de bütünde eşit olarak bulunan öğeler

¹²⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 245-249; (s. 107-108; s. 53).

¹²⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 249-251; (s. 108-109; s. 53-54).

ancak bire bir kavranırlar.¹²⁶ Spinoza'nın bu önermelerinden anlaşılacağı gibi, bütün varlıklarda ortak olan bazı nitelikler vardır. Bu, bütün varlıklarda, hem parçada hem de bütünde eşit olarak bulunan, hiç birinin özünü teşkil etmeyen nitelikler üzerine edinilen fikirler kısmi değil, tamdır.

Spinoza'ya göre, doğada her nesnenin bir zihinsel boyutu vardır ve burada, bir zihne sahip olma bakımından insana ayrılmış bir ayrıcalık yoktur. İnsan zihni insan bedenine bağlı olan, ona tekabül eden, onun tüm parçalarını algılayan bir 'evrensel zihin' parçasıdır. Zihin, her yönü ile bedeni algıladığına göre, bir beden dış cisimlerle ne kadar çok ortak özelliği varsa, zihninin de o kadar çok şeyi tam bir biçimde algılar. Her şeyde ortak olan, hem parçada hem de bütünde eşit olarak bulunan, hem insan bedenine hem de bedenin etkilendiği cisimlere ortak olup, ikisinin de özelliği olan şeyler, tam ve açık seçik olarak herkes tarafından algılanan, kanıtlanmaları gerekmeyen ortak kavramlar ya da aksiyomlardır. Ancak, zihinde tam ve eksiksiz olarak ortaya çıkabilecek fikirler sadece aksiyomlar değildir. Tam fikirleri takip eden fikirler de tamdır. Yani bir düşünce sisteminde, bu aksiyomların mantıksal sonuçları olarak gelişen fikirler de eksiksiz olacaktır. Başka bir deyişle, teoremleri temel doğrulardan yola çıkmış olan tümdengelimli bir sistem de gerçek bilgi sağlar.¹²⁷ Spinoza, akıl yürütmenin temel ilkeleri olan ortak kavramları açıkladıktan sonra, bazı aksiyom ve kavramların başka nedenleri de olduğunu ve nedenlerin de aynı şekilde açıklanması gerektiğini söyler.

Bu kavramlar açıklanarak, hangi kavramaların diğerlerinden yararlı, hangilerinin neredeyse gereksiz; yine hangilerinin herkeste ortak, hangilerinin ise önyargılardan arınmış olanlara açık ve seçik olduğu ve nihayet hangilerinin dayanıksız oldukları tespit edilebilir. Yine bunlardan bir de, bazı ikincil kavramaların ve dolayısıyla da bunlara dayanan aksiyomların, kökenlerinin nereye dayandıkları tespit edilebilir. Fazla ayrıntıya girmeden, *Varlık, Şey, Herhangi bir Şey*, gibi aşkın dediğimiz terimlerinin kökenlerinin nereye dayandığına ilişkin bazı açıklamalar yapacağım.¹²⁸

¹²⁶ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 251-253; (s. 110; s. 54).

¹²⁷ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.189-190.

¹²⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 257-259; (s. 112; s. 55-56).

Spinoza'ya göre, bu terimlerin oluşmasının ve gerçek şeylermiş gibi algılanmalarının nedeni, insan bedeni sınırlı olduğu için, kendinde sadece belirli sayıda imge oluşturabilmesi, bu sayı aşıldığında ise, imgelerin birbirine karışmaya başlamasıdır. Ayrıca, bedenin aynı anda oluşturabileceği belirgin imge kapasitesinin çok üstüne çıkıldığında ise, hepsinin tamamen birbirine karışmasıdır. Zihne gelince, ancak bedenin aynı anda oluşturabileceği imge sayısı kadar belirgin imgelemede bulunabileceği için, bedende imgeler karışmaya başladıkça, zihnin cisimleri imgelemesi de karmakarışık olacaktır. Bunun sonucu olarak, zihin, bu cisimleri genel bir yüklem altında *Varlık, Şey, Herhangi bir Şey* gibi anlayacaktır. Spinoza, bu kavramlara yönelik bazı açıklamalarda bulunur.

Bu terimler son derece bulanık fikirleri temsil ederler. Bundan başka, tümeller denilen, insan, at, köpek gibi kavramlar da benzer nedenlere dayanır. Örneğin, insan bedeninde aynı anda öyle çok imge oluşuyor ki, bunlar tahayyül gücünü kat kat atıyor, öyle ki zihin artık bireyler arasındaki en ufak farkı ya da onların tam sayısını bile canlandıramıyor. Bu yüzden sadece bedenin onlardan aldığı izlenimleri dikkate alıp hepsindeki ortak olan niteliği net şekilde canlandırıyor. Çünkü bu bireylerin her biri en çok bu ortak nitelikleriyle bedeni etkilemiş olur. Zihin işte bunu insan kelimesiyle ifade ediyor ve bunu sonsuz sayıdaki bireye yüklüyor. Çünkü zihin, bireylerin tam sayısını canlandıramaz. Ancak bu kavramlar bütün insanlarca aynı şekilde oluşmaz. Her biri farklı şekilde, bedeni en sık etkilemiş şeyin doğasına göre, zihnin en kolay hayal ettiği ya da hatırladığı şeye göre oluşur. Örneğin insanda sizi en fazla etkileyen boyuysa, insan kelimesinden anlayacağınız dik duran bir canlı olacaktır; ama başka bir özelliği daha fazla dikkatinizi çekmişse insanla ilgili başka bir ortak imge oluşturacaksınız. Örneğin insanı gülen bir canlı; iki ayaklı tüysüz bir hayvan; akıllı bir hayvan olarak düşüneceksiniz ya da başka başka özelliklerini dikkate alıp her biriniz kendi bedeninizin yatkınlığına göre şeyler hakkında bu tür tümel imgeler oluşturacaksınız. O halde doğadaki varlıkları sadece onların imgeleriyle açıklamaya kalkan filozofların arasında bunca görüş ayrılığının olmasına hiç şaşırılmamalıdır.¹²⁹

¹²⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 261-263; (s. 112-113; s. 55-56).

4. Bilgi Türleri

Spinoza'ya göre, edinilen bilgiler, oluşma nedenlerine, tutarlılık, güvenilirlik ve derinliklerine göre sınıflandırılabilir. Spinoza, *Etika*'nın İkinci Bölümü'nde, algılamalar ve bilgilerin oluşması hakkında buraya kadar söylemiş olduklarından, bilgilerin üç biçimde edinildiğinin ortaya çıktığını söyler. Birinci tür bilgi, sanı ya da hayal gücüdür. Bu, iki biçimde oluşur. İlki, duyuyla algılanan şeylerin, düzensiz, bölük pörçük, karmakarışık bir biçimde temsil edilmesi suretiyle edinilen bilgi, yani muğlak deneyim yoluyla olan algılamadır. Diğeri ise, çeşitli işaretlerden, örneğin, bazı şeyler duyulduğunda ya da okunduğunda, bir çağrışım sonucu imgelemeye benzer biçimde oluşturulan fikirdir. İkinci tür bilgi ya da akıl, nesnelere özellikleri üzerinde ortak kavramlar ve tam fikirler edinildiğinde oluşan bilgidir. Bu, akıl yürütme yoluyla edinilen rasyonel bilgidir. Üçüncü tür bilgi ya da sezgisel bilgi, Tanrı'nın bazı sıfatlarının biçimsel özüne ilişkin birebir fikirden şeylerin özüne ilişkin birebir bilgiye değin uzanır.¹³⁰

Spinoza'ya göre, sanı, hayal gücü ya da birinci tür bilgi, yanlışlığın tek nedenidir. İkinci ve üçüncü tür bilgi ise, zorunlu olarak doğrudur. Bize doğruyu yanlıştan ayırt etmemizi öğreten birinci tür bilgi değil, ikinci ve üçüncü tür bilgidir.¹³¹ Doğru fikir, dayanağı olan fikirdir. Bir fikir, gerçeği yansıtsa dahi, eğer rasyonel bilgiye dayanmıyorsa yanlıştır. Aynı şekilde, bir fikir akla, yani ussal bilgiye dayanıyorsa, gerçeği yansıtmasa bile, doğru bir fikirdir. Örneğin, kulaktan dolma bir bilgiye dayanarak aspirinin sağlığa iyi geldiğine inanılırsa, bu fikir yanlış bir fikir; bu ilacın kimyasal özelliklerinin kanda yaptığı şu ya da bu etkiden dolayı sağlığa iyi geleceğinin bilinmesi ise doğru bir fikirdir. Bu fikirlerin ikisi de gerçeği yansıtıyor ya da ikisi de yansıtmıyor olabilir ama yine de biri doğru, diğeri yanlış fikirdir. Daha sonra aspirinin, yeni keşfedilen bir başka özelliğinden dolayı, zararlı olduğu ortaya çıksa dahi eski fikrin doğruluğu yitirilmez.¹³²

¹³⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 263-265; (s. 113-114; s. 57).

¹³¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 265-267; (s. 114; s. 57-58).

¹³² Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.195-196.

Varlıkların olumsal ya da rastlantısal olmayıp zorunlu olduklarını görmek, aklın doğasında vardır. Şeylerin olumsal olduklarını, yani varoluşlarının ve geleceklerinin tesadüfi olduklarını düşünüp, varoluşlarına neden olan ve geleceklerini tayin eden zorunluluğu görmemek hayalidir; akıl ise, bütün şeylerin varoluşlarının, bütün olayların oluşmalarının altındaki zorunluluğu algılar. Tanrısal doğada işleyen zorunluluk, tüm şeylerde ve gerçekleşen tüm olaylarda kendisini açığa vurur. Akıl da bunu açık ve seçik bir biçimde algılar. Aklın bir şeyi algılaması, tüm şeylere ortak olan, bu şeylerin hiçbirine özel (özüne ait) olmayan ilişkileri bilmesi yoluyla olur. İşte tüm şeylere ortak olan, hiçbir şeyin özünü açıklamayan ve aklın kavradığı bu ilişkiler, zamansız ya da zamana tabi olmayan başka bir deyişle sonsuzluk türünden anlaşılabilir ilişkilerdir. Fiili olarak var olan bir şey hakkında edinilen fikir, Tanrı'nın sonsuz ve sınırsız özünü de içerir. Var olduğu görülen bir şey hakkında edinilen fikir, o şeyin hem ne olduğunu (özünü) hem de varlığını içerir. Burada var olmaktan anlaşılması gereken, o şeyin belirli bir süre için özünü koruyucu olması değil, var olmasını zorunlu kılan doğa yasası ya da başka bir deyişle var olmanın doğasıdır. Her ne kadar bir şeyin, belirli bir biçimde var olmasını belirleyen yine başka bir şeyse de, onu bir arada tutan güç, doğadaki sonsuz zorunluluktan türer.¹³³

Spinoza'ya göre, herhangi bir cisme ya da fiilen var olan tekil bir şeye ilişkin herhangi bir fikir, zorunlu olarak Tanrı'nın ezeli-ebedi ve sınırsız doğasını içerir. Tüm fikirlerin içeriğinde olan Tanrı'nın ezeli-ebedi ve sınırsız özüne ilişkin bilgisi birebir ve mükemmel bilgidir. İnsan zihninde, hem kendisinin hem bedeninin hem de dış cisimlerin fiilen var olduklarını algılamayı sağlayan bilgiler vardır. Dolayısıyla insan zihni, Tanrı'nın ezeli-ebedi ve sınırsız özüne ilişkin bir bilgiye de sahiptir.¹³⁴ Buradan hareketle, her şeyin Tanrı'da olduğu ve Tanrı'yı bilme yoluyla kavranabileceği bilindiğinde, her şey hakkında tam bilgi edinmenin mümkün olduğu sonucu çıkarılabilir.

Tanrı'nın sınırsız özü ve ezeli-ebediliği herkesçe bilinir. Dahası madem ki her şey Tanrı'ya bağlıdır ve Tanrı aracılığıyla kavranır, o halde biz bu bilginin yardımıyla

¹³³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.197-198.

¹³⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 279-281; (s. 118-119; s. 60-61).

birçok hakikati doğru olarak bilebileceğimizi anlayabiliriz ve böylece üçüncü türden bilgiyi geliştirebiliriz. Ne var ki insanların Tanrı'ya ilişkin bilgileri, ortak kavramlara ilişkin bilgiler kadar açık değil, bu yüzden Tanrı'yı bir cisim gibi zihinlerinde canlandıramıyorlar ve görmeye alışık oldukları şeylerin imgelerine Tanrı adını veriyorlar. İnsan oldukları için başka türlü davranmaları da çok zor, çünkü sürekli dış etkenlerin tesiri altındalar. Ama çoğu hata zaten bundan kaynaklanıyor, yani şeylerin yanlış adlandırılmasında. Örneğin, insanlar hesap hatası yaptıklarında zihinlerindeki sayılar kağıda yazdıkları sayıları tutmuyor. Bu nedenle siz onların zihinlerini hesaba katarsanız aslında hata yapmıyorlar, sadece hata yapmış gibi görünüyorlar. Çünkü biz kağıt üzerindeki sayıları onların zihinlerindeki sayıların gibi düşünüyoruz. Böyle düşünmemiş olsak, onların hata yaptığını da inanmayız. Fikir ayrılıklarının çoğu, insanın zihnindeki doğru bir şekilde aktaramamasından ya da başkasının zihnini saçma sapan okumasından kaynaklanıyor. Aslına bakarsanız insanlar birbiriyle düpedüz çeliştiklerinde bile ya aynı şeyi düşünüyorlar ya da farklı şeyleri, öyle ki taraflardan birine hatalı ve mantıksız görünen şey diğerine öyle görünmüyor.¹³⁵

Spinoza'ya göre, zihinde mutlak ya da özgür irade diye bir şey yoktur. Sadece zihnin bir nedene bağlı olarak şu ya da bu seçimi yapması belirlenmiştir; aynı şekilde bu neden de başka bir nedene bağlı olarak belirlenmiştir, bu başka neden de yine başka bir nedene bağlı olarak belirlenmiştir ve bu böyle sonsuza kadar gider. Ona göre, belirlenmiş bir düşünce olan zihin, kendi etkinliğinin özgür nedeni olamaz. Zihinde istemeye ya da istememeyle ilgili mutlak bir yeti yoktur, sadece tekil istekler, yani şu ya da bu olumlama, şu ya da bu olumsuzlama söz konusudur. Bu isteklerden her biri birer fikirden başka bir şey değildir.¹³⁶

İrade ve akıl bir ve aynı şeydir. Bunu ileri sürerek Spinoza, düşünce dünyasına bir yenilik getirmiş olur. Descartes'ta bilgi edinme sürecinde işleyen güçler, anlayış, duyu ve iradedir. Anlayış, gerçekliğe bir bakıştır. Zihnin sunduğu şey ret ya da kabul edilir, önemli olan iradedir. Ona göre, 'yanlışın' kaynağı, anlayışın ötesinde bir şeyin kabul ya da reddedilmesidir. Spinoza'nın kuramı ile bu tez çürütülmüş olur. Çünkü ona göre, gerçekte ne irade ne de anlayış diye bir şey vardır.

¹³⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 283-285; (s. 119-120; s. 61-62).

¹³⁶ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 289; (s. 121; s. 63).

Bütün bunlar birer kurgudan, soyutlamadan, evrensel birer kavramdan başka bir şey değildir.¹³⁷

Spinoza, bir fikir yani zihinsel kavram ile hayal gücünün oluşturduğu imgelerin birbirinden kesinlikle ayırt edilmesi gerektiğini söyler. Ayrıca, fikirler ile şeylerin ifade ettiği kelimelerin de birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgular. Çünkü çoğu insan bu üçünü, yani fikirleri, imgeleri ve kelimeleri ya tamamen birbirine karıştırmış ya da bunların doğru ve dikkatli bir şekilde ayırdına varamamış olacak ki, irade konusundaki bu öğretisi ile ilgili bir cehalet söz konusu; oysa bu, hem felsefi amaçlar için hem de yaşamımızı akıllıca idare edebilmemiz için bilinmesi gereken önemli bir konudur.¹³⁸

Fikirlerin bizde dış cisimlerle temasımız sonucunda oluşan imgelerden ibaret olduğunu sananlar, böyle imgeler oluşturamadığımız şeylerin fikirlerinin fikir olmadığına, özgür irademizin seçimine bağlı olarak kurguladığımız birer hayal olduğuna kendilerini inandırmışlardır. Bu yüzden fikirlere bir tablo üstündeki sessiz resimler olarak bakıyorlar ve bu önyargıya kendilerini iyice kaptırdıklarından bir fikrin, fikir olduğu sürece, bir olumlama ya da bir olumsuzlama gerektirdiğini anlamıyorlar. Kelimelerle fikirleri karıştıranlarsa, sadece kelimelerle, hissettiklerine aykırı şeyleri kabul ya da reddedebildikleri için hissettiklerine aykırı bir şeyi isteyebileceklerini zannederler. Düşüncenin ne imgelerle ne de kelimelerle bir ilişkisi vardır. ‘Düşünüyorum’ ya da ‘karar verdim’ ifadeleri birer düşünce değil, sadece birer sözdür. Oysa yer kaplama kavramını hiç mi hiç gerektirmeyen düşüncenin doğasına bir dikkat etsek, bu tür önyargılardan kurtulmak bizim için o kadar kolay olacak ki; böyle yaparsak, düşünmenin bir tavrı olması bakımından bir fikrin ne bir şeyin imgesinden ne de kelimelerden oluştuğunu apaçık göreceğiz. Çünkü kelimelerin ve imgelerin özü sadece cisimsel hareketlerden ibarettir ve bunlar hiçbir şekilde düşünce kavramını içermezler.¹³⁹

Spinoza’ya göre irade, özel isteklerin tümünü dile getiren evrensel kavramdan başka bir şey değildir. Ancak birçok insan bu ortak ya da evrensel fikrin bir yeti olduğunu, hatta bu yetinin akıldan çok daha geniş kapsamlı hatta sonsuz olduğunu

¹³⁷ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.199-200.

¹³⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 291; (s. 122; s. 63).

¹³⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 293-295; (s. 122-123; s. 63).

ileri sürerler. Kimisi de, algıladığımız şeylere teslim olmamak için usavurmamızı geçici olarak askıya alabildiğimizi deneyimle bildiğimizi söyleyip, bunun da, usavurmamızın üzerinde özgür bir gücümüz bulunduğunun delili olduğunu ileri sürer. Bunlara göre, yanılmamızın ya da aldanmamızın nedeni bir şeyi algılayışımızda değil, bu algılayışa teslim olmamızdadır. Örneğin, kanatlı bir at hayal eden birisinin, sırf buna dayanarak kanatlı bir atın var olduğuna inanmayacağını, bu yanılığa düşmesi için ayrıca kanatlı bir atın varlığını kabul etmesi gerektiğini söylerler. Halbuki bu, usavurmanın askıya alınması dedikleri hadisenin özgür iradeyle herhangi bir ilgisi yoktur; bu, sadece algılamamızın gerçeği yansıtmadığının farkına varmamızdan başka bir şey değildir. Muhakemeyi durdurma işi, özgür irade gücünün bir yeteneği değil, sadece yeni bir algılamadır. Kanatlı bir at imgeleyen ve başka hiçbir şey algılamayan bir çocuk düşünelim. Bu çocuk, atın varlığını yadsıyan herhangi bir şey algılamadığı için atın varlığına inanacaktır. Aynı şekilde, uykuda iken rüyamızda gördüğümüz şeylere inanır, bir an için kuşkuya düşmez ve usavurmamızı askıya almayız. Kanatlı bir atın var olduğu yanılığısına düşmememiz, irademize değil, bu imgelemeyi yadsıyan bir başka fikrin zihnimizde belirmesine bağlıdır. Bütün bunlar bize, evrensel özel olanı, soyut ya da akıl ürünü olanla gerçek olanı karıştırdığımız zaman ne kadar yanılığa düşebileceğimizi gösterir.¹⁴⁰ Spinoza, özgür bir irade yetisinin bulunmadığına dair kuramına başka itirazların da olabileceğini söyler.

Eğer bir insan, özgür iradesiyle hareket etmezse, Buridan'ın eşeği* gibi bir denge durumunda kaldığında ne olur? Açlıktan ölür mü? Eğer ölür dersem, zihnimde olanın, bir insan değil de bir eşek ya da insan heykeli olduğu gibi bir durum çıkacak; ölmez dersem, o zaman da, bu insanın kendi kaderini belirleyebileceğini kabul etmiş olacağım. İtiraf ediyorum ki, böyle bir denge durumunda bırakılmış, yani açlıktan eşit mesafeye konmuş yiyeceklerden başka hiçbir şey algılamayan bir insan, açlıktan ölecektir. Bu kişinin insandan fazla eşek sayılmasının gerekip gerekmediğini soracak

¹⁴⁰ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 201-202.

* Bu, Jean Buridan adlı Fransız filozofuna atfedilen bir argümandır. Bu argümana göre, bir eşek, iki eşit saman yığımına eşit bir mesafeye bırakıldığına, bu ikisinden birini tercih etmesi için herhangi bir nedeni olmadığından, açlıktan ölür.

olurlarsa, bilmiyorum diye yanıtlarım, nasıl ki, kendisini asan birinin, bir çocuğun, bir ahmak ya da delinin ne sayılması gerektiğini bilmiyorsam.¹⁴¹

Spinoza, bu öğretiyi bilmenin insan yaşamına sağlayacağı yararları ele alır ve *Etika*'nın İkinci Bölüm'ünü bu yararların bir değerlendirmesini yaparak sonlandırır.

Sadece Tanrı'nın emriyle hareket ettiğimizi ve Tanrısal doğadan pay aldığımızı, hareketlerimiz mükemmelleştikçe de Tanrı'yı daha derinden anlayabileceğimizi öğretmesi açısından yararlıdır. O halde bu öğreti bizi bir yandan ruh dinginliğine erdirirken, öte yandan da en üstün mutluluğumuzun, yani kutluluğun ne anlama geldiğini öğretiyor; başka deyişle, sadece sevgi ve dindarlıkla yönlenebileceğimiz eylemlerde bulunmamızı sağlayan Tanrı'nın bilgisine ermek anlamına geldiğini öğretiyor. Yine bu öğreti sayesinde, erdemleri, en iyi erdemleri ve kendilerine çektirdikleri köle yaşamı için Tanrı'dan müthiş bir ödül bekleyenlerin gerçek erdemi anlamaktan ne kadar uzak olduklarını anlarız. Gerçek erdem ve Tanrı'ya gerçek hizmet, mutluluk ve en üst derecede özgürlüktür.

Bu öğreti, kaderimizi, yani üzerinde egemenliğimiz olmayan şeyleri, başka bir deyişle, bizim doğamıza bağlı olmayan şeyleri nasıl karşılamamız gerektiğini öğrettiği için yararlıdır. Bir üçgenin üç açısının iki dik açığa eşit olmasını gerektiren zorunluluk kadar kaçınılmaz olan iyi ya da kötü olayları, eşit bir zihinsel durumla karşılamayı ve bunlara tahammül etmeyi öğretir.

Bu öğreti bizi toplumsal yaşama hazırlar, hiç kimseden nefret etmemeyi, hiç kimseyi küçümsememeyi, hiç kimseyle alay etmemeyi, hiç kimseye kızmamayı ve hiç kimseyi kıskanmamayı öğretir. Ayrıca herkesin elindekiyle yetinmesini ve komşusuna yardım etmesini de öğretir, üstelik öyle kadınsı bir merhametle, tarafgirlikle, batıl inançla değil de, yeri ve zamanı geldiğinde sadece aklın sesine kulak vererek.

Son olarak bu öğreti topluma yarar sağlar. Çünkü yurttaşların nasıl yönetileceğini ve yönlendirileceğini öğretir ki, köle haline gelmesinler, tersine kendi

¹⁴¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 303-307; (s. 123-126; s. 64-67).

hayırlarına olacak her türlü işi yapabilsinler. Başka bir deyişle, bu öğreti, toplum yönetimine ışık tuttuğu, özgürlük altında nasıl daha mükemmel işler yapılacağını öğrettiği için yararlıdır.

Spinoza'nın, insan zihninin doğası ve kaynağına ilişkin söyledikleri kısaca ifade edilecek olursa, tözün kendisini açığa vurduğu ve Tanrısal nedenselliğin egemen olduğu bir alanın da, insan zihni olduğu söylenebilir. Zihni ve bedeni ile bir bütünlük oluşturan insan da, diğer varlıklar gibi doğanın değişmez yasalarına tabidir. Bütün yer kaplayan varlıklarda olduğu gibi insan bedeninin de tabi olduğu belirlenim, sadece maddesel dünyada değil, aynı zamanda düşüncede de egemenliğini sürdürür. Tanrısal zorunluluk ve nedensellik, her şeyde olduğu kadar, insan zihninde bilgilerin oluşmasında da tutarlılık gösterir. Daha somut bir ifadeyle, bir üçgenin üç açısının toplamının iki dik açığa eşit olması, üçgen olmanın zorunlu sonucu olduğu gibi, insan zihninde bilgilerin belirli bir biçimde oluşması da, zihnin doğasının zorunlu sonucudur.

İnsan zihnini oluşturan fikirlerin nesnesi, insan bedeni olduğu için, zihni anlamamanın yolu bedeni anlamaktan geçer. Zihin ve beden, iki ayrı şey değil, Tanrı'nın sonsuz sıfatlarının iki ayrı yönünün, yani düşünce ve yer kaplama sıfatlarının ifadeleridir. İnsan bedeni dış cisimlerle sürekli etkileşim halindedir. Beden, dış cisimlerden sadece farklı şekillerde etkilenmekle kalmaz, aynı zamanda onları da etkiler. Bu arada insan zihni de bedende olup biten her şeyi algıladığı için, bedenin dış cisimlerle etkileşimi ne kadarsa, zihnin de o kadar algılayacağı söylenebilir. İnsan zihninin bilimsel varlığını kuran fikir basit bir fikir değildir; tersine birçok fikrin birleşmesinden oluşmuştur. Yani, insan zihni de, bedeni gibi bileşik bir varlıktır. İnsan zihni denilen şey, insan bedeni üzerinde edinilmiş bilgi ya da fikirden başka bir şey değildir. Bu bilgi edinme ya da fikir, bedenin uğradığı değişimlerin algılanmasından ibarettir. Buradan hareketle, insan zihninin, bedeni oluşturan bütün parçaların düşüncelerinin bir araya gelmesinden ibaret olduğu söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DUYGULARIN KAYNAĞI ve DOĞASI

Spinoza'dan önceki çoğu düşünürre göre insan, akıl ve duygular arasında, birini diğerine üstün kılmak için mücadele verir. İnsan, ya aklın buyruklarına uymayıp tutkularına boyun eğerek köle olur ya da tutkularını dizginleyip bir bilge olur. Bu düşünürlerden biri olan Descartes da, insanın aklın buyruklarına uymasıyla tutkulara boyun eğmesi arasındaki seçimi özgür iradesiyle yaptığını savunur. Spinoza bu anlayışa karşı çıkarak, insanların isteklerinin üzerinde egemenliğinin olmadığını iddia eder. Evrendeki her şeyde olduğu gibi insanı da belli bir biçimde davranmaya iten şey, insanın özgür seçimi değil, zorunluluğun kendisidir. Ona göre, insan, zihninde olup bitenin nadiren nedeni olur, çoğu zaman, belirli bir biçimde davranmaya neden olan duygulara edilgin bir şekilde boyun eğer. Buradan hareketle, duyguların kaynağı ve doğasının kapsamlı bir şekilde analiz edilebilmesi için; iyi ve kötü, etkinlik-edilginlik (eylem ve tutku), özgür irade, arzu, sevinç, keder, istek, duyguların çeşitliliği gibi hususların ele alınması gerekir.

Spinoza duygular konusunda da bazı insanların bir takım önyargılardan dolayı, şeyler üzerinde bulanık fikirlerinin olduğuna ve yanıldıklarına dikkat çeker. Ona göre insanların tutkuları, istekleri iradelerine bağlı değildir. İnsanlar nasıl davranıyorlarsa öyle davranmak zorunda olduklarının, başka türlü davranma şanslarının olmadığını farkında değildir. Bu noktada üzerinde durulması gereken şey, farkında olup olmama meselesidir. İnsanın kendi duygularına yön verebilmesinin yolu, zihninde olup bitenin farkında olmasının sağlanmasından geçer. Her şeyden önce, düşüncenin, isteğin, davranışın oluşmasındaki zorunluluğun farkında olup, bunların nedenini yanlış yerde aramayıp, tutkuların boyunduruğundan

sıyrılmak gerekir. Spinoza, bu konu hakkındaki düşüncelerini *Etika*'da üçüncü bölümün başında dile getirir.

Duygular ve insanların yaşam tarzları hakkında eser kaleme alan çoğu düşünür doğanın ortak yasalarından kaynaklanan doğal şeylerle değil de, doğanın dışında olan şeylerle ilgilenmiş benziyorlar. İnsanoğlunu doğada krallık içinde bir krallık olarak görmüşler adeta. Çünkü insanın doğa düzenine uymak yerine bu düzeni bozduğuna inanıyorlar; kendi eylemleri üzerinde mutlak bir denetim gücü olduğuna ve kendi eylemini kendisinin belirleyebileceğine inanıyorlar. Sonra da insani zayıflık ve tutarsızlıkların nedenini doğanın mutlak kudretine yoracaklarına insan doğasındaki falanca kusura yorarlar. Bu yüzden de doğalarına dertleniyor, gülüyor, burun kıvrıyor ya da daha çok lanet yağıdırıyorlar ve insan zihninin yetersizliğini, kurnazlığıyla kim daha iyi kınarsa onu Tanrı yerine koyuyorlar. Gerçi çok seçkin düşünürler de yok değil; dürüst bir yaşam sürme konusunda övülecek eserler kaleme almış bu düşünürler, insanlara bilgelik dolu öğütlerde bulunmuşlar. Ama bildiğim kadarıyla hiçbiri ne duyguların doğasını, kudretini belirlemiş ne de bir zihnin bunları denetim altına almak için yapabileceklerini. İçlerinde en ünlüsü olan Descartes, zihnin kendi eylemleri üzerinde mutlak bir kudrete sahip olduğuna inanmasına rağmen yine de insanın duygularını ilk nedenleriyle açıklamaya özen göstermiş, aralarda da zihnin kendi duygularına mutlak anlamda nasıl hakim olabileceğini göstermiştir. Ama Descartes da dehasının keskinliğini göstermekten öteye gidememiştir.

Spinoza'ya göre, doğada, onun kusuru olarak gösterilebilecek hiçbir şey yoktur. Çünkü doğa hep ayındır, gücü ve etkileme imkanı her yerde bir ve ayındır. Başka bir deyişle, doğanın yasaları ve kuralları her yerde ve her zaman ayındır, her şey bu yasalara ve kurallara göre meydana gelir ve şu ya da bu şekilde biçim değiştirir. Dolayısıyla akla gelebilecek bütün her şeyin doğasını anlamaya çalışırken izlenecek yöntem de bir ve aynı olmalıdır. Yani her şey doğanın evrensel yasaları ve kurallarıyla anlaşılmalıdır. Öyleyse kendi kendine meydana geldiği düşünülen nefret, öfke, kıskançlık gibi duygular da, bütün diğer tekil şeyler gibi, doğanın zorunluluğundan kaynaklanır.¹⁴² Spinoza, duyguların doğasını, gücünü ve zihnin bu duygular üzerindeki egemenliğini incelediği *Etika*'nın üçüncü bölümünde, duygular

¹⁴² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 315; (s. 130; s. 69).

hakkındaki görüşlerini sağlam bir zemine oturtmak için, Tanrı ve zihni incelediği önceki bölümlerde de olduğu gibi bazı tanımlara, önkabullere, önermelere ve kanıtlamalara geniş yer verir.

Spinoza, evrende var olan her şeyin, her olayın, her duygunun, bir neden tarafından zorunlu olarak etkilendiğini ve bu etkinin aynı zamanda başka bir şeyin nedeni olduğunu ileri sürer. Ona göre, her şey, kendinden doğan etkilerin bazen tam bazen de kısmi nedenidir. Eğer, o etkinin ortaya çıkması sadece kendisinden kaynaklanmışsa tam, etkinin ortaya çıkmasında hem kendisi hem de başka unsurlar etkin olmuşsa kısmi nedendir. Eğer benim içimde ya da dışımda oluşan bir şeyin tam nedeni isem, yani o şeyin var oluş nedeni, açık ve seçik olarak bende algılanabiliyorsa etkin; benim içimde ya da dışımda oluşan bir şeyin sadece kısmi nedeni isem, yani o şeyin varlığının nedeni hem bende hem de benden başka bir şeyde algılanıyorsa, edilgin durumda sayılırım.¹⁴³

1. Duygunun Tanımı

Spinoza duyguyu, beden in etki gücünü azaltan ya da çoğaltan, bu güce yardımcı olan ya da onu engelleyen beden in değişik halleri ve aynı zamanda bu haller hakkındaki fikirler olarak tanımlar.¹⁴⁴ Ayrıca, o, *Etika*'da üçüncü bölümün sonunda duyguların genel tanımını verir. Bu tanıma göre, ruhun edilginliği olarak adlandırılan duygu, bulanık bir fikirdir; zihin bu fikir aracılığıyla beden in ya da beden in bir kısmının var olma gücünün öncekinden daha fazla ya da daha az olduğunu doğrular ve zihin böyle bir fikre sahip olduğunda şunu değil de bunu düşünmeye yönelir.

Öncelikle kastettiğim bir duygunun, yani ruhun edilgen bir durumunun bulanık bir fikir olduğudur. Çünkü zihin ancak birebir olmayan, yani bulanık fikirleri olduğunda etkilere maruz kalır. [...] İkinci olarak kastettiğim, zihnin bu fikir aracılığıyla kendi

¹⁴³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 216-217.

¹⁴⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 317; (s. 131; s. 70).

bedeninin ya da bedeninin herhangi bir kısmının var olma gücünün öncekinden daha fazla ya da daha az olduğunu doğruladığıdır. Çünkü cisimler hakkında sahip olduğumuz tüm fikirler, dış bir cismin doğasından çok kendi bedenimizin fiili durumunu belirtir. Ama bir duygunun gerçekliğini kuran bir fikir, bedenin kendi etkinlik gücünün, yani var olma gücünün artmasından veya azalmasından ya da yardım almasından veya kısıtlanmasından ileri gelen bedenin kendisinin ya da herhangi bir kısmının sahip olduğu bir durumu belirtmeli, yani ifade etmelidir.

[...] Ben öncekinden daha fazla ya da daha az var olma gücü derken, zihnin bedeninin şimdiki durumunu geçmişteki durumuyla kıyasladığını söylemek istemiyorum, bir duygunun gerçekliğini oluşturan bu fikrin bedene ilişkin öncekinden daha fazla ya da daha az gerçeklik içeren bir şeyi doğruladığını söylemek istiyorum. Zihnin özü de bundan, yani kendi bedeninin fiili var oluşunu doğrulamasından ibaret olduğuna ve bizim yetkinlikten anladığımız da bir şeyin asıl özü olduğuna göre, demek ki zihin kendi bedenine ya da bedeninin bir kısmına ilişkin öncekinden daha fazla ya da daha az gerçeklik içeren bir şeyi doğrulamaya başladığında daha fazla yetkin ya da daha az yetkin bir seviyeye geçiyor. [...] Zihnin düşünme gücünün çoğalıp azaldığını söylerken kastettiğim sadece buydu, yani zihnin kendi bedenine ya da bu bedenin bir kısmına ilişkin daha önce doğrulamış olduğundan daha fazla ya da daha az gerçeklik anlatan bir fikri doğruladığıdır.¹⁴⁵

Önceki bölümde değinildiği üzere, insan zihninde oluşan fikirler bazen tam bazen de eksik ve karmakarışık. Oluşan bu fikirler insan doğasını belirli şekillerde etkiler. Eğer tam bir fikirse, insan zihninde oluşan etkinin nedeni, zihnin kendisidir. Dolayısıyla bu durumda zihnin etkin olduğu söylenebilir. Eğer fikir sadece zihinden kaynaklanmayıp dış etkenlerin de etkisiyle karmakarışık bir şekilde oluşmuşsa, bu durumda, zihnin edilgen bir durumda olduğu, oluşan etkinin ya da duygunun bir tutku olduğu söylenebilir.

İnsan zihninin bazı durumlarda etkin, bazı durumlarda da edilgen olduğunu düşünen Spinoza'ya göre, bire bir yani tam fikirlere sahip olduğu sürece, insan zihni, zorunlu olarak etkin, bire bir olmayan yani eksik fikirlere sahip olduğu sürece de zorunlu olarak edilgendir. Beden zihnin düşüncesine neden olamaz, aynı şekilde,

¹⁴⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 509-511; (s. 195-196; s. 112-113).

zihin de beden hareket etmesine ya da hareketsiz kalmasına veya herhangi başka bir durumuna neden olamaz.¹⁴⁶ Zihnin bedeni herhangi bir şey yapmaya, bedenin de zihni herhangi bir şeyi düşünmeye zorlayamayacağını akıl yürütme yoluyla güçlü bir şekilde ve açık seçik kanıtlamış olduğunu iddia eden Spinoza, insanların buna direneceğini düşünür. Çünkü ona göre, insanın ‘kötü’ düşüncelerinin kaynağının beden olmayabileceğini ve zihnin de, bedeni ‘dizginleme’ gücü olmadığını kabul etmeleri tüm hayallerini yıkar. Aynı zamanda, o güne kadar, filozof ve Tanrıbilimcilerin, insan olmanın özü saydıkları özgür iradenin ellerinden uçup gitmesi sonucunu doğurur.¹⁴⁷

Geleneksel düşüncede, insanın özü ya da insana özgü olan, insanı insan yapan şey, özgür iradedir. Bu anlayışa göre insan, iradesi sayesinde bedeninin isteklerini dizginleyebilir, aklın yolunu seçebilir. Spinoza’nın bu noktada getirdiği yenilik, bedensel olanla zihinsel olanın herhangi bir etkileşim içinde olamayacağı ve günlük deneyimin de, ikisi arasında herhangi bir etkileşim olduğuna inanılmasını gerektirecek bir delil getirmediği fikridir. Zihin ve beden, doğanın iki değişik görüntüsünün ya da yüklemının tezahür ettiği iki halinden başka bir şey değildir. Bu ikisi arasında paralellik olduğu söylenebilir ama herhangi bir etkileşim yoktur.¹⁴⁸

Zihnin özünü oluşturan ilk şey, edimsel olarak var olan bir bedenin fikrinden başka bir şey değildir. Zihin denilen şey, bedene bağlı, onu algılayan bir fikir olarak da imgelenebilir. Bu fikir, bazen tam bazen de kısmi olan birçok başka fikirden oluşmuştur. Zihin, aynı zamanda hem tam hem de eksik fikirlere sahip olabildiği için, bazı şeylerde etkin, bazı şeylerde de edilgin durumdadır. Zihnin eylemleri tam fikirlerden, yani zihnin salt kendi doğasından üreyen fikirlerden, edilginlik ya da tutkular ise eksik ya da kısmi fikirlerden doğar. Başka bir ifadeyle, zihnin etkin olduğu fikirler sadece birebir yani tam fikirlerden, edilgin olduğu durumlar ise sadece birebir olmayan yani eksik fikirlerden kaynaklanır.¹⁴⁹ Spinoza’nın bu söylemlerinden anlaşılacağı üzere, özgür irade, insanın özü değil, bir yanılısamadır.

¹⁴⁶ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 319,323; (s. 131-132; s. 70-71).

¹⁴⁷ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 218.

¹⁴⁸ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 223.

¹⁴⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 335-336; (s. 136; s. 74).

Onun bu konu hakkındaki ifadelerinden hareketle insanın özünü, zihin ve bedenden ibaret olan varlığımızın derinlerinde aramak gerekir.

2. Conatus

Dış bir neden işe karışmadıkça hiçbir şey yok edilemez. Spinoza'ya göre bu önerme kendiliğinden apaçıktır. Çünkü mevcut herhangi bir şeyin tanımı o şeyin özünü olumlar, yadsımaz. Başka deyişle o şeyin özünü ortaya koyar. Bu nedenle dış nedenler hiç dikkate alınmadan, sadece şeyin kendisi göz önüne alındığında, onda kendisini yok edebilecek bir şeye rastlanması mümkün değildir. Şeylerin biri diğerini yok edebiliyorsa bunların doğaları birbirine aykırıdır, yani aynı özünde bulunmaları mümkün değildir. Tek tek her şey var olduğu sürece kendi varlığını sürdürmeye çabalar. Çünkü tekil şeyler Tanrı'nın sıfatlarının kesin ve belirli bir şekilde ifade edilmesine neden olan tavrılardır. Başka bir ifadeyle, bunlar Tanrı'nın var olmasına ve etki etmesine yol açan Tanrı'nın kudretini kesin ve belirgin bir dille ifade eden hallerdir. Aynı zamanda hiçbir şey kendisine kendisini yok edebilecek ya da varlığını ortadan kaldıracabilecek nitelikte bir şey içermez; tersine, varlığını ortadan kaldıracabilecek nitelikteki her şeye karşıttır. O halde var olduğu sürece kendi varlığını sürdürmeye çabalar. Bir şeyin fiili özü, Spinoza'nın *conatus* adını verdiği bu çabadan başka bir şey değildir.¹⁵⁰

Herhangi bir şeyin varlığını sürdürmek için sarf ettiği çaba, o şeyin fiili özünden başka bir şey değildir. Her şeyin mevcut özünden mutlaka bazı sonuçlar çıkar ve şeyler ancak kendilerinin belirli doğalarından zorunlu olarak çıkacak sonuçları doğurabilirler. Öyleyse herhangi bir şeyin ya kendi kendisine ya da başkalarıyla birlikte herhangi bir şeyi yapmasına ya da yapmaya çalışmasına neden olan yetisi, yani çabası, başka deyişle, kendi varlığını sürdürmek için sarf ettiği güç,

---

¹⁵⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 337-341; (s. 137; s. 75).

çaba, yani *conatus*, o şeyin mevcut özünden, yani fiili özünden başka bir şey değildir.¹⁵¹

Her tekil varlığın kendi var oluşunu sürdürmek için gösterdiği çaba olarak tanımlanabilecek olan *conatus*, o varlığın bilfiil özünü oluşturur. Dolayısıyla, insan doğası da, kendi varlığını sürdürmek için gösterdiği çabayla tanımlanabilir. Bu anlamda *conatus*, insan doğasının zorunluluğunu ifade eden evrensel bir ilkedir.¹⁵² İnsan, varlığını sürdürmek için, nedenselliğe dayalı zorunluluğun egemen olduğu dış dünyayı bilmek ve tanımak zorundadır. Çünkü dış dünyayla, doğru bilgilere dayalı bağılıkların kurulması, insan yaşamının önemli yönlerinden biridir. İnsanın yaşamaya tutunabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için bu gereklidir. Buna göre, doğada bulunan canlı ve cansız her varlık gibi insan da çaba içinde olup, kendi varlığını koruma ve sürdürme eğilimi gösterir.

Kendi varlığını koruma ve sürdürme eğilimi olan *conatus* tüm fiziksel bireylerin özünde var olduğu gibi doğanın bir parçası olarak insanın özünde de vardır.¹⁵³ Çünkü Spinoza'ya göre, her şeyin varlığında bulunan ve onu sürdürmeye uğraşan çaba, yani *conatus*, o şeyin gerçek özünden başka bir şey değildir. Böylece yaşamak, bir uğraş vermektir. Ayrıca yaşama, varlığını sürdürme ve kendini gerçekleştirme hatta kendini ortaya koyma çabasıdır.

Conatus bir şeyin var olma mücadelesidir. Bu nedenle *conatus* şeylerin “kendine bağımlı” olmalarını, başka bir deyişle, “kendi için” olmalarını belirler. Buna göre, *conatus*, yani kendini koruma çabası, canlı ve cansız her şeyde mevcut olan bir durumdur. Tüm şeyler bu sayede oldukları şey olmuşlardır. Yani kendini koruma çabaları onların özünde her zaman için var olan bir durumdur. Kendini koruma çabası, Tanrı ya da doğanın şeylere vurduğu adeta bir damgadır. Bu yüzden hiçbir şey kendini kendinden kaynaklanan nedenlerle korumamazlık edemez. İşte Tanrı ya da doğa her insana bu *conatus*'u vermiştir. Ancak *conatus*'ların kendilerini dışa vurma tarzları birbirinden farklıdır. Bu farklı dışa vurma tarzları varlıkları

¹⁵¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 341; (s. 137; s. 75).

¹⁵² Mustafa Yıldız, “Spinoza’da İnsan Doğası-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Deneme”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Karabük, 2012, s. 11.

¹⁵³ Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, s. 63.

birbirinden ayırmamızı sağlar. Bu nedenle, insanı diğer varlıklardan ayıran bir yön olmalıdır. İnsan, diğer canlılardan farklı olarak, çok değişik yollarla daha çok çevresinden etkilenen ve daha çok çevresini etkileyen bir varlıktır. Bu yönüyle diğerlerinden daha mükemmel olduğu söylenebilir. Ancak insanı diğerlerinden ayıran en temel yön, doğada egemen olan nedensel düzeni bilen bir varlık olmasında yatar.¹⁵⁴ İnsani çaba tüm diğer çabalardan üstündür. Çünkü varlıkların katmanları arttıkça onların üstün olma güç ve kapasitesi de o oranda artar. Öte yandan insani çaba, kendisini en iyi, şeyleri doğanın içindeki yerleri ile tanıma ve bilme çabası olduğunda dışa vurur. Çünkü insanın özü, düşünme ve bilmesidir.¹⁵⁵ İnsan, bu özelliği sayesinde, kendini, kendi dışındakileri ve Tanrı'yı bilme gücüne sahip olabilir.

Etika'nın Üçüncü Bölümünün hemen başında Skolastik felsefe anlayışına yönelttiği eleştiri temelinde Spinoza, insan doğasından kaynaklanan hiçbir eylemi bir kötülük olarak görmediği gibi insan doğasının da bir kötülük olarak nitelendirilemeyeceğini ifade eder. İnsan günahkar olarak doğmadığı gibi, ondaki hiçbir yeti ya da bu yetiden kaynaklanan eylem de kötü olarak görülemez. Öyleyse doğa düzeni açısından aklın yönlendirmesiyle tutkuların yönlendirmesi arasında iyilik ve kötülük bakımından herhangi bir ayırım yapılamaz. Çünkü ister akıl kaynaklı ister tutku kaynaklı olsun her insan eyleminin amacı varlığını koruma çabasıdır. Dolayısıyla doğanın hakkı ve düzeni, kimsenin arzu etmeyeceği ve yapamayacağı şey dışında hiçbir şeyi yasaklamaz. Ne hilekarlık, ne kin, ne öfke, ne çatışma, ne de iştahın yönlendirdiği herhangi bir şey doğaya aykırı ya da doğal durumun dışındadır.¹⁵⁶

Spinoza'ya göre *conatus* ilkesinin gereği olarak her bir birey doğal durumda kendi kendisinin efendisidir ve bu efendilikte başkalarıyla ilişkisi ancak kendi varlığını sürdürme çabasına yaptığı katkıya göre değer kazanır. Bu bağlamda insanlar arasındaki doğal eşitsizliği, doğal bir adalet olarak görmek de mümkündür. Öyle ki bu eşitsizlik, onların davranışları arasında ahlaki ya da hukuki bakımdan bir ayırım

¹⁵⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 341; (s. 137; s. 75).

¹⁵⁵ Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza*, s. 64.

¹⁵⁶ Mustafa Yıldız, "Spinoza'da İnsan Doğası-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Deneme", s. 11.

yapmayı gerektirmez. Bu bakımdan doğadaki tüm diğer tekil varlıklar gibi insanların da akıllıca, ahmakça, bilgece ya da sağduyuyla davrandığını söyleyip aralarında bir ayırım yapılamaz. Her varlık kendi doğasına uyarak yaptığı her şeyi üstün bir hak uyarınca yapar. Çünkü doğa tarafından belirlendiği biçimde davranmaktadır ve başka türlü de davranamaz.¹⁵⁷

Spinoza'ya göre, herhangi bir şeyin, varlığını sürdürmeye sarf ettiği çaba için sonlu bir zaman değil, sonsuz bir zaman söz konusudur. Çünkü şeyin yaşam süresini belirleyen sınırlı bir zaman söz konusu olsaydı, o şeyi var eden kudretten, bu sınırlı zaman geçip gittikten sonra o şeyin var olamayacağına, hatta zorunlu olarak yok olacağına dair bir sonuç çıkarılması gerekirdi ama bu “dış bir neden işe karışmadıkça hiçbir şey yok edilemez”¹⁵⁸ önermesine göre saçmadır. Öyleyse şeyi var eden çabanın belirli bir zamanı yoktur. Herhangi bir şey dış bir neden işe karışmadıkça yok olamayacağına göre, o şey kendisini şimdiden var eden çabasıyla daima var olmaya devam edecektir. O halde söz konusu çaba için belirsiz bir zaman söz konusudur.¹⁵⁹

Bir zihin hem açık ve seçik hem de bulanık fikirlere sahip olduğu sürece kendi varlığını belirsiz bir süre devam ettirmeye çabalar ve kendi çabasının da bilincinde olur. Zihnin özü tam olan ve eksik olan fikirlerden meydana gelmiştir. Dolayısıyla zihin hem tam fikirlere hem de eksik fikirlere sahip olduğu sürece varlığını sürdürmeye çabalar ve bu çabalama belirsiz bir süre içerir. Ama zihin bedeninin duygu hallerine ait fikirler sayesinde zorunlu olarak kendisinin bilincine varır; dolayısıyla kendi çabasının da bilincinde olur. Bu çaba salt zihne atfedildiğinde *irade* adını alır; ama aynı anda hem zihne hem de bedene atfedildiğinde *iştah* olarak adlandırılır. Demek ki iştah insanın özünden başka bir şey değildir ve insanın kendi varlığını korumaya yönelik bütün eylemleri zorunlu olarak kendi doğasından kaynaklanır. O halde insan bu tür bütün eylemleri yapmaya mecbur kılınmıştır. Ayrıca iştah ve arzu arasında hiçbir fark yoktur ama kendi iştahının bilincinde olan insana arzulu deriz. Demek ki arzu bilincine varılan iştahtır. Bütün bunlardan da

¹⁵⁷ Mustafa Yıldız, “Spinoza’da İnsan Doğası-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Deneme”, s. 11.

¹⁵⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 337; (s. 137; s. 75).

¹⁵⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 341-343; (s. 138; s. 75-76).

açıkça anlaşıldığına göre, biz bir şey için çabalıyorsak, onu istiyorsak, ona iştah kabartıyorsak, yani onu arzuluyorsak, bunu o şeyin iyi olduğuna hükmettiğimiz için yapmıyoruz. Aksine, bir şeye çaba harcadığımız, onu istediğimiz, ona iştah kabarttığımız, yani onu arzuladığımız için o şeyin iyi olduğuna hükmediyoruz.¹⁶⁰

3. Arzu, Sevinç ve Keder

Spinoza, zihnimize, bedenimizin var oluşunu dışlayan bir fikrin olmasının imkansız olduğunu ileri sürer. Bedenimizde kendisini yok edebilecek herhangi bir şeyin bulunması imkansızdır. Dolayısıyla böyle bir şeyin fikri bedenimiz hakkında fikir sahibi olan Tanrıda da bulunamaz; yani zihnimize böyle bir şeye ilişkin fikir olamaz. Öte yandan zihnin özünü oluşturan ilk şey, fiili olarak var olan bedenin fikridir ve zihnimizin ilk ve en önemli çabası bedenimizin varlığını olumlamaktır. O halde bedenimizin var oluşunu dışlayan bir fikir zihnimize aykırıdır. Ayrıca bedenimizin etkileme gücünü arttıran ya da azaltan, bu kudrete yardımcı olan ya da onu engelleyen herhangi bir şeyin fikri zihnimizin düşünme kudretini de artırır ya da azaltır, ona destek olur ya da onu kısıtlar.¹⁶¹ Bu bağlamda Spinoza, bazı duyguların ne anlama geldiğine dair bazı açıklamalarda bulunur.

Görürüz ki, zihnimiz büyük değişiklikler yaşayabilir ve bazen daha yetkin bir hale bazen de yetkinliğinin azaldığı bir hale geçebilir; işte bu edilgin haller bize sevinç ve keder duygularının anlamını açıklar. Bundan sonraki ifadelerimde sevinç dediğimde, zihni daha yetkin hale geçiren edilgin durumuna işaret ediyorum; keder dediğimde de zihnin yetkinliğini azaltan edilgin durumuna. Dahası aynı anda hem zihne hem de bedene atfedilen sevinç duygusuna *tahrik* ya da *neşe* diyeceğim; keder duygusuna ise *acı* ya da *yeis*. Ama burada dikkat etmemiz gereken bir nokta var; şöyle ki: Biz bir insanın tahrik olduğunu ya da acı çektiğini, ancak doğasının bir kısmının diğerlerinden daha fazla etkilendiği durumlar söz konusu olduğunda söyleyebiliriz; keyifli ya da hüzünlü olduğunu ise ancak bütün kısımlarının eşit

¹⁶⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 343-345; (s. 138-139; s. 76).

¹⁶¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 345-347; (s. 139; s. 76).

derecede etkilendiği durumlar söz konusu olduğunda. [...] Arzu ise, bilincine varılan iştaktır; işte ben bu üç duygudan daha temel bir başka duygu bilmiyorum.¹⁶²

4. Duyguların Kaynağı

Buradan da anlaşılacağı üzere Spinoza, insan zihninin edilgin durumdayken, büyük değişmelere uğradığını, bazen daha çok bazen de daha az kusursuzluk durumuna geçtiğini ifade eder. Spinoza'ya göre, sevinç, keder ve arzu, insanın en ilkel ya da temel duygularıdır. Diğer bütün duygular, bu üçünden türer; dolayısıyla da, bütün duygular bu üçüne indirgenerek tanımlanabilir.

Ona göre, zihinsel ya da ruhsal hallerimiz üzerinde kesin bir egemenlik sağlayacak özgür irade türünden bir yetimiz yoktur. Eğer olsaydı işimiz gerçekten de kolay olurdu ama kumandayı elinde bulundurur gibi görünen zihnimiz, ne bedeni belirli bir biçimde davranmaya ne de kendini belirli bir biçimde düşünmeye neden olabilir. Varlığımızın derinliklerinde, özgür irademizin onayına başvurmadan, hayatta kalmaya çabalayan esrarengiz içkin bir erk, yaşam gücünü sürdürebilmek için, bizi sürekli bir şeyler istemeye itmekte ve isteklerinin karşılanıp karşılanamamasına göre de, daha üst ya da daha alt bir hayatiyet durumuna geçmektedir. Tüm duygularımız, Spinoza'nın *conatus* adını verdiği bu 'varoluştaki sebat çabası' ya da arzu kaynağının, güç kazanması ya da güç kaybetmesi, daha sevinçli ya da daha kederli hallere geçişlerinden başka şeyler değildir. İnsanı belirli bir şeyi düşünmeye ya da belirli bir biçimde davranmaya sevk eden, zihindeki şu ya da bu duygunun var olmasıdır.¹⁶³

Spinoza'nın felsefesinde insan, *conatus* ilkesi gereğince öncelikle eyleyen bir varlık olarak görülür. Buna karşın Spinoza'nın eleştirilerine hedef olan Platon-Aristoteles çizgisindeki felsefe geleneğinde eylemin yeri ikincildir. Çünkü en yüksek erdem teori etkinliğidir. Diğer erdemler ise, aklın duygulanışlar üzerindeki zaferinin

¹⁶² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 347; (s. 140; s. 77-78). Ayrıca bkz "Etika 3. bölüm 9. önermeye düşülen not, s. 345.

¹⁶³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 226-227.

sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla teori hayatı üzerine yoğunlaşan bu hayat görüşünde bedensel istekler ve hatta bedensel eylemler aşağı konumundan dolayı teoriye engel olan, bu yüzden de bastırılması gereken güçler olarak görülür. Oysa Spinoza bedenden gelen bu zorunluluklara gözlerini kapamadığı gibi onların gerektirdiği koşullarla uyumlu yaşamının yolunu arar. Bunlar bireysel hayata olduğu ölçüde topluma da yön verir. Öyleyse *conatus* ilkesi, sadece teoriyi değil, eylemi de hesaba katmayı gerektirir. Bu ise eyleme yön veren güçleri bilmek ve kendi doğamıza uygun bir biçimde onları kullanmakla gerçekleşir.¹⁶⁴

Spinoza, eyleme yön veren güçleri arzular olarak görür. Öyle ki *conatus*, bedensel ve ruhsal açıdan birlikte düşünülen insan var oluş için arzu ile eşdeğerdir. Onun deyimiyle arzu insanın özüdür, yani insanın kendi varlığında devam etmek için yaptığı çabadır. Ancak Spinoza, bireyi arzu nesnelere çeşitliliği içinde bir boşluğa bırakmaz. Aynı zamanda, arzunun nesnesini belirleyecek yetinin ne olması gerektiğini ifade eder. Bu bilgiyi sağlayacak olan şey akıldır. Çünkü akıl doğaya aykırı bir şey istemez. Dolayısıyla her bir bireyin kendisine gerçekten faydalı olanı aramasını, onu daha büyük bir yetkinliğe götüren şeylere yönelmesini, kendinde bulunduğu ölçüde kendi varlığını korumaya çalışmasını ister. Buna karşılık arzunun nesnesi olabilecek nitelikte olan ve çoğunluğun peşinde olduğu zenginlik, ün ve duyu hazları gibi amaçlar sadece varlığımızı korumaya bir çare olmamakla kalmaz, bunun için daha çok ayak bağı olurlar; çoğu zaman onları ele geçirmiş olanların ve her zaman onlar tarafından ele geçirilmiş olanların yıkımlarına yol açarlar.¹⁶⁵ Bu bağlamda temel sorun insan için varlığını korumaya yönelik olarak gerçekten yararlı olan şeyi belirleyebilmektir. Spinoza, yararlılık ilkesini insan varlığının en iyi parçası olarak gördüğü anlama yetisine uygular. Ona göre insanın kendi yararı, her şeyden önce anlama yetisini yetkinleştirmesinde bulunur.¹⁶⁶

Bu açıdan bakıldığında Spinoza, acaba insanın doğuştan getirdiği doğasına ek olarak, kazanması gereken ikinci bir insan doğasından mı söz eder? *Etika*'da "yetkinlik" ve "eksiklik" kavramlarını ele alırken üstü örtülü olarak işlediği bu konu

¹⁶⁴ Mustafa Yıldız, "Spinoza'da İnsan Doğası-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Deneme", s. 12.

¹⁶⁵ Mustafa Yıldız, "Spinoza'da İnsan Doğası-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Deneme", s. 12.

¹⁶⁶ Benedictus de Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, (çev. Cemal Bali Akal, Reyda Ergün) Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 97.

özellikle *Anlama Yetisinin İyileştirilmesi Üzerine* adlı eserde açıklığa kavuşur. Spinoza'nın bu eserde ifade ettiği üzere, insanın zayıflığı kendi düşüncesi içinde doğanın yetkin düzenine erişememekle birlikte, yine de kendisi için sahip olduğundan çok daha sağlam bir insan doğası tasarlar ve bunu amaç olarak belirler.¹⁶⁷

5. İyi ve Kötü

Bu anlamda insanın başta anlama yetisi olmak üzere kendi doğasını yetkinleştirme çabası ve bu uğurda aklın buyruğuna göre yaşamını yönetmesi var olan doğasına alternatif değil, aksine doğasının gereğidir. *Conatus* ilkesinin gereği olarak, iyilik ve kötülük de bu çabaya yaptığı katkıya göre belirlenir. Çünkü iki yönlü bir anlatımla Spinoza ilk olarak insan doğasıyla uyuşan şeylerin zorunlu olarak faydalı ve bu nedenle de iyi; buna karşılık insan doğasıyla uyuşmadığı sürece de zararlı ve kötü olduğunu ifade eder. Daha sonra da, insanları, amaç olarak belirlenen yetkin insan doğası modeline yaklaştırdığı kesinlikle bilinen araçların iyi; tersine bu modeli meydana çıkarmaya engel olduğu kesinlikle bilinen şeylerin ise kötü olduğunu belirtir. Böylece Spinoza, neyin iyi ve neyin kötü olduğuna yönelik ölçütün, bir şeyin insan doğasıyla uyuşup uyuşmaması, daha da önemlisi yetkin insan doğası modeline yaklaştıran ya da yaklaştırmaması olduğunu ifade etmiş olur. Bu da eyleme gücünü arttıran ya da geliştiren şeyin iyi, eyleme gücüne engel olan ya da azaltan şeyin kötü olması anlamına gelir.¹⁶⁸

Spinoza'ya göre, türlü sayıdaki sevinç, keder, arzu ve bunların bileşiminden doğan örneğin, tereddüt gibi duygular ya da yine bunlardan türeyen örneğin, sevgi, nefret, umut, korku ve benzeri duygular bize etki eden türlü sayıdaki nesneye göre belirlenir. Sevinç, keder ve bunların bileşiminden doğan ya da bunlardan türeyen duygular edilgin durumlardır; ama biz ancak birebir yani tam olmayan fikirlere sahip oldukça zorunlu anlamda edilgin durumda kalırız ya da ancak edilgin durumda

¹⁶⁷ Mustafa Yıldız, "Spinoza'da İnsan Doğası-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Deneme", s. 13.

¹⁶⁸ Mustafa Yıldız, "Spinoza'da İnsan Doğası-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Deneme", s. 13.

olursak birebir olmayan fikirlere sahip oluruz. Ancak hayal etmekle ya da hem bizim bedenimizin doğasını hem de dış bir cismin doğasını gerektiren bir duygunun etkisi altında kalmakla zorunlu anlamda edilgin oluruz.¹⁶⁹

6. Duyguların Doğası

Spinoza, belli başlı duyguların nasıl oluştuklarına dair yaptığı açıklamalardan sonra, insanın duygu dünyasının bahsedildiği kadar basit olmadığını ifade eder. Aslında, etkilerine maruz kalınan nesne sayısı kadar sevinç, keder ve arzu türü; bunların bir araya gelmesinden ortaya çıkan zihinsel dalgalanmalar ve bunlardan türeyen aşk, nefret, umut, kaygı, heyecan gibi duygu türleri vardır. Spinoza'ya göre, sevinç, keder ve bunların karışımından türeyen bütün duygular birer tutkudur. Herhangi bir nesne, insan bedenini belirli bir şekilde etkiler ve bunun sonucu olarak, insan zihninde hem dış nesnenin hem de kendi bedeninin doğasının belirlediği bir imgeleme oluşur. Bu imgeleme sonucu ortaya çıkan duygularda insan edilgin olduğu için bu etkilenmeler birer tutku halini alır.

Her bir tutkunun doğası, kendi bedenimizin sonsuz parçalarını olduğu kadar, etkiyi yaratan dış nesneyi de yansıtır ve bu ikisinin karşımı ile açıklanabilir. Örneğin, 'A' nesnesinden doğan bir sevinç, 'A' nesnesinin doğasını içerir, 'B' nesnesinden doğan bir sevinç, 'B' nesnesinin doğasını içerir. Bu nedenle bu iki sevinç duygusu, değişik doğadaki nedenlerden kaynaklandığı için, kendileri de birbirlerinden değişik doğadadırlar. Aynı şekilde, bir nesneden kaynaklanan keder, başka bir nedenle oluşan kederden değişik doğadadır. Aynı şey sevgi, nefret, umut, endişe, zihinsel dalgalanma için düşünülebilir ve bu duyguların her birinin insanı etkileyen nesne kadar çok sayıda türlerinin bulunduğu söylenebilir. Arzu ise, her bir kişinin özünün ya da doğasının kendisi olduğuna göre, kişi, şu ya da bu türde sevgi ya da nefretin etkisi altında bulunmasına göre, şunu ya da bunu arzular duruma gelir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 453; (s. 175; s. 100).

¹⁷⁰ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 228-229.

Spinoza, *Etika*'nın üçüncü bölümünde, insana egemen olduğu sürece edilgin olan, yani birer tutku olan sevinç ve arzuları ele almakla birlikte, bunların dışında, oluşmasında zihnin etken olduğu, bu nedenle birer etkinlik sayılan sevinç ve arzuların varlığından da bahseder. Spinoza'ya göre, edilgin duygular olan sevinç ve arzunun yanı sıra, etkin olduğumuz sürece bize atfedilen başka tür bir sevinç ve arzu da söz konusudur. Zihin kendisini ve kendi gücünü kavradığında sevinç duyar. Öte yandan zihin doğru ya da tam bir fikri kavradığında zorunlu olarak kendisine yoğunlaşır. Ama zihin ancak bazı tam fikirleri kavrar. O halde tam fikirleri kavradıkça, yani etki ettikçe sevinç duyar. Ayrıca zihin hem açık seçik hem de bulanık fikirlere sahip oldukça varlığını sürdürmeye çabalar. Ama böyle bir çabadan biz arzuyu anlıyoruz. Öyleyse anladığımız sürece, yani etkin olduğumuz sürece arzu da bize ilişkindir.¹⁷¹

Zihnimizde, etkin olduğu sürece oluşan duyguların hepsi bir sevinç ve arzuya indirgenebilir. Bütün duygular, arzu, sevinç ya da kederle ilişkilidir. Ama keder derken zihnin düşünme gücünün azalmasını ya da kısıtlanmasını anlıyoruz; öyleyse zihnin kederli olduğu sürece anlama gücü, yani etki gücü azalır ya da kısıtlanır. Bu nedenle zihin etkinken hiçbir keder duygusu kendisine ait değildir; öyleyse bu durumdaki zihne ait olan duygular sadece sevinç ve arzudur.¹⁷² Bu bağlamda Spinoza, zihne ait olan duygulara ve bunlarla bağlantılı olan kavramlara yönelik bazı açıklamalar yapar.

Anladığı sürece zihne ilişkin olan duygulardan çıkan tüm eylemleri *cesarete* bağlıyor ve bunu da *yüreklilik* ve *yüce gönüllülük* olarak ikiye ayırıyorum. Çünkü yüreklilik deyince, bireylerin varlıklarını sadece aklın buyruğu doğrultusunda sürdürme çabasına neden olan arzuyu anlıyorum. Yüce gönüllülük derken de, bireylerin sadece aklın buyruğu doğrultusunda başka insanlara yardım etmeye ve onları kendilerine dost kılmaya çalışmalarına neden olan arzuyu anlıyorum. Buna göre sadece failin hayrına olan bu eylemleri yürekliliğe, başkasının hayrına olan eylemleri ise yüce gönüllülüğe bağlıyorum. O halde *itidal*, *ayıklık*, *tehlikeli anlarda serikanlık* gibi duygular bir tür yüreklilik, *kibarlık*, *merhamet* gibi duygular ise bir tür yüce gönüllülük. İşte bütün bunlarla hem belli başlı duyguları hem de üç temel duygunun,

¹⁷¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 461-463; (s. 176-177; s. 101).

¹⁷² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 463-465; (s. 178-179; s. 102-103).

yani arzu, sevinç ve kederin bileşiminden doğan tereddütleri açıkladığımı ve bütün bu duygulara yol açan ilk nedenleri de gösterdiğimi sanıyorum. Söylediklerimden de anlaşılacağı üzere, bizler dış nedenlere bağlı olarak çok değişik heyecanlar yaşıyoruz ve ters esen rüzgarlarla alt üst olan dalgalar gibi akıbetimizden ve yazgımızdan bihaber çalkalanıp duruyoruz.¹⁷³

Spinoza, belli başlı duygulardan söz etmesine rağmen, muhtemel ruhsal çatışmalara değinmez. Çünkü Spinoza, ele aldığı üç temel duygudan, yani arzu, sevinç ve kederden hareketle sevginin pişmanlıkla, hor görmeyle, utançla ve bu türden benzer duygularla birleştiğinin kolayca kanıtlanabileceğini düşünür. Ona göre, herkes duyguların birbirleriyle çok değişik şekillerde birleşebildiğini ve bu bileşimlerden sayısını hesaplayamayacağımız kadar çok başka türde duygunun doğabildiğini rahatlıkla kabullenir. Ayrıca Spinoza, amacına ulaşmak için sadece belli başlı duyguları sıralamış olmasının yeterli olduğunu, bahsetmeden geçtiği diğer duyguların önem arz etmekten öte merak uyandırıcı nitelikte olduğunu düşünür.

Spinoza'nın duyguların kaynağı ve doğasını açıklamak için değindiği kavram ve konuların çeşitliliği ve karmaşıklığına rağmen; bütün duyguların kaynağının, onun *conatus* adını verdiği, insanın kendi varlığını sürdürme çabasının ve buna bağlı olarak arzusunun, güç kazanması ya da kaybetmesi, daha sevinçli ya da daha kederli hallere geçmesidir. Ruh ve bedenden ibaret olan insanın doğasında kendi varlığını sürdürmek ya da korumak için gösterdiği çaba vardır. İnsanın özünü oluşturan şey, bu çabayla ilişkili olan ve Spinoza'nın iştah olarak da adlandırdığı arzudur.

Spinoza, her duygunun bir neden tarafından zorunlu olarak etkilendiğini ve bu etkinin aynı zamanda başka bir şeyin nedeni olduğunu ileri sürer. Buradan da anlaşılacağı üzere, herhangi bir duygunun nedeni, herhangi başka bir duygu olabilir. Ancak, en temelde, insanın bütün zihinsel durumları ya da duygu ve tutkuları, onun özünü oluşturan arzu ilkesinin, kendi varlığını sürdürme çabasını arttırma ya da azaltmasına, ona destek ya da engel olmasına göre, daha sevinçli ya da daha kederli olmasıdır.

---

¹⁷³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 465; (s. 179; s. 102-103).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZGÜRLÜK

Önceki bölümlerden anlaşılacağı üzere, Spinoza, insanların, isteklerinin üzerinde egemenliğinin olmadığını ve evrendeki her şeyde olduğu gibi insanı da belli bir biçimde davranmaya iten şeyin, insanın özgür seçimi değil, zorunluluk olduğunu savunur. Spinoza'ya göre, insan, zihninde olup bitenin nadiren nedeni olur, çoğu zaman, belirli bir biçimde davranmaya neden olan duygulara edilgin bir şekilde boyun eğer. Spinoza'nın felsefesinde evrendeki her şeyin böyle bir zorunluluğa tabi olması, insan özgürlüğünün mümkün olup-olmadığı sorusunu akıllara getirir. Bu problemle ilişkili olarak, bu bölümde, insanın duygularına egemen olma ve onları dizginleme hususunda, neden güçsüz olduğu, neden tutkularına boyun eğmek, onlara tutsak olmak zorunda olup kendi kaderine egemen olamadığına değinilecektir. Bu bağlamda, iyi ve kötü, insanın köleliği, tutkuların kölesi olma, tutkuların gücünün artışı, azalışı, yok oluşu, erdem ve yarar, anlamak, Tanrı'yı tanımak ve sevmek gibi konular üzerinde durulması gerekir.

Spinoza'nın felsefesinin amacının bilgi arayışından ziyade, mutluluk ve iç özgürlük arayışı olduğuna daha önce de değinildi. Onun felsefesinde insan, her ne kadar kendisini özgür hissetse de, kendi doğasının yasalarına tabi olarak yaşar. İnsanın bu yasalardan sıyrılma ve kendi doğasına boyun eğmeme olanağı yoktur. Zaten Spinoza'nın bahsettiği özgürlük de insanın kendi doğasına aykırı hareket etmesi değildir. Ona göre, bir insan sadece kendi doğasındaki zorunluluğa uyarak varlığını sürdürüyor ve kendisini bir şey yaparak belirleyebiliyorsa onun özgür olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, insanın özgürlüğü, kendi doğasının gerektirdiği gibi yaşamasıdır. Ancak Spinoza'nın felsefesinde insanın, kendi doğasını

yaşayamadığı ve kendi dışındaki güçler tarafından belirli bir biçimde davranmaya zorlandığı söylenebilir.

Spinoza, insanın duygularını yönetmedeki ya da denetlemedeki acizliğine kölelik adını verir. Ona göre, duygularına boyun eğen bir insan kendi denetimi altında değil, daha çok kaderin denetimi altındadır; hatta kaderin hükümlerine öyle teslim olmuştur ki, iyinin ne olduğunu gördüğü halde her fırsatta kötünün peşinde gitmeye zorlanır.¹⁷⁴ Kölelik, insanın duygulanımlar karşısında kendine egemen olamaması, kendi olamaması durumudur. Kendine egemen olan insan, gittikçe kölelikten uzaklaşan, kendisini etkileyecek olumsuz duygulanımlar ve tutkular karşısında güçlü olabilen, güçle durabilen insandır.¹⁷⁵ *Etika*'nın dördüncü bölümünde, Spinoza'nın amacı, köleliğin nedenini göstermek ve duygularda neyin iyi, neyin kötü olduğunu belirtmektir. Spinoza, bu bölümün önsözünde öncelikle, tamlık ve eksiklik üzerine, ardından da iyi ve kötü üzerine bazı şeyler söyler.

Biri bir şey yapmaya karar vermiş ve yaptığı işi tamamlamışsa, yaptığı işin tamamlandığını söyleyecektir, hatta sadece kendisi değil, bu işi yapanın düşüncesini ve amacını bilen ya da bildiğine inanan kim varsa bunu böyle ifade edecektir. Örneğin biri bir eser görüyorsa ve o eseri yapanın amacının bir ev inşa etmek olduğunu biliyorsa, evin henüz eksik olduğunu söyleyecektir; eseri yapanın kafasında belirlediği sona ulaştığını gördüğü anda da bu esere tamamlanmış gözüyle bakacaktır. Ama biri daha önce hiç görmediği türde bir eser görüyorsa ve bu eseri yapanın düşüncesinin ne olduğunu da bilmiyorsa, hiç kuşkusuz bu eserin tam mı, yoksa eksik mi olduğunu bilemeyecektir. İşte tam ve eksik kelimelerinin ilk anlamı buna benzer bir şeydir. Ama insanlar genel fikirler oluşturmaya ve örnek alınacak türde evler, binalar, kuleler ve bunlar gibi şeyler tasarlamaya ve bu örneklerden bazılarını bazılarına tercih etmeye başladıktan sonra, kafalarındaki genel fikirle örtüştüğünü gördüğü şeye tam, tasarladığı örnekle pek örtüşmediğini gördüğü şeye de, hatta bu şey yaratıcısının düşüncesinde tamamen bitmiş olsa bile eksik demistir.

¹⁷⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 513; (s. 197; s. 113).

¹⁷⁵ Atilla Erdemli, "Spinoza'nın Ahlak Anlayışı", *Felsefe Arkivi*, Sayı: 27, Edb. Fak. Basımevi, İstanbul, 1990, s. 126.

İşte, bana göre insanoğlunun kendi elinden çıkmayan doğal şeyleri tam ya da eksik olarak nitelemesinin tek nedeni de bu olsa gerek.¹⁷⁶

Spinoza'ya göre, insan, nasıl yapay şeyler için genel fikirler oluşturuyorsa, doğal şeyler için de genel fikirler oluşturur. Bu genel fikirleri şeylerin ideal örnekleri olarak görür ve doğanın bu fikirlere bakıp bunları kendisine örnek aldığını sanır. Bu yüzden doğal bir şeyin kafasında tasarladığı örnekle örtüşmediğini gördüğünde de, doğanın başarılı olamadığına ya da hatalı davrandığına ve işini eksik bıraktığına inanır. Spinoza, insanın, doğal şeyleri tam ya da eksik olarak nitelerken şeylerin asıl bilgisini göz önünde bulundurmadığını, aksine bunlar hakkındaki önyargılardan yola çıktığını iddia eder. Ona göre, tamlık ve eksiklik gerçekte sadece birer düşünme biçimi, yani belli bir türün ya da cinsin bireylerini birbiriyle kıyaslayarak uydurduğu kavramlardır.¹⁷⁷ Spinoza tam ve eksik kavramlarıyla ilişkili olarak iyi ve kötü kavramları için de bazı açıklamalarda bulunur.

İyi ve kötüye gelince; bunlar da kendi başlarına ele alındıklarında şeylerdeki olumlu bir niteliğe işaret etmezler; düşünme biçimlerinden ya da şeyleri birbiriyle kıyaslayarak oluşturduğumuz kavramlardan başka bir şey değildir. Bu yüzden bir ve aynı şey aynı zamanda hem iyi hem kötü, hem de ne iyi ne de kötü olabilir. Örneğin müzik, hüzünlü bir insan için iyidir, yaşlı bir insan için kötü, sağır bir insan içinse ne iyidir ne de kötü. Ama bu böyle olsa bile yine de bu kelimelerin üzerinde durmamız gerekir. Çünkü mademki biz kendimiz için insan doğasının örneği olarak bakabileceğimiz bir insan fikri oluşturmak istiyoruz; o halde bu ifadeleri bahsettiğim anlamda ele almak işimize yarayacaktır. Öyleyse bundan böyle iyiden kastım, önümüze koyduğumuz insan doğası modeline* bizi adım adım yaklaştıracak bir araç olduğundan emin olduğumuz her şey; kötüden kastım ise o modele yaklaşmamızı engelleyeceğinden emin olduğumuz her şey.¹⁷⁸

Spinoza'ya göre, karşılaştığımız bir nesne ile ilgili olarak zihnimizde oluşan imge, dış nesneden çok, kendi bedenimizin durumuna işaret eder. Zihnimizin

¹⁷⁶ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 513-515; (s. 197-198; s. 114).

¹⁷⁷ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 515-517; (s. 198-199; s. 114-115).

* Spinoza'nın insan doğası modelinden, insanın evrendeki her şeyde olduğu gibi kendisinin de zorunluluğa tabi olduğunun farkında olması, yararlılık ilkesi gereği her şeyde kendi yararına olanı tercih etmesi, kendi varlığını koruma çabası içinde olması gerektiği anlaşılabilir.

¹⁷⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 519-521; (s. 199-200; s. 115).

yanılgılarının kaynağı da budur. Örneğin, güneşe baktığımızda, güneşin yüz metre kadar ötemizde olduğunu imgeleriz ve gerçek mesafeyi öğrenene kadar da bu yanılgıyla yaşarız. Gerçek uzaklığını öğrendiğimizde ise, yanılgıdan kurtulmuş oluruz ama imgelememizde bir değişiklik olmaz. Çünkü bedenimiz güneşten aynı biçimde etkilenmeyi sürdürür ve zihin de, güneşi, edinmiş olduğu, gerçek olduğunu bildiği bilgiye göre değil, bedende yarattığı etki ile algılar. Güneş gerçekte uzak olmasına rağmen yakınmış duygusu verir ve gerçeğin bu olması, o duyguyu ortadan kaldırmaz. Bir imge, gerçeğin ortaya çıkmasıyla değil, daha güçlü bir imgenin mevcut olanların yerine yerleşmesiyle yok olur.¹⁷⁹

Spinoza, yanlış bir fikrin sahip olduğu hiçbir olumlu niteliğin mevcut olan doğru bir fikrin doğruluğuyla ortadan kalkmayacağını ileri sürer. Başka bir deyişle, gerçek bilginin yanlış silmesi, daha güçlü bir imge olarak yerleşmesi ile mümkün olabilir. Doğanın bir parçası olarak insan, doğanın diğer parçalarının etkilerini almak zorundadır. İnsanın varoluşunu sürdürmesine yarayan kuvveti sınırlıdır; dış nedenlerin kudreti ise ondan sonsuz derece üstündür. İnsanın doğanın bir parçası olmaması ve sadece kendi doğasıyla anlaşılacak değişimler dışında hiçbir değişime uğramaması imkansızdır. Yani insan, zorunlu olarak edilgindir, tutkulara tabidir; doğanın ortak düzenini takip eder, ona boyun eğer ve uyum sağlar.¹⁸⁰

İnsanın özünde varlığını sürdürme çabası olduğu gibi, tutkuların da varlığını sürdürme çabası vardır. Bir tutkunun gücü, artışı ve varlığını sürdürmesi, bizim varlığımızı korumak için sarf ettiğimiz güçle belirlenmez, bizim gücümüzle kıyaslanan dış bir nedenin gücüyle belirlenir. Edilgin bir duygunun kuvveti ve gelişimi ve var olma azmi bizim gücümüzle kıyaslanan dış bir nedenin gücüyle belirlenir. O halde bu güç, insanın gücünü aşabilir. Bir duygunun şiddetinin azalması ya da yok edilmesi sadece ona zıt ve daha güçlü bir başka duygu tarafından gerçekleştirilebilir. Yeni bir algının gelip bedende bir etki yaratması gerekir. Buna

¹⁷⁹ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 246.

¹⁸⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 527-531; (s. 201-203; s. 117-118).

paralel olarak zihin de, daha güçlü ve öncekine zıt bir fikirden etkilenir ve eski fikir yok olur.¹⁸¹

İyi ya da kötü hakkındaki bilgimiz bilincinde olduğumuz sevinç ya da keder duygusundan başka bir şey değildir. Varlığımızı sürdürmemize yararlı olan şey, bizde sevinç yaratır ve bu şeye iyi deriz; zararı olduğunu fark ettiğimiz şeye de kötü deriz. Bizim için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmemiz, herhangi bir duygumuzun küçülmesi için yeterli değildir. Salt böyle bir bilgi edindiğimiz için, mevcut bir duygumuzun değişime uğraması beklenemez. Ama kendisi de bir duygu olan bu bilgi, bastırılmak istenen duygudan daha güçlü bir duyguya dönüşürse ancak o zaman mevcut duyguyu bastırabilir. İyi ve kötüyü bilmemizden doğan bir isteğimiz, bize egemen olan diğer duygulardan kaynaklanan başka istekler tarafından söndürülebilir. Bize egemen olan bu duyguların kaynaklandığı dış güçler, bizim zihin gücümüzü sonsuz ölçüde aştığı için, bunlardan doğan istekler de zihnimizin gücünden, yani iyi ve kötüyü bilmemizden kaynaklanan isteklerden daha şiddetli olur ve onu kolaylıkla bastırabilir. İyinin ve kötünün bilgisinden doğan arzular, bu bilgi gelecekle ilgili olduğu sürece, şimdiki zamanda bize hoş gelen şeylerin arzusuyla kolayca bastırılabilir ya da giderilebilir.¹⁸²

Dolayısıyla insanlar, akıllarından ziyade kanılarının etkisindedirler ve bu nedenledir ki, iyi ve kötünün gerçek bilgisi, zihinde sadece rahatsızlık uyandırıp, çoğu zaman, nefsin hazlarına boyun eğer. Bütün bunlar, duygu ve tutkulara egemen olma hususunda, bilgili insanın da cahil kadar çaresiz olduğunu göstermek için değil, aklımızın duygularımızı yönetme hususunda neler yapabileceğini, neleri ise yapamayacağını belirlemek için ve doğamızın gücünü olduğu kadar güçsüzlüğünü de bilmemiz gerektiği için söylenmektedir. Aklın egemen olduğu bir yaşamda, insanları doğru yola sokacak olan, doğru düşünce ya da doğruyu görmek değildir. Bilgi, bedeni ve zihni ile insanı bütünüyle değişime uğratmadan bir ilerleme kaydedilemez.¹⁸³ Spinoza, insanın güçsüzlük ve tutarsızlığının nedenlerini ve kendi aklının buyruklarına uymakta neden zorluk çektiğini açıkladıktan sonra, aklın

¹⁸¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 535-537; (s. 207-208; s. 119-120).

¹⁸² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 549-553; (s. 209-210; s. 121-124).

¹⁸³ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 249.

insanlara ne öğütlediğini, hangi duyguların insan aklının kuralları ile uyum içinde olduğunu, hangilerinin ise bunlara ters düştüğünü göstereceğini ifade eder.

Spinoza'ya göre, akıl doğaya aykırı hiçbir şey talep etmez, tek talebi herkesin kendisini sevmesi, kendisine sahiden yararı dokunacak olanı araması, kendisini gerçek anlamda daha mükemmel seviyeye eriştirecek olan her şeyi arzulaması ve herkesin kayıtsız şartsız kendi varlığını elinden geldiğince korumaya çabalamasıdır. Dahası, erdem insanın kendi doğasının yasasına göre hareket etmesinden başka bir şey olmadığından ve hiç kimse kendi doğasının yasaları dışında varlığını korumaya çabalamadığından bundan çıkan ilk sonuca göre, erdemın temeli varlığı koruma çabasıdır ve insanın mutluluğu kendi varlığını koruyabilmesinden ibarettir. İkinci sonuca göre, erdem salt kendisi için istenmelidir ve erdemden başka salt kendisi için istememiz gereken daha makbul ya da bizlere daha yararı dokunacak hiç bir şey yoktur.

Spinoza, insana insandan daha yararlı hiçbir şeyin olmadığını düşünür. İnsanların kendi varlıklarını korumak için arzulanabilecekleri en makbul şey, herkesin zihinleriyle ve bedenleriyle her konuda adeta tek zihin ve tek beden oluşturacak şekilde uyuşması, uyum sağlaması ve herkesin elinden geldiğince kendi varlığını beraberce korumaya çabalaması, herkesin hep birlikte hepsinin ortak yararına hizmet edecek olanı aramalarıdır. Buradan çıkan sonuca göre, aklın yönetimindeki insanlar, yani kendilerine yararlı olanı aklın kılavuzluğunda arayan insanlar kendileri için istemedikleri şeyi başkaları için de istemezler, bu yüzden de böyle insanlar adil, güvenilir ve onurlu olarak bilinirler.¹⁸⁴ Etika'nın dördüncü bölümünde daha ayrıntılı bir yöntemle kanıtlamaya girişmeden önce, Spinoza'nın, aklın buyruklarını birkaç cümleyle açıklamaya çalışmasının nedeni, kendi menfaati peşinde koşmayı ahlaksızlığın temeli olarak görmeye alışık olanların dikkatini çekmek, bu önyargılarını bir an için sarsmak ve bunun, ahlaksızlık değil, tam tersine, en yüce erdem olduğu fikrine onları alıştırmaktır.

---

¹⁸⁴ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 561; (s. 213; s. 126).

İyi ve kötünün bilgisi bilincinde olduğumuz sürece sevinç ya da keder duygusudur. Dolayısıyla, her insan iyi olduğuna hükmettiği şeye zorunlu olarak iştah duyar; buna karşın kötü olduğuna hükmettiği şeyden de kaçınır. Bu iştah ise insanın kendi özünden ya da doğasından başka bir şey değildir. O halde her insan sadece kendi doğasının yasaları gereği böyle bir şeye zorunlu olarak iştah duyar ya da ondan kaçınır. Herkes kendisine yararlı olanı aradığı ölçüde, yani kendi varlığını korumaya çabaladığı ve bunu başarabildiği ölçüde erdemle donanır; buna karşın kendisine yararlı olanı, yani kendi varlığını korumayı reddettiği ölçüde erdemini yitirir. Erdem, insanın kendi gücüdür ve sadece insanın özünü tanımlanır, yani sadece insanın kendi varlığını korumaya harcadığı çabayla tanımlanır. Bu nedenle insan kendi varlığını korumaya çabaladığı ve bunu başarabildiği ölçüde erdemli olur.¹⁸⁵

Bu nedenle, hiç kimse, kendisi için yararlı olanı ya da varlığını sürdürmeyi istemeyi ihmal etmez. Eğer istiyorsa, bu kendi doğasına karşı olan dış nedenlere yenildiğindedir. İnsanın gıdadan tiksimesi ya da kendisini öldürmek istemesi, kendi doğasının zorunluluğundan kaynaklanmaz. İnsanın kendisini öldürmek istemesi, ya bir başkası tarafından buna zorlanması, ya daha büyük bir felakete bu ölümü yeğ tutması ya da bilmediği dış güçlerin, kendi doğasına aykırı hareket etmesini zorlayacak biçimde etki yapması ile olabilir. Yoksa insanın kendi doğasındaki bir zorunluluktan var olmamaya çabalaması imkansızdır. İyi davranmayı, iyi yaşamayı, kutlu bir yaşam sürdürmeyi isteyebilmek için, önce yaşamayı, bir şey yapmayı, fiilen var olmayı istemek gerekir. Varlığımızı koruma çabasından önce gelen bir erdem tasavvur edilemez. Bu yüzden *conatus*, varlığını sürdürme çabası, erdem ilk ve tek kökenidir ve o olmazdan hiçbir erdem tasavvur edilemez.¹⁸⁶

Erdemli olmak bir yaşama görevidir; kişinin kendisini olguların akışına bırakmadan, kendi yararına olanı kollayıp gözeterek bir uğraş vermesidir. O böylece mutlu olacaktır. Buradan, mutlu olmak için erdemli olmak gerekir, gibi bir sonuç çıkartılması Spinoza anlayışı ile bağdaşmaz. Çünkü ona göre mutluluk, erdemli olmanın olağan bir sonucudur. Erdemin ödülü sonsuz mutluluk değil, erdem

¹⁸⁵ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 563-565; (s. 213-214; s. 126).

¹⁸⁶ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 251-252.

kendisidir. Biz bazı tutkularımız engellendiği için değil, bu tutkuları engelleyebildiğimiz için mutlu oluruz. Erdem, ancak kendisi için istenince değerlidir. Değerli olduğu için de istenmeye değer. Erdem, kendisi için istenmeli ve ona çabalanmalıdır. İsteyip, elde etmeye çabalanacak ondan daha değerli ve yararlı bir başka şey yoktur. Mutluluk, erdemli yaşamının taşıyıp, birlikte getirdiği bir şeydir, ama yalnızca erdemle gelen bir sevinç durumu. Hiç kimse etkinliği ve yaşamayı, yani gerçekten var olmayı istemeden ne mutlu olmayı, ne iyi eylemlerde bulunmayı, ne de iyi yaşamayı isteyebilir.¹⁸⁷

Birebir olmayan, yani eksik fikirlere sahip olduğu için bir şeyler yapmaya belirlendiği sürece, insanın mutlak olarak erdemle hareket ettiği söylenemez. İnsan bir şeyi anladığı için bir şey yapmaya yöneliyorsa, onun mutlak olarak erdemle hareket ettiği söylenebilir. Hatırlanacağı üzere, tam olmayan fikirler, zihnimizde dış nedenlerin etkisiyle oluşan fikirlerdir. Bunları biz etkin bir biçimde üretemeyiz, ancak edilgin olarak takip ederiz. Bunların kendi doğamızın özünden ya da kendi erdemimizden oluştuğu söylenemez. Halbuki anlayış, dış etkenlerden arınmış, tamamen kendi erdemimizden kaynaklanan bir etkinliktir. Bizim için mutlak anlamda erdemli hareket etmek sadece aklın kılavuzluğunda hareket etmek, yaşamak ve varlığımızı sürdürmek demektir; bu da kendi yararımızı gözetmekten kaynaklanır. *Conatus* ya da kendi varlığını koruma çabası, şeylerin özünde vardır. Hiç kimse kendi varlığını başka bir şey uğruna korumaya çabalamaz. Akla uygun şekilde yapmaya çalıştığımız her şey anlamaktan başka bir şey değildir; ve zihin aklı kullandığı sürece, anlamamıza yardımcı olacak şeyler dışında hiçbir şeyi kendisine yararlı görmez. Bizi gerçekten anlamaya götürenin ya da anlamamızı engelleyenin dışında, iyi ya da kötü olduğunu kesinlikle bildiğimiz hiçbir şey yoktur.¹⁸⁸

Spinoza, zihnin ulaşabileceği en üstün bilginin Tanrı bilgisi olduğunu savunur. Tanrı, tasavvur edilebilecek her şeyin altında yatan tek ve ortak tözdür. Dolayısıyla, hiçbir şey Tanrı dışında tasavvur edilemeyeceği gibi, bu mutlak ve sonsuz varlık anlaşılmadan, hiçbir şey tam olarak kavranamaz. Akıllı ya da akılsız tüm varlıkların hangi koşulda nasıl davranacağını belirleyen içkin güç olan Tanrı

¹⁸⁷ Atilla Erdemli, "Spinoza'nın Ahlak Anlayışı", s. 130-131.

¹⁸⁸ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 569-575; (s. 215-217; s. 127-128).

anlaşılmadan, hiçbir şey anlaşılabilir. O halde zihnin en üstün erdemi Tanrı'yı anlamak, yani bilmektir.

Spinoza'nın doğa anlayışında insan, bir sonlu tavır olarak ortaya çıkar. O, bizim bilebildiğimiz doğanın, düşünce yer kaplama sıfatlarının ruh ve beden olarak birleşip, bütünleştiği sonlu bir tavidir. Bu nedenle insan, doğanın bir parçası olarak, zorunlulukla doğaya bağlıdır. Diğer taraftan insan, tek başına değildir, bir de toplumsal yanı, yaşamı ve diğer insanlarla ilişkisi vardır. Toplum da çoğu zaman insanı belli davranışlara, belli işleri yapmaya, belli tavırları takınmaya zorlar. İnsan ne kendi doğasıyla bağımlı olduğu tüm doğadan ne de toplumdan uzak düşemez. Bu bağıllık onun yaşama alanını daraltır gibi gözükür. Çünkü çift yönlü bir bağımlılık içindeki insan serbest olmadığı düşüncesine kapılabilir. Bununla beraber bir parçası olduğu doğayla ve bir üyesi olduğu toplumla uyumlu bir beraberliğe girmesi de zorunludur.¹⁸⁹

Spinoza'ya göre, bizimkinden tümüyle farklı doğaya sahip tekil bir şey bizim etki gücümüzü ne besleyebilir ne de kısıtlayabilir ve o şey bizimle herhangi bir ortaklığı yoksa, bizim için ne iyi ne de kötü olabilir. Bizim doğamızla ortak bir özelliğe sahip herhangi bir şey bizim için kötü olamaz; ama o şey doğamıza aykırı olduğu ölçüde bizim için kötüdür. Bir şey bizim doğamızla uyduğu ölçüde zorunlu olarak iyidir.¹⁹⁰ Dolayısıyla, bir şey, insan doğasıyla ne kadar uyum içinde olursa, onun için o kadar yararlı ve iyi olur. Aynı zamanda, bir şey insan için ne kadar yararlıysa, doğasıyla o kadar uyum içinde olduğu söylenebilir.

Edilgin duygulara bağımlı oldukları sürece insanların doğal anlamda uyuştukları söylenemez. Şeylerin doğal anlamda uyuştuklarını söylemek, onların sahip oldukları güç bakımından uyuştukları anlamına gelir, yoksa güçsüzlük, yoksunluk, dolayısıyla edilgin duygular bakımından uyuştukları anlamına gelmez. Öyleyse edilgin duygulara maruz kaldığı sürece insanların doğal anlamda uyuştukları söylenemez. Spinoza'ya göre, bu durum kendiliğinden açıktır. Çünkü siyah ya da beyaz sadece kırmızı olmadıklarından ötürü uyuşur diyen biri, siyah ya da beyazın

¹⁸⁹ Atilla Erdemli, "Spinoza'nın Ahlak Anlayışı", s. 133-134.

¹⁹⁰ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 575-579; (s. 218-219; s. 129-130).

hiçbir bakımdan uyuşmadığını kesin olarak kabul ediyor demektir. Çünkü sadece yoksunluk açısından uyuşan şeyler, yani sahip olmadıkları özellikler açısından uyuşan şeyler, yani sahip olmadıkları özellikler açısından uyuşan şeyler gerçekte hiçbir açıdan uyuşmazlar.¹⁹¹ Spinoza, insanların hangi koşullarda uyuşamayacaklarını, uyum sağlayamayacaklarını ortaya koyduktan sonra, nasıl uyum içinde olacaklarına dair açıklamalar yapar.

İnsanlar aklın kılavuzluğunda yaşadıkları sürece zorunlu olarak doğal bir uyum içindedirler. İnsanlar edilgin olan duyguların hışmına uğradıkları sürece doğal olarak farklı olabilirler ve birbirlerine aykırı düşerler. Ama insanlar aklın kılavuzluğunda yaşadıkları sürece, onların etkin oldukları söylenebilir. Bu yüzden, insan doğasından kaynaklanan her şey akılla tanımlandığı sürece sadece en yakın nedeni olan insan doğası sayesinde anlaşılmalıdır. Ama her insan iyi olduğuna hükmettiği şeyi kendi doğasının yasalarına göre arzular ve kötü olduğuna hükmettiği şeyden sakınmaya çalışır. Ayrıca aklın buyruğuna göre iyi ya da kötü olduğuna hükmettiğimiz şey zorunlu olarak iyi ya da kötüdür. Öyleyse insanlar aklın kılavuzluğunda yaşadıkları sürece zorunlu olarak sadece insan doğası için iyi olan şeyleri, dolayısıyla tek tek her insanın doğasına iyi olan, yani her insanın doğasına uygun düşen şeyleri yaparlar; öyleyse insanlar aklın kılavuzluğunda yaşadıkları sürece birbirleriyle zorunlu olarak daima iyi anlaşırlar.¹⁹²

Spinoza'da bütün insanlar, Tanrı ya da doğa adı verilen bütünün birbirleri ile etkileşim içinde bulunduğu parçaları olduğundan, kişisel çıkar insanların kendi içlerine kapanıp kalmasını engeller ve onları başkalarının da çıkarlarını aramaya yöneltir. Bu konuda Spinoza, insana insandan daha yararlı bir şeyin olmadığını söyler. Çünkü hepsinin her şeyde bütün ruhları ve bedenleriyle sanki tek bir ruh ve tek bir beden olacakmış gibi uyuşmalarından ve hepsinin birden varlıklarını korumaya çalışmalarından, hepsinde ortak olan yararı hepsinin birden aramasından daha iyi bir şey yoktur. Akılla yönetilen, yani aklın güdümü altında kendilerine

¹⁹¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 581-583; (s. 219-220; s. 130).

¹⁹² Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 589; (s. 222; s. 132).

yararlı olanı arayan insanlarda, başkaları için de istemedikleri hiçbir şeye karşı kendileri için arzu olamaz.¹⁹³

Aklın yolunu takip eden, başka bir ifadeyle, erdemle hareket eden birisi için en iyi şey, anlamaktır. İnsan zihninin ulaşabileceği en üstün anlayış ise, Tanrı'yı, yani her şeyin nasıl davranacağını belirleyen içkin gücü tanımaktır. Tanrı bilgisi, tüm insanların ulaşabileceği, hepsinin aynı anda sahip olabileceği bir iyilik olduğu için, hepsi aynı anda, bu bilgiden sevinç duyabilir.

İnsanın aklını kullanarak tam fikirlere dayanıp, iyi olana dönük yaşamasında iyinin belirleyicisi sadece haz ya da sevinç ögesi değildir. Haz ya da sevinç ögesinin de bağlı olduğu ve Spinoza'nın ahlak anlayışındaki temel dayanaklardan biri olan yararlıdır. Yararlılık, iyi olmanın, erdem, yetkinliğin belirleyici öğelerinden biridir. Spinoza, “iyilikten, bize yararlı olduğunu kesin olarak bildiğim şeyi; kötülükten, iyi olan bir şeye sahip olmamızı engellediğini kesin olarak bildiğim şeyi anlıyorum” der.¹⁹⁴ İnsan bedeninin parçaları arasında mevcut olan hareket ve durağanlık ilişkisinin korunmasını sağlayan her şey iyi, parçaları arasında değişik bir hareket ve durağanlık ilişkisine neden olan şey kötüdür. Ayrıca insanları toplum yaşamına sevk eden, yani onların bir arada uyum içinde yaşamalarını sağlayan her şey, iyidir.¹⁹⁵ Bu söylemlerinden anlaşılacağı üzere Spinoza, duygularda neyin yararlı, neyin zararlı ve neyin iyi, neyin kötü olduğuna yönelik tespitlerde bulunur. Bu tespitleri, onun insan özgürlüğünü inşa etme uğraşına uygun zemin hazırlaması açısından önemlidir.

Spinoza'ya göre, bütün insanlar tutkulara açıktır. Doğaları gereği, tutkulara tabi olma zorunluluğu içinde yaşayan insanlar, tutkularının güdümünde davranabilecekleri gibi, akıllarının güdümünde de hareket edebilirler. Tutkularının güdümünde olan, sadece edindiği kanaatlere göre hareket eden insanın yaşamı, aklın güdümünde olana göre çok farklıdır. Birincisi, neyi, ne için yaptığının farkında değildir. İkincisi ise, yaşamda kendisi için neyin önceliğe sahip olduğunu bilir ve onu ister; kendisinden başka hiç kimseye kendisini beğendirmesi gerekmez. Bu

¹⁹³ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 557-561; (s. 211-213; s. 124-126).

¹⁹⁴ Atilla Erdemli, “Spinoza'nın Ahlak Anlayışı”, s. 140-141.

¹⁹⁵ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 261-262.

nedenledir ki, tutkularının güdümünde olan, sadece edindiği kanaatlere göre hareket eden insan köle; aklın güdümünde olan, hayatta kendisi için neyin önceliğe sahip olduğunu bilen ve onu isteyen insan özgürdür.¹⁹⁶

Spinoza'nın ahlak anlayışının en temel amacının, insanın özgürlüğünü ve mutluluğunu sağlamak olduğu söylenebilir. Çünkü onun *Etika*'nın bütün bölümlerinde ele aldığı kavramlar, konular ve özgürlüğe yönelik değindiği her şey, özgürlük çerçevesinde ve onunla zorunlu bir bağlamda yer alır. *Etika*'nın son bölümünün başlığının 'Aklın Kudreti ya da İnsanın Özgürlüğü' olması da bu anlayışı desteklemektedir. Spinoza, burada, insanı özgürlüğe ulaştıracak olan yöntem ya da yolun ne olduğunu ifade eder. Bu bölümde ilk olarak aklın duygular karşısında neler yapabileceğini, sonra da zihinsel özgürlüğün, başka bir deyişle, mutluluğun ne anlama geldiğini göstererek aklın kudretinden söz eder.

Spinoza'nın felsefesinde her şey gibi özgürlük de Tanrı'dadır ve Tanrı'dandır. Var olan tekil şeylerin tümü, Tanrı tarafından üretilmiş olduklarından başka bir şekilde ya da düzende olamazlar. Diğer taraftan, Tanrı onları zorunlu olarak üretir, ne onları üretmeyi atlayabilir ne de olduklarından farklı üretebilir. Spinoza açısından bu, Tanrı'nın ve sonlu tekil şeylerin, doğal olarak insanın, özgür olmadığı anlamına gelmez. Kendi doğasının zorunluluğuyla var olan ve eylemlerinde öz belirlenimli olan Tanrı özgürdür, ama üretmeme ya da ürettiklerinden başka şeyler üretme anlamında özgür değildir. Zorunluluk ve zorlama kavramlarını birbirlerinden ayıran Spinoza, zorunluluğun özgürlüğe engel olmadığını, aksine özgürlüğün kendisi olduğunu söyler.¹⁹⁷

Tanrı ya da doğa adı verilen nedensellikte belirlenmiş bütünsel düzenin bir parçası olan insanın, kendi eylemlerini kendisinin belirlediğini düşünmek anlamsız bir çabadır. Çünkü insan, doğa içindeki bütün diğer varlıklar gibi, bir belirlenmişliğe tabidir. Dolayısıyla insanların gerçek anlamda özgürlüğe ulaşabileceklerini sanmaları

¹⁹⁶ Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 272.

¹⁹⁷ Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 65.

yanılığdan başka bir şey değildir. İnsanların bu yanılığa düşmelerinin nedeni ise, eylemlerinin gerçek nedenlerini bilmemeleridir.

Spinoza'da insan, eylemlerinin mutlak bir biçimde belirleyicisi olamaz. Çünkü ona göre, sadece kendi doğasının zorunluluğu ile var olan ve etkinliği sadece kendisi ile gerektirilmiş bir varlık özgür olabilir. Bu tanıma uyan tek bir varlık vardır, o da Tanrı'dır. Çünkü Tanrı, kendi doğasına dayanarak var olan bütün eylemlerin tek nedenidir. Ayrıca, Tanrı dışında, insan da dahil bütün varlıklar, bir başka neden dolayısıyla var olmuşlardır ve bu varlıkların etkinlikleri de yine başka varlıklar dolayısıyladır.¹⁹⁸ Bu yüzden, mutlak özgürlük, sadece kendi doğasının zorunluluğuyla var olan Tanrı için söz konusudur.

İnsan için özgürlükten bahsedebilmenin yolu aklın egemenliği altında yaşamaktan geçer. Tutarlı ve iyi yaşamak istenince, yaşam zorlaşır. Çünkü insan güzel ve ender olanın ardına düşmüş olur. Eğer onu elde etmek istiyorsa bedelini de ödemek zorundadır. Özgür olmanın bedeli, olağan, günlük yaşamdan ayrı bir yaşama girmektir. Burada iç huzuru ve sevinç ile gerekli olan yapılırsa karşılığı özgürlük ve bununla gelen mutluluk olur. Böyle bir yaşam, akla dayalı bir yaşamdır. Spinoza açısından akıl kaldırıldığı zaman ahlak da, özgürlük de, mutluluk da, insana yakışan yaşama da ortadan kalkar. Akla göre eylemek, doğamızın zorunluluğundan çıkan davranışları yapmaktan başka bir şey değildir.¹⁹⁹

Spinoza, insan özgürlüğünü, bilginin türleri ya da dereceleri açısından da ele alır. Ona göre, insan bedeni başka cisimler tarafından etkilenir ve bu şekilde etkilenme sonucunda ortaya çıkan her değişiklik bir fikre karşılık gelir. Bu türden fikirler düşüncelerin gelişigüzel bileşimleridir. Spinoza, bu türden bilgilere en aşağı düzeyden bilgi seviyesi adını verir. Ayrıca bu bilgi düzeyine duysal bilgi, imgeleme özgü kavrayış ya da sağduyuya uygun bilgi adları da verilmektedir. İnsan bu bilgi düzeyindeyken doğada egemen olan belirlenmişliğin farkında değildir. Bu noktada insan bedeni ve zihni pasif durumda olduğu için, insanın bu düzeydeki düşünceleri ne bedeninin gerçek doğası ve özünü ne de bedene etki eden dış güçlerin özünü ifade

¹⁹⁸ Atilla Erdemli, "Spinoza'nın Ahlak Anlayışı", s. 148.

¹⁹⁹ Atilla Erdemli, "Spinoza'nın Ahlak Anlayışı", s. 148.

eder. Spinoza'da insan, bu bilgi düzeyindeyken, özgür olmadığı halde kendini özgür hisseder. Bunun nedeni ise, insanların olayların gerçek nedenini bilmemeleridir. Diğer taraftan Spinoza, bilginin bu birinci aşamasından ikinci tür bilgi düzeyine yükseldikçe insanın bulanık ve muğlak bilgilerden tam fikirlere ve zorunlu olarak doğru bilgilere geçtiğini kabul eder. Bu bilgi düzeyinin zorunlu olarak doğru olması, tam fikirler üzerine dayandırılmasına bağlıdır. Tam fikirler, ikinci türden bilgilere aittir. Tam bir fikrin doğruluğunun ölçütü fikrin kendisi dışında aranmamalıdır. Çünkü onun ölçütü kendisidir. Spinoza, bu türden bilgilere, bilimsel bilgi ya da akıl bilgisi adını verir. Ona göre, bilimsel bilgi ya da akıl bilgisinin içeriği, mutlak olarak doğru kabul edilendir.²⁰⁰

Spinoza'nın sisteminde, ikinci tür bilgi düzeyinde doğanın bir bölümü, belirli neden-sonuç ilişkileri halinde dedüktif bir sistem içinde değerlendirilir. Üçüncü bilgi düzeyinde ise, doğanın bütünü Tanrı'yla ilişki içinde kavranır. O, üçüncü bilgi düzeyine sezgisel bilgi düzeyi adını verir. Ona göre, bu bilgi düzeyi, bilginin en yüksek derecesidir. Bu yüzden, zihnin en büyük çabası ve erdemi şeyleri üçüncü bilgi tarzıyla bilmektir. Bilginin bu düzeyinde, Tanrı'nın bazı niteliklerinin tam fikirlerinden şeylerinin özünün tam bilgisine doğru gidilir. Dolayısıyla insanlar, şeyleri bu düzeyde bir bilgiyle bilmeyi başarır, Tanrı ya da doğayı o derece bilir.²⁰¹

Sezgisel bilgi düzeyinde bütün bireysel nesnelere Tanrısal töz ile ilişkileri içinde ele alınır. Spinoza, sezgisel bilgi düzeyi ile insanın mutluluğu ve özgürlüğü arasında bir bağ kurar. Çünkü ona göre, insan bilgi düzeyinde ne kadar yükselirse kendisini ve Tanrı'yı o derecede iyi bilir. Böylece insan, üstün mutluluğa ve özgürlüğe ulaşır. Aynı zamanda insanda, bu bilgi düzeyinde zorunlu olarak Tanrı'ya karşı zihinsel bir sevgi ortaya çıkar. Tanrı sevgisi, insan zihnindeki en yüce sevgidir. Böylece Spinoza'da insan bulanık düşüncelerden ya da hayal gücüne dayalı kavrayıştan gerçek nedenlere ilişkin bilimsel bilgiye ve evrenin bütününe dair sezgisel bir kavrayışa yükseldikçe, düşünen bir varlık olarak evrendeki yerini anlama durumuna gelir. Eğer insan bunu anlamazsa onun için özgürlük ve mutluluktan

²⁰⁰ Mustafa Cihan, "Spinoza'nın İnsana Bakışı", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2004; 4(2), s. 186-187.

²⁰¹ Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 765; (s. 281-282; s. 173).

bahsedilemez.²⁰² Bu nedenle, insana dair özgürlük ve mutluluktan bahsedilebilmesi için, insanın potansiyel güçlerini tanıması ve doğanın ayrılmaz bir parçası olduğunun farkına varması gerekir.

Spinoza açısından, sadece bilgili ve akıllı bir insan özgür olabilir. İnsan, doğanın bütününe ilişkin gerçek bilgiye, kendi eylemleri ve tepkilerine ilişkin psikolojik ve fizyolojik bilgiye sahip olduğu ölçüde, eylemlerinin belirli nedenlerin zorunlu sonucu olduğunu kavrar. Ayrıca insan, bilgisi arttığı ve doğanın bütününe dair sezgisel kavrayışa ulaştığı oranda, bütün eylemlerinin sonsuz nedenler zincirindeki zorunlu bir halka olduğunun bilincine ulaşır. Böylece Spinoza için özgürlük, herhangi bir nedeni olmayan bir davranışta bulunma yetisi değil, bir belirlenmişlik durumudur. Başka bir ifadeyle, doğada egemen olan zorunluluğun kavranmasıdır. Spinoza’da nedenlere ilişkin gerçek bilgiye sahip olmak, doğanın bütününe dair tam bir bilgiye sahip olmak anlamına geldiğinden, doğaya ya da doğanın bir parçası olarak kendimize ilişkin bilgiye sahip oldukça, duygularımızın ve arzularımızın kölesi olmaktan kurtuluruz.²⁰³

Sonuç olarak, Spinoza’ya göre, özgürlük konusunda, insanın en büyük yanılgılarından biri, kendisini seçimlerinde, yargılarında, bir şey yapma ya da yapmamada özgür sanması, nedensellik zincirinin farkında olmamasıdır. Oysa insan sadece, kendi doğasının yasalarıyla, yani Tanrısal yasalarla uyumlu bir şekilde var olma ve eylemde bulunma gücüne sahip olduğu oranda özgür bir insan olabilir. Bu da insanın duygu ve eylemlerinin farkına varması, onları tanıması ve anlamasıyla mümkün olur. İnsanı tutsaklıktan kurtarıp, özgürlüğü elde etmesini sağlayacak olan şey anlama yetisidir. Aklın buyruklarına göre hareket eden ve zihni güçlü olan insan, nedenlerin bilgisine sahip olan, yani her şeyin doğadaki Tanrısal zorunluluktan kaynaklandığını kavrayan insandır. İnsan aklın yolunu izleyerek, Tanrı’nın bilgisine ve sevgisine ulaşır. Kısacası, özgürlük, belirlenmiş olan evrende, insanın kendi zorunlu doğasına göre eylemesi, yani aklın yolunu izlemesi ve etkin olması; bu yolla, Tanrı’yı bilmesi ve sevmesidir.

²⁰² Mustafa Cihan, “Spinoza’nın İnsana Bakışı”, s. 187-188.

²⁰³ Mustafa Cihan, “Spinoza’nın İnsana Bakışı”, s. 188.

SONUÇ

On yedinci yüzyılın önemli düşünürlerinden birisi olan Spinoza'nın, Tanrı-evren ilişkisi ve özgürlük ile ilgili düşünceleri ve bu kavramları ele alış biçimi alışılmışın oldukça dışındadır. O, insan da dahil olmak üzere, her konudaki düşüncelerini, felsefesinde merkezi bir yere sahip olan Tanrı'ya dayandırır ve insan özgürlüğünü, Tanrı'nın doğasına ilişkin, akla dayalı yasalarla uzlaştırmaya çalışır.

Spinoza'yı felsefe yapmaya iten şey, bilgi arayışından ziyade, özgürlük ve mutluluk arayışıdır. Özgürlüğü ve mutluluğu yakalayabileceği bir yaşam yolu arayışında olan Spinoza'nın sorduğu, “İnsan için iyi bir yaşam nedir? İnsanın bu yaşamı en iyi şekilde yaşamasını sağlayacak olan şey nedir? İnsanın yaşamını sürekli mutlu ve yüce bir sevinç içinde sürdürmesini sağlayacak olan şey nedir?” gibi sorular etik sorulardır ve onun felsefesi de bu yolu aydınlatmaya yönelik çabadan oluşur.

Spinoza'nın metafiziğinde, ‘töz’, ‘sıfat’ ve ‘tavır’ olmak üzere üç ana deyim vardır. Ona göre, töz, kendi başına var olan, var olmak için hiçbir şeye ihtiyaç duymayan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edinilen şeydir. Sıfat, tözün özünü meydana getirmek üzere algılanan şeydir. Tavır ise, tözün halleri ya da duygulanımları, yani kendi kendisine değil, başka bir şeyde var olan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeydir. Evrende varlığına tanık olunan bütün şeyler, bir tek temel varlık ya da tözün çeşitli görünüşleri, tavırları olarak karşımıza çıkar.

Spinoza'nın, *Etika* adlı eserinin ilk bölümü, Tanrı hakkındadır. Burada ilk olarak, varlıkları, daha sonra da zaman zaman Tanrı ile aynı anlamda kullandığı töz kavramını tanımlar. O, Tanrı tanımına, öncelikle varlığın tanımlanmasıyla başlar.

Var olan şeylerin, var olmasını sağlayan bir nedeni vardır. Başka bir deyişle, var olan her şey, bir nedenin etkisidir ya da o nedenin etkisi ile var olur. Diğer taraftan, kendisi de, bir başka şeyin nedeni olabilir. Bu kadarını kabul etmekte bir sorun olmayabilir ama nedensellik zincirinin başındaki ilk nedenin, neyin sonucu olduğu, varoluşunu neye borçlu olduğu sorusu sorun oluşturabilir. Zincirin başında eğer bir ilk neden varsa, bu ilk nedenin, aynı zamanda, 'kendi kendisinin nedeni', olması gerekir. Bu nedensellik zincirinin başında öyle bir şey bulunmalıdır ki, özünde var olmak olsun; başka bir deyişle, varlığı kendi özünün gereği olsun. Spinoza'ya göre, kendinin ve var olan her şeyin ilk nedeni, Tanrı'dır. Ancak Tanrı, evrende var olan her şeyin, sadece ilk nedeni olarak kalmaz, aynı zamanda, var olan her şeyin özü, her şeyin altında yatan saf varlık ya da tözdür.

Spinoza'ya göre Tanrı, mutlak olarak sonsuz bir varlığı, yani sonsuz sıfatları olup, her biri ezeli-ebedi ve sınırsız özünü ifade eden sonsuz sıfatlardan ibaret olan tözdür. Var olan her şey, doğa ile aynı anlama gelen Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olamaz ve kavranamaz. O, mutlak surette ilk nedendir. Tanrı'nın ilk neden olması, dıştan gelen bir etkiyle değildir. Tanrı, ilinekli olarak değil, kendisi ile nedendir. Dolayısıyla, ilk neden olan Tanrı, zorunlu olarak vardır ve tektir. Sadece kendi doğasının zorunluluğuyla vardır ve tesir eder. Tanrı'nın kendi doğasının zorunluluğu ile var olması ve tesir etmesi, bir anlamda kendi özgürlüğünü ifade eder. Bu zorunluluk Tanrı'ya dışarıdan verilmiş değildir. Mükemmel bir varlık olduğu için, bu özellikler onun için olağandır. Aynı şekilde O, her şeyin özgür nedenidir. Böylece kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan ve bunun sonucu olarak da Tanrı diye isimlendirilen varlık, aynı zamanda mutlak olarak özgür olan tek varlıktır.

Özgürlük kavramı bağlamında ele alındığında, Spinoza'ya göre, mutlak olarak özgür olan sadece Tanrı'dır. Çünkü kendi doğasının zorunluluğuyla hareket edebilmek, onun tarafından gerçek özgürlük olarak tarif edildiğinden ve kendi doğasının zorunluluğuyla tesir ve hareket eden sadece Tanrı olduğundan, tek özgür varlık Tanrı'dır. Başka bir ifadeyle ona göre, zorunluluk sınırları içerisinde hareket etmek özgür olmayı ifade eder. Tanrı, kendi doğasının zorunluluğu ile vardır ve buna göre eylemde bulunur. Yani, mutlak bir özgürlüğe sahip olan Tanrı, beraberinde

zorunlulukla eylemde ve etkide bulunur. Anlaşılacağı üzere, Tanrı'nın özgür olması, zorunlu olmasıyla aynı anlama gelir. Bu nedenle, özgürlük kavramının anlam kaymasına uğradığını ve Spinoza tarafından bu kavramın alışılmış anlamının dışında tanımlandığını söylemek mümkündür.

Spinoza, *Etika*'da Tanrı ile ilgili önermelerde genel olarak; Tanrı'nın zorunlu olarak var olduğunu, tek olduğunu, varlığının ve faaliyetinin sadece doğasındaki zorunluluktan kaynaklandığını, Tanrı'nın nasıl her şeyin özgür nedeni olduğunu, her şeyin Tanrı'da olduğunu, Tanrı olmadan hiçbir şeyin var olamayacağını, hatta tasavvur bile edilemeyeceğini, her şeyin Tanrı tarafından önceden belirlenmiş olduğunu, ama bu belirlemenin Tanrı'nın özgür iradesinden değil, mutlak doğasından ve sonsuz gücünden kaynaklandığını ifade eder.

Spinoza'nın felsefesinde, diğer her şey gibi insan da Tanrı ile bir ve aynı şey olan Doğa ile bağlantılıdır. İnsan, Doğa'nın, yani Tanrı'nın bir parçasıdır ve Tanrı'nın özünü belirli bir şekilde ifade eden sonlu bir tavidir. Aynı zamanda, insan kendisi dışındakilerle sürekli olarak etkileşim halinde bulunan bir bireydir. Doğa'nın bir parçası olarak, o, Doğa'nın diğer parçalarının da tabi olduğu zorunluluğa tabidir, bu anlamda diğerlerinden hiçbir farkı yoktur. Dolayısıyla, tözün kendisini açığa vurduğu, zorunluluğun ve Tanrısal nedenselliğin egemen olduğu bir alanın da, insan zihni olduğu söylenebilir.

Zihni ve bedeni ile bir bütünlük oluşturan, diğer varlıklar gibi doğanın değişmez ve sonsuz yasalarına tabi olan insan, Tanrı'nın sonsuz sıfatlarından sadece düşünce ve yer kaplamayı bilir. Bütün yer kaplayan varlıklarda olduğu gibi insan bedeninin de tabi olduğu belirlenim, sadece maddesel dünyada değil, aynı zamanda düşüncede de egemenliğini sürdürür. Tanrısal zorunluluk ve nedensellik, her şeyde olduğu kadar, insan zihninde bilgilerin oluşmasında da tutarlılık gösterir. Daha somut bir ifadeyle, bir üçgenin üç açısının toplamının iki dik açıya eşit olması, üçgen olmanın zorunlu sonucu olduğu gibi, insan zihninde bilgilerin belirli bir biçimde oluşması da, zihnin doğasının zorunlu sonucudur.

İnsan zihnini oluşturan fikirlerin nesnesi, insan bedeni olduğu için, zihni anlamının yolu bedeni anlamaktan geçer. Zihin ve beden, iki ayrı şey değil, Tanrı'nın sonsuz sıfatlarının iki ayrı yönünün, yani düşünce ve yer kaplama sıfatlarının ifadeleridir. İnsan bedeni dış cisimlerle sürekli etkileşim halindedir. Beden, dış cisimlerden sadece farklı şekillerde etkilenmekle kalmaz, aynı zamanda onları da etkiler. Bu arada insan zihni de bedende olup biten her şeyi algıladığı için, beden dış cisimlerle etkileşimi ne kadarsa, zihnin de o kadar algılayacağı söylenebilir. İnsan zihninin bilimsel varlığını kuran fikir basit bir fikir değildir; tersine birçok fikrin birleşmesinden oluşmuştur. Yani, insan zihni de, bedeni gibi bileşik bir varlıktır. İnsan zihni denilen şey, insan bedeni üzerinde edinilmiş bilgi ya da fikirden başka bir şey değildir. Bu bilgi edinme ya da fikir, beden uğradığı değişimlerin algılanmasından ibarettir. Buradan hareketle, insan zihninin, bedeni oluşturan bütün parçaların düşüncelerinin bir araya gelmesinden ibaret olduğu söylenebilir.

Felsefe tarihinde çoğu düşünürü göre insan, akıl ve duygular arasında, birini diğerine üstün kılmak adına ikilemde kalır. İnsan, ya aklın buyruklarına uymayıp tutkularına boyun eğerek köle olur ya da tutkularını dizginleyip bir bilge olur. Bu düşünürlerden biri olan Descartes da, insanın aklın buyruklarına uymasıyla tutkulara boyun eğmesi arasındaki seçimi özgür iradesiyle yaptığını savunur. Spinoza bu anlayışa karşı çıkarak, insanların isteklerinin üzerinde egemenliğinin olmadığını iddia eder. Evrendeki her şeyde olduğu gibi insanı da belli bir biçimde davranmaya iten şey, insanın özgür seçimi değil, zorunluluğun kendisidir. Ona göre, insan, zihninde olup bitenin nadiren nedeni olur, çoğu zaman, belirli bir biçimde davranmaya neden olan duygulara edilgin bir şekilde boyun eğ.

Spinoza, zihin konusunda olduğu gibi, duygular konusunda da bazı insanların bir takım önyargılardan dolayı, şeyler üzerinde bulanık fikirlerinin olduğuna ve yanıldıklarına dikkat çeker. Ona göre insanların tutkuları, istekleri iradelerine bağlı değildir. İnsanlar nasıl davranıyorlarsa öyle davranmak zorunda olduklarının, başka türlü davranma şanslarının olmadığını farkında değildir. Bu noktada üzerinde durulması gereken şey, farkında olup olmama meselesidir. İnsanın kendi duygularına yön verebilmesinin yolu, zihninde olup bitenin farkında olmasının sağlanmasından

geçer. Her şeyden önce, düşüncenin, isteğin, davranışın oluşmasındaki zorunluluğun farkında olup, bunların nedenini yanlış yerde aramayıp, tutkuların boyunduruğundan sıyrılması gerekir.

Spinoza, belli başlı duygulardan söz etmesine rağmen, muhtemel ruhsal çatışmalara değinmez. Çünkü Spinoza, ele aldığı üç temel duygudan, yani arzu, sevinç ve kederden hareketle sevginin pişmanlıkla, hor görmeyle, utançla ve bu türden benzer duygularla birleştiğinin kolayca kanıtlanabileceğini düşünür. Ona göre, herkes duyguların birbirleriyle çok değişik şekillerde birleşebildiğini ve bu bileşimlerden sayısını hesaplayamayacağımız kadar çok başka türde duygunun doğabildiğini rahatlıkla kabullenir. Ayrıca Spinoza, amacına ulaşmak için sadece belli başlı duyguları sıralamış olmasının yeterli olduğunu, bahsetmeden geçtiği diğer duyguların önem arz etmekten öte merak uyandırıcı nitelikte olduğunu düşünür.

Spinoza'nın duyguların kaynağı ve doğasını açıklamak için değindiği kavram ve konuların çeşitliliği ve karmaşıklığına rağmen; bütün duyguların kaynağı, onun *conatus* adını verdiği, insanın kendi varlığını sürdürme çabasının ve buna bağlı olarak arzusunun, güç kazanması ya da kaybetmesi, daha sevinçli ya da daha kederli bir duruma geçmesi olarak ifade edilebilir. Ruh ve bedenden ibaret olan insanın doğasında kendi varlığını sürdürmek ya da korumak için gösterdiği çaba vardır. İnsanın özünü oluşturan şey, bu çabayla ilişkili olan ve Spinoza'nın iştah olarak da adlandırdığı arzudur. İnsan, varlığını sürdürme çabası içerisinde bir şeyleri arzu eder ve bu arzunun sonucunda bulunduğu durumdan daha sevinçli ya da daha kederli bir duruma geçer.

Spinoza, her duygunun bir neden tarafından zorunlu olarak etkilendiğini ve bu etkinin aynı zamanda başka bir şeyin nedeni olduğunu ileri sürer. Buradan da anlaşılacağı üzere, herhangi bir duygunun nedeni, herhangi başka bir duygu olabilir. Ancak, en temelde, insanın bütün zihinsel durumları ya da duygu ve tutkuları, onun özünü oluşturan arzu ilkesinin, kendi varlığını sürdürme çabasını arttırma ya da azaltmasına, ona destek ya da engel olmasına göre, daha sevinçli ya da daha kederli olmasıdır.

Spinoza, insanların, isteklerinin üzerinde egemenliğinin olmadığını ve evrendeki her şeyde olduğu gibi insanı da belli bir biçimde davranmaya iten şeyin, insanın özgür seçimi değil, zorunluluk olduğunu savunur. O, insanın, zihninde olup bitenin nadiren nedeni olduğunu, çoğu zaman, belirli bir biçimde davranmaya neden olan duygulara edilgin bir şekilde boyun eğdiğini düşünür. Spinoza'nın felsefesinde evrendeki her şeyin böyle bir zorunluluğa tabi olması, insan özgürlüğünün mümkün olup-olmadığı sorusunu akıllara getirir.

Spinoza'nın felsefesinde insan, her ne kadar kendisini özgür hissetse de, kendi doğasının yasalarına tabi olarak yaşar. İnsanın bu yasalardan sıyrılma ve kendi doğasına boyun eğmeme olanağı yoktur. Zaten Spinoza'nın bahsettiği özgürlük de insanın kendi doğasına aykırı hareket etmesi değildir. Ona göre, bir insan sadece kendi doğasındaki zorunluluğa uyarak varlığını sürdürüyor ve kendisini bir şey yaparak belirleyebiliyorsa onun özgür olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, insanın özgürlüğü, kendi doğasının gerektirdiği gibi yaşamasıdır. Ancak Spinoza'nın felsefesinde insanın, kendi doğasını yaşayamadığı ve kendi dışındaki güçler tarafından belirli bir biçimde davranmaya zorlandığı söylenebilir.

Spinoza açısından, sadece bilgili ve akıllı bir insan özgür olabilir. İnsan, doğanın bütününe ilişkin gerçek bilgiye, kendi eylemleri ve tepkilerine ilişkin psikolojik ve fizyolojik bilgiye sahip olduğu ölçüde, eylemlerinin belirli nedenlerin zorunlu sonucu olduğunu kavrar. Ayrıca insan, bilgisi arttığı ve doğanın bütününe dair sezgisel kavrayışa ulaştığı oranda, bütün eylemlerinin sonsuz nedenler zincirindeki zorunlu bir halka olduğunun bilincine ulaşır. Böylece Spinoza için özgürlük, herhangi bir nedeni olmayan bir davranışta bulunma yetisi değil, bir belirlenmişlik durumudur. Başka bir ifadeyle, doğada egemen olan zorunluluğun kavranmasıdır. Spinoza'da nedenlere ilişkin gerçek bilgiye sahip olmak, doğanın bütününe dair tam bir bilgiye sahip olmak anlamına geldiğinden, doğaya ya da doğanın bir parçası olarak kendimize ilişkin bilgiye sahip oldukça, duygularımızın ve arzularımızın kölesi olmaktan kurtuluruz.

Sonuç olarak, Spinoza'ya göre, özgürlük konusunda, insanın en büyük yanılgılarından biri, kendisini seçimlerinde, yargılarında, bir şey yapma ya da

yapmamada özgür sanması, nedensellik zincirinin farkında olmamasıdır. Oysa insan sadece, kendi doğasının yasalarıyla, yani Tanrısal yasalarla uyumlu bir şekilde var olma ve eylemde bulunma gücüne sahip olduğu oranda özgür bir insan olabilir. Bu da insanın duygu ve eylemlerinin farkına varması, onları tanınması ve anlamasıyla mümkün olur. İnsanı tutsaklıktan kurtarıp, özgürlüğü elde etmesini sağlayacak olan şey anlama yetisidir. Aklın buyruklarına göre hareket eden ve zihni güçlü olan insan, nedenlerin bilgisine sahip olan, yani her şeyin doğadaki Tanrısal zorunluluktan kaynaklandığını kavrayan insandır. İnsan aklın yolunu izleyerek, Tanrı'nın bilgisine ve sevgisine ulaşır. Kısacası, özgürlük, belirlenmiş olan evrende, insanın kendi zorunlu doğasına göre eylemesi, yani aklın yolunu izlemesi ve etkin olması; bu yolla, Tanrı'yı bilmesi ve sevmesidir.

KAYNAKÇA

AKAL, Cemal Baki. *Varolma Direnci ve Özerklik*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

ARICAN, M. Kazım. *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

CEVİZCİ, Ahmet. *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, Ankara, 2012.

CEYLAN, Tuncay. “Belirlenimci Etik’te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük – Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite”, *Kaygı Dergisi*, Sayı: 19, 2012.

CİHAN, Mustafa. “Spinoza’nın İnsana Bakışı”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2004.

COPLESTON, Frederick. *Felsefe Tarihi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1991.

COTTINGHAM, John. *Akılcılık*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2003.

DELEUZE, Gilles. *Spinoza Üzerine On Bir Ders*, çev. Ulus Baker, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

ERDEMLİ, Atilla. “Spinoza’nın Ahlak Anlayışı”, *Felsefe Arkivi*, Sayı: 27, Edb. Fak. Basımevi, İstanbul, 1990.

FRANSEZ, Moris. *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, Yol Yayınları, İstanbul, 2004.

HÜNLER, Solmaz Zelyut. *Spinoza*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003.

İYİ, Sevgi. *Çağımızda Metafizik Sorunu*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.

KARAGÖZ YEKE, Yıldız. “Spinoza’da Felsefe, Etik ve Siyaset”, *Kaygı Dergisi*, Sayı:16, 2011.

NADLER, Steven. *Spinoza: Bir Yaşam*, (çev. Anıl Duman, Murat Başekim), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

SCRUTON, Roger. *Spinoza*, Routledge, New York, 1999.

SPİNOZA, Benedictus de. *Ethica*, (çev. Çiğdem Dürüşken), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

SPİNOZA, Benedict de. *Etics*, Edited and Translated by Edwin Curley with an Introduction by Stuart Hampshire, Penguin Books, 1996.

SPİNOZA, Benedictus de. *Etika*, (çev. Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.

SPİNOZA, Benedictus de. *Teolojik-Politik İnceleme*, (çev. Cemal Bali Akal, Reyda Ergün) Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.

SPİNOZA, Benedictus de. *The Letters, Translated by: Samuel Shirley, Indianapolis/Cambridge: Hacket Publishing Company, 1995.*

TİMURÇİN, Afşar. “[Spinoza’nın] Yaşamı ve Felsefesi”, Benedictus de Spinoza, *Siyaset Üzerine*, (çev. Afşar Timurçin), Morpa Kültür Yayınları içinde, İstanbul, 2004.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. “[Spinoza’nın] Hayatı ve Eseri”, Benedictus de Spinoza, *Etika* içinde, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.

WEBER, Alfred. *Felsefe Tarihi*, (çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

YILDIZ, Mustafa. “Spinoza’da İnsan Doğası-Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Deneme”,
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Karabük, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Yunus BAYRAK

Doğum Yeri : İZMİR

Doğum Yılı : 10.10.1987

Medeni Hali: BEKAR

EĞİTİM ve AKADEMİK BİLGİLER

Lise 2002-2006 : KEMALPAŞA FERZENT BULUM LİSESİ (Y.D.A.)

Lisans 2008-2012 : MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ FELSEFE
BÖLÜMÜ

Yabancı Dil : İNGİLİZCE

MESLEKİ BİLGİLER

2013-... : ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ